

વડોદરા રાજ્યમાં ગ્રામીણ હાલનાં નવાં ધોરણ પ્રમાણે
સારા અનુભવી શિક્ષકને હાથે તૈયાર કરાવેલી,

ત્રીજા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

જેની અંદર ત્રીજી વર્ગની અર્થ, શોધ, કવિતાના
અર્થ, ક્રિકેટશન, વ્યાકરણ, દેશી દિવાળનાં
લગ્ન, કોઈકો, ધાનો, આજુબાજુનાં ગુણ-
કાર, વડોદરા રાજ્યની ભગોળ,
અને પદાર્થ પાઠ આદિ ૧૦.

૨મી છપાઈ પ્રસિદ્ધ કરનાર,
મણીલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,
મુકેશ્વર, પેટલાદ (પ્રાંત વડો ગ.)

આવૃત્તિ ૨ છ.

પ્રત ૨૦૦૦.

મુંબઈ ૧૯૭૪.

સને ૧૯૧૮.

કિંમત ૦—૬—૦.

રાજગીત.

શ્રી પ્રભુ આપો દીર્ઘ આયુ, શ્રી સયાજી મહારાજ નૃપતિને.
શાન્તિ દાતા એ નૃપનું સુરાજ્ય જગતમાં અચલ રહે,
કીર્તીવંત વિશ્વમાં થજો.

ભાગ્યલાગી નૃપતિ સદાએ ગણાજો, હે વિશ્વધીપતિ,
આરોગ્ય નૃપતિને સારું આપજો. સૌખ્યમાં,
સર્વદા એ જુપતિ વસો, શત્રુઓ સૌ નાશ પામજો.
અચલ અમલ ન્યાય થકી નિજ પ્રજા,
પ્રતિદિન પ્રતિપાલન નૃપ કરજો.

નીતિમાન, ગુર્જરાધીપતિ, અમર તપો, વિભો !
સંપતિ, સંતતી, સન્મતી, સત્કૃતિ, સૌ એ જુપને ત્યાપ

વડોદરા રાજ્યમાં ચાલતાં હાલનાં નવાં ધોરણ પ્રમાણે
સારા અનુભવી શિક્ષકને હાથે તૈયાર કરાવેલી,

ત્રીજા ધોરણની સંક્ષેપ નોટ.

જેની અંદર ત્રીજી ચોપડીના અર્થ, બોધ, કવિતાના
અર્થ, ડિક્શનરી, વ્યાકરણ, દેશી હિસાબનાં
ભેખાં, કોષ્ટકો, ધાતો, આશુપાણનાં ગુણ-
કાર, વડોદરા રાજ્યની ભૂગોળ,
અને પદાર્થપાઠ આવેલા છે

રચી છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
મણીલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય,
બુકસેલર, પેટલાદ (પ્રાંત વડોદરા.)

આવૃત્તિ ૩ જી.

પ્રત ૨૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૪.

સને ૧૯૧૮.

કિંમત ૦—૬—૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
 ગણ - ૨ દોરોશાસ્ત્રી ગોશાલ
 ૧૭૬૪૭

સર્વ હક સ્વામિન સખ્યા છે.

શ્રી 'ભાગ્યોન્ન' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં જોડાલાલ દેવશાસ્ત્રી દ્વેએ છાપ્યું

માડીઆ—અમદાવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૬૪૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ શ્રીમદ્ધર્મસૂત્ર સંક્ષેપનો

વિષય મી ૪૫૩૨

પ્રસ્તાવના.

વડોદરા રાજ્યના હાલમાં ચાલતા નવા ધોરણોમાં દાખલ કરેલા વિષયો વિદ્યાર્થીઓને જરા કઠિન લાગતા જણાય છે. જુદા જુદા વિષયોનું જ્ઞાન એકજ પુસ્તકમાંથી ધણીજ સહેલાઈથી વિદ્યાર્થીઓને મળી શકે તે હેતુથી આ નોટ પ્રગટ કરવામાં આવી છે.

પદાર્થપાઠનો વિષય નાની વયના બાળકોને સમજવો મુશ્કેલ છે. કુમળમાં મગજમાં આ ગહન વિષય સહેલાઈથી ઉતરી શકે, તેમજ વાંચન, કવિતા, વ્યાકરણ, ભૂગોળ, ક્ષેપાં વગેરે વિષયો બહુજ સરળતાથી સમજાય તેવી ખાસ યોજના અનુભવી સીનીયર શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે આ નોટમાં કરેલી છે. ત્રીજી ચોપડીના પાઠના કંઠજ શબ્દોના અર્થ તેમજ આખા પાઠના સાર આ નોટમાં આપેલા છે. વળી કવિતાની સમજૂતી અર્થ સાથે એવી તો ઉત્તમ પદ્ધતિથી ગોઠવેલી છે કે બાળકો સહેલથી તેનું વિવરણ કરી શકે.

પુસ્તકનો બહોળો ફાવો થવા માટે કોમત પ્રમાણમાં ધણીજ ઓછી રાખી છે. આશા છે કે આ નાનકડું પુસ્તક સર્વ વિદ્યાર્થીઓને ખાસ મદદગાર થઈ પડશે.

પેટલાદ.
તા. ૨૫-૩-૧૭.

} મણિલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય.
બુકસેલર—પેટલાદ.

મુજરાતી ત્રીજી ચોપડીના અર્થ.

ભાગ ૧ લો.

પાઠ ૧ લો.

આનંદ=ખુશી.

હોશિઆરી=ખગરદારી.

અધિકારી=ઉપરી.

વર્ણન=વિગતવાર કહેવું તે; વ્યાન.

તોળવા=જોખવા.

પોપટીઉં=ઉપલક; સમજ વગરનું.

મૂળાક્ષર=મૂળના અક્ષર; સ્વર ને વ્યંજન.

ખારાક્ષરી=ખાર અક્ષરની હાર; પદ.

રમુજી=ગમત આપનારી.

લાભ=શામદો.

જોડાક્ષર=જોડેલા અક્ષર.

રાન=સમજ.

જોમ=લાયક.

હકીકત=વાત.

સરસ=સારી; મનને પસંદ પડે એવી.

ઉમંગથી=હોંશથી.

ચિત્રા=ચિત્રામણ; છબી.

બોધ=શિક્ષામણ.

ખારીક=ઝીણી.

મુકામલો=સરખામણી.

જૂગોળ-પૃથ્વીનો ગોળા.

માહીતી=ખબર.

રસીલી=ગમત ભરેલી; આનંદ થાય એવી.

સાદી=સહેલી.

નમુના=નકલ.

નજર કરો=ધ્યાન આપો; વિચારો.

સામાન્ય=સાધારણ; રોજ વપરા-
શમાં આવતી.

ગુણુ=ખાસીયત.

સોદો=માલ; ચીજ.

છેતરાશો=ઠગાશો.

ધ્યાન=ચિત્ત; મન.

જાતેજ ખાત્રી કરવી=પોતેજ તપાસી
જેવું.

ઉતાવળે આંખા ન પાકે=ધણી તાકીદ
કરવાથી કામ થાય નહી.

સાર—૧. મજુવામાં ઉતાવળ કરવી નહીં. ૨. જે વાત વાંચવામાં આવે તે ખરી વાત છે કે ખોટી તેની જાતે માહિતી મેળવવી.

પાઠ ૨ જો. ભાગ ૧ લો.

સિવાય=ચગર.

આદ્યશ્લી=આજખોધ.

જુના=પહેલાંના.

સિપી=ગાથા.

પંડિતો=વિદ્વાન; ધર્મ મજુલા.

અંક=ાંકડા.

ધોરણુ=નિયમ; રીત.

વિસર્ગ=કંઈક હકારનો ઉચ્ચાર

થાય એવું ચિન્હ; અક્ષરની

જોડે બે ટપકાં મુકવાં તે.

પાઠ ૨ જો. ભાગ ૨ જો.

અજુકટું=અજુકટું.

વિદ્યાબ્યાસ=મજુવું તે.

નીપજે=થાય.

લહીઓ=સારા અક્ષરથી લખનાર.

લપટાવું=ફસાઈ પડવું.

લાલચ=લોભ.

નર્મી=નિરોગી; રોગ વગરના.

ઠાંઠ=ડોળ; મમકો.

જાતે=પોતે

શ્રદ્ધા=મરેસો; વિશ્વાસ.

ઉલોગી=મહેનત.

ચેન=સુખ; નિરાંત.

ફકડ=મહેલાશ્લી; છેલ; વરણાગીઓ.

ખાલી=નકામો, ફાકટ.

અસત્ત=આગમ; અમાક.

મેળવી=સરખાવી.

પાઠ ૩ જો.

ટટું=નાનો ધોડો

હડહડનો=પુરેપુરો.

કળિયુગ=ખરાબ વખત.

બાળ=ચૌકું; હાટ.

બુમ=હાંક.

બુદ્ધિ=અકલ.

શરમાઈ=જાજવામાં.

શ્રાવક=જૈન ધર્મ માનનાર.

ખભે=ખાંધે

તોશન=મસ્તી.

દોરે=જગામ પકડીને આગળ ચાલે.

જાતે=જાતમાં; હોવાપણું.

ફરી ગઈ=નહારા વિચાર પેદા થયા.

ખરે બપોરે=મધ્યાહ્ન કાળે.

રાજના કુંવર જેવા=કોમળ.
 હિંડાડે=અલાવે.
 ગર્ધ પાન=ધરડો; વૃદ્ધ.
 જેસખંધ=જેરથી; સપાટાખંધ.
 સંધ=મનાળુ લોકોનું ટોળું
 લાતકી=દયા વગરના; નિર્દય.
 ભાર=વજન; બોળે.
 વીખરાઈ જશે=વેરાઈ જશે.
 જવાબ=ઉત્તર.
 વખતસર=મરામર વખતે.
 પૂલ=નદી કે ખાડી પરથી જવા
 આવવાનો રસ્તો.
 શીર્ષ મોંઢે=તીલે મોંઢે; દિલગીર ચહેરે.
 પસ્તાયા=દિલગીર થયા.
 સજાહ=વિચાર; મત.
 દશા=કાલત; સ્થિતિ.

સાર—આપબુદ્ધિએ જય
 જમકાર, પરબુદ્ધિએ પ્રલયકાર.
 માટે આપણી પોતાની બુદ્ધિ પ્ર-
 માણે ચાલવું, પણ આપણી બુદ્ધિ
 ખરે રસ્તે દોરવે છે કે ખોટે તેનો
 વિચાર કરવો.

પાઠ ૪ થી.

નરસિંહ ચૌદશ=વૈશાખ શુદ્ધ ૧૪

ભંડાર=ખજાનો.
 વાણી=વચન; બોલી.
 પેદા=ઉત્પન્ન.
 માહું=ખોહું.
 સી પુરખ=ધણી ધણીઆણી.
 ધમ્મરમકિત=પરમેશ્વરનું ભજન.
 ગાળતાં=ગુમાવતાં; કાઢતાં.
 રૂપ=રૂપાવ; શોભા; ખુબસુરતી.
 ગુજરી ગયા=મરી ગયા; સ્વર્ગ-
 વાસી થયા.
 ઉછેરવા=મોટા કરવા
 માપર આવી પડ્યું=માને માથે પડ્યું.
 સલાહ=વિચાર
 મદદ કરે=આશરે આપે
 અસર=લાગણી
 પરગણુ=પરોપકારી
 નીવડ્યો=તીકળ્યો
 અબ્યાસ=મહાવરો
 શિક્ષક=મહેતાજી; ગુરુ
 મન્નીતો=વહાલો; ખારો
 નાની મોટી=સહેલી અથવા
 ઇચ્છે=ચાહે
 સાંદ=આખલો
 પછાડી=પટકી; અદાળી

અંતઃકરણુ=મન; દીક્ષ

એકદમ=એચિંતી.

ફેટા=માથે બાંધવાનું લૂગડું.

ધા=જખમ

પાટો=લૂમડાનો ચીરો

પાખાણુ=સ્ત્રુત; સાઈ કહેવું તે

જીવતો ઘેર આવત નહિ=મરીજાત

વૈદ=દેશી દાકતર

શુદ્ધિ=આન

આશ્ચર્ય=નવાઇ

પરગણુપણુ=પરોપકાર; પારકાનું

બહું કરવાનો ગુણ

પાઠ ૫ મો.

ઉમર=વરસ; વય.

ગુજરાન=ભરણપોષણ

પ્રીતિ=હેત; ખ્યાર

દયાથી ઉમરાઇ આબું=પણીજ

દયા આવી

મરવા પડેલી=મુવા જેવી થઇ ગયેલી

ખાડા પડ્યા=મુવા પડ્યા

ખડ=ધાસ

જીવ આબો=શુદ્ધિ આવી

આશીષ=સારી દવા; આશીર્વાદ

ખુએમો=કળા ગયેમો

કાંઠે=કિનારે

હુબતો=મુડતો

કુટુંબના=વંશના

બાઇબંધ=દોસ્તદાર

ઉમરાઇ=છલકાઇ

જંમલી=ફાડી ખાનાર

કૃપા=મહેરબાની

ઉધો=અવળો

ટંગાવી=સટકાવી

પાડ=ઉપકાર; ગુણ

ઇનામ=બેટ; બક્ષીસ

યોભાય=અટકાય

ઘાડું=ગીચ

ઇજન=દુઃખ

સહીસલામત=સુખેથી; જોખમ કે

અડચણ વગર

વિવાહ=લગ્ન

સામેલ=દાખલ

ખુમ=રાડ

સાર—આપણે હરેક માણુ-

સના ઉપર ઉપકાર કરતાં રહેવું,

જેથી ઇશ્વર આપણા ઉપર ખુશી

યશે અને આપણું બહું કરશે.

પાઠ ૬ કુલ.

અદલ=વાજખી; ખરો
 ગામઠી=ખાનગી
 મકાન=મકાન
 પૈસાદાર=પૈસાવાળો; તાલેવંત
 હાલ=સ્થિતિ; દશા
 નસીબદાર=ભાગ્યશાળી
 શાવતો ગયો=જામમાં આવતો ગયો
 કીમતી=મૂલ્યવાન; ધણી કીમતના
 ધરેણાં=દાગીના
 ઘડાબ્યાં=કરાબ્યાં
 દોલત=પૂંજી
 ખરીદા=વેચાતા લીધા
 આખર=કીર્તિ
 મરણ પથારી પર પડયા=મરવા
 પડયા
 મરણ=મોત; મળ
 મિલકત=પૂંજી; દોલત
 ભાગ=હિસ્સો; વહેંચણું
 વર્તીશું=ચાલીશું
 ત્રીજો ભાગ=ત્રણ ભાગમાંનો એક
 ભાગ
 અર્ધો ભાગ=એ ભાગમાંનો એક
 ભાગ

નવમો ભાગ=નવ ભાગમાંનો એક
 ભાગ
 કબુલાત=વચન
 દહાડો પાણી=મરણ પાછળનો
 ખર્ચ
 તોડ=ફેંસણો; નીકાલ
 દિવાન=પ્રધાન; વજર
 ખખર=મજલુ; માલમ
 વાહ વાહ=વખાણુ; શાખાશી આ-
 પવી
 ઇન્સાફ=ન્યાય

પાઠ ૭ મો.

પોળ=શેરી
 સુશામિત=દેખાવડા
 અકટાબ્યો=રોક્યો; ખાબ્યો
 નજવી=નકામી; માલ વગરની
 ટેવ=આદત
 પહેલેથી=અગાઉથી
 પાપી=દુષ્ટ
 સળ=શિક્ષા
 આસપાસ=આજુબાજુ
 આદાશ=અગમન
 અંતર=મન
 આભાસ=અજવાણું; તેજ.

ચાસ=ખેનરમાં હળે ખેડેલા કીંટા

પાસ=પાસે; નજીક

વિશ્વપતિ=દુનીઆનો ધણી, પરમેશ્વર

વાસ=મુકામ; રહેઠાણ

ભોંયમાં-જમીનમાં

ભોંયરે=ભોંયરામાં

ધડીએ=રચીએ; કરીએ

ધાટ=વિચાર

જન્મતનો તાત=દુનીઆનો બાપ;

પરમેશ્વર

ખોળીએ=શોધીએ

કણી=રજકણ; જીણામાં જીણો ભાગ

જન્મકર્તા=દુનિઆનો બનાવનાર;

પરમેશ્વર

વિના=વગર

હાલું=અમથું; ખાલી

હામ=ઠેકાણું

સાર-પરમેશ્વર સર્વ ઠેકાણે છે,

માટે આપણે ખોટાં કામ કરતાં

ખીવું જોઈએ.

પાઠ ૮ મો.

સ્તુતિ=વખાણ

વિશ્વસ્વામી=દુનીઆનો ધણી; હજાર

શીશ=માથું

નામી=નમાવી

શીશ નામી=માથું નમાવી; ધજે

લાગી

આપદા=દુઃખ

ઉગારો=અચાવો; તારો

દીતાનાથ=ગરીબનો ધણી; પરમેશ્વર

આધાર=આશરો; ટેકો; મદદ

માત=મા; માતા

તાત=બાપ; પિતા

સદા=હંમેશાં; દરરોજ

પાળનાર=પોષણ કરનાર

રાંક=ગરીબ

અગ્નિ=સમજણ વગરના; અણુ-

સમજી

પ્રાણી=જીવ

તુંથી=તારાથી

અન્નણી=જાણ્યા વગરની

ન અન્નણી=જાણીતી છે

ક્ષમા=મારી

વાંક=ચુન્હો; તકસીર

મતિ=બુદ્ધિ; અક્ષત

છેક=ત્રણીજ

ધારો=મનમાં લાવો

કુટુંબી=કુટુંબના

જનો=માણસો

સારાં=નિરાંગી; તંદુરસ્ત

બક્તિ=લગન

શક્તિ=બળ

દાસ=સેવક; ચાકર

નિવારો=દૂર કરો; મટાડો

પાઠ ૯ મો.

દર=નાનાં પ્રાણી પીતાને રહેવા માટે

ભોંયમાં જે બાકાં પાડે છે તે

પંજમાં=દાવમાં; મપાટામાં

સપડાયો=પકડાયો, ઝડાયો

દાસ=ચાકર

સાંભરતી=પાદ આવતી

હમનો હનો=મળક કરનો હનો

બેવડો=અમણો

કાલાવાલા=આજીજી; કરગરીને

કહેવું તે

આદિત=આપદા; દુઃખ

સેવક=ચાકર; દામ

જીવત્તાન=કોઈનો જીવ બચાવવો તે

મગરી=શેખી, પતરાજી

ગર્વ=અભિમાન

વન=જંગલ; વગડો

શિકારી=શિકાર કરનાર

બળ=શક્તિ

કાંકાં=ખોટી મહેનત; બાકાં

છુટાયું=નીકળાયું

અકળાયો=મભરાયો

બુમો=ધાંટા

બદલો=સાદું; અવેજ

વાળવાનો=આપવાનો

મહારાજ=મોટા રાજા

ફિકર=ચિંતા

ઠાતરી=કરડી

છુટો થયો=મોકળો થયો

અત્યારે=કમણાં; હાલ

તરણા સરખું=તરખાજા જેવું; ન-

જીવું; નકામું

જોર=બળ

ગર્વ=મગરી

સાર-કોઈએ પણ અભિમાન

કરવું નહિ.

પાઠ ૧૦ મો.

સિદ્ધપુર=સરસ્વતી નદીના કાંઠા

પરતું એક શહેર

ફેરી ફરી=ફરીને છુટક વેચી

ગુજરાન=નિર્વાહ; ગુજારો

ધરાક=માલ ધેનાર

પરચુરણુ=ગુદી બુદી જાતના

ફેરી=વેચવા માટે ફરવું તે

આખ=આખરૂ

આખ બંધાઈ=મરોસો પડ્યો

કરાબા=નકા હીધા

પ્રમાણિક=પહેવારમાં સાચો

પ્રમાણિક રહેતો=ખરી રીતે ચાલતો

મોહનમાળા=કાટમાં પહેરવાની

કોનાની માળા

પોલીસ=રેવતનું રક્ષણ કરનાર

માણસો

પોલીસથાણુ=ઝેટ

ફરજ=જરૂર; અગમ્ય

કમાયો=પેદા કર્યું

ફકાન=માલ વેચવાનું ઠેકાણું

સરૂ કર્યો=ચાલુ કર્યો

દુલ્લ=ધરડો

ભાવ=દીંમત; મૂલ

મશી=મંગા નદી પરનું એક જા-
નાનું સહેર

આમલ=કાલાવાલા; તાણ

કોલેરા=કાડો ને હલદી યામ તે રોગ

વિધવા=જેનો પત્ની મરી ગયો

હોય તે સ્ત્રી

ધન્ય=શાખાશ

સાર=કોમનું પણ હરામનું

લેવાની કદિ ઇચ્છા રાખવી નહિ.

જો આપણે કોમનું હરામનું લઈએ

તો તેથી આપણી ખાસે હોય ને

પણ જાય.

પાઠ ૧૧ માં.

દગો=કપટ

શ્યતી=ગમતી

પામે=મળે

લણે=કાપે

તુરંગ=જેલ; કેદખાનું

નાક=ટેવ; છંદ; આદત

જપતો=ચોકસી; તજવીજ

લાગ=દાવ

ધનવાન=પૈસાદાર; શ્રીમંત

વિકટ=ખિહામણું

રાહ=વાટ

ચોક્કીદારો=ચોક્કી કરનાર

દબ્બ=નાણું

હુદી=પ્રુચવી

પાળ=કોરણ

મીઠામ=ગળ્યું ખાવાનું; ખરદી

પેંડા વગેરે

સુખે=તીરતે

નસીબ=માઝ

કંદોષ=સુખડીઓ

ભેડ્યું=મેળવ્યું

તાક્યું=ધાર્યું; ઇચ્છ્યું

મડદાં=મુઠદાં, મરી ગયેલાં પ્રાણીઓ

ગીધ=કાડી ખાનારૂં મોડું પક્ષી

મગર=પાણીમાં રહેનારૂં પ્રાણી

સાર—આપણે કોઇનું ભુંડું

ઇચ્છવું નહિ પણ બહુ ઇચ્છવું

કે જેવી ઇશ્વર આપણું બહુ કરે.

પાઠ ૧૨ ઓ.

અંધર્વ=અવૈયાની એક જાત; સ્વ-

ર્ગના માનારા

સહન થયું=ખમાયું

ભાગણી=અસર

મળમળા=ઢાતી બરાઇ આવેથી

નરમ થયેલા

આફતો=અડચણો

ડમરું=ખસતું; બમરું

કોપ=ગુસ્સો

વર્તણૂંક=રીતભાત; ચાલચલમત

ઉપાય=કલાજ

ફેસલાવી=સમજાવી; પટાવી

જુમાર=જુમરું

જુલમ કર્યો=જબરાઇ કરી

ફરતી=પસંદ પડતી; મમતી

નીચ=દુષ્ટ; પાપી

નીચપણું=દુષ્ટતા

આનંદ=ખુશાલી; મજા

કંઈ બાકી રાખતો નથી=ચાલુંજ

કરે છે

અપકાર=અવગુણ; ભુંડું કરવું તે

સાર—કોઇ આપણું ભુંડું

કરે તોપણ આપણે તેનું બહુજ

કરવું. અવગુણને બદલે ગુણ કર-

વાતી ટેવ રાખવી, જેથી ઇશ્વર

આપણા ઉપર રાજી રહે.

પાઠ ૧૩ ઓ.

ભક્તિ=મજન

ખરૂંખોડું=વાજબી ગેરવાજબી

પ્રભ=રૈયત

રાજકાજ=રાજકારભાર

કારભારી=કામ કરનાર અધિકારી

ચતુર=ડાહ્યા; શાલુ

સરખા=મરામત

હુકમ=આજ્ઞા

છાનીમાની=મોહ્યા વગર

ખરેખરી=સાચી

ડહાપણ=જાણપણ; ચતુરાઈ

પારખી=ખોળખી

અદલ=ખરો; વાળખી

કચેરી=દરબાર

ચર્ચા=વાત; વિચાર

સાક્ષી=સાહેબ

અધર્મ=વસમું; કઠણ

અચરજ=નવાઈ; અચંખો

હક=માલકી

મળેપડુ=ખોટા હક ધરાવનાર

ખુરા=નહારા

સાર—ખીજની વસ્તુ ખોટું
ખોલી પોતાની કરી સેવાની ટેવ
રાખવી નહિ.

પાઠ ૧૪ માં.

ગૃહસ્થ=કુટુંબ કબીલાવાળો સારી

સ્થિતીનો માણસ

ઉપાડી=ઉચકી

લંગડો=પગે ખોડવાળો

ધ્યાન=ચિત્ત

કદાપિ=કદીપણ

શોધી=મેળવી

કકડીને=ધણીજ સખત

નિસાસો=અશ્વસ

અભાગીઓ=અકરમી; કમનસીબ

કરમાઈ ગયું=રીકું પડી ગયું

ફરમાયું=હુકમ કર્યો

ટેકા=આધાર; આશરો

હેડે=નીચે

કાચમ=હંમેશ

તંગી=તંગાશ; ખેટ

મટી=ફૂર થઈ; ટળી

સાર—આપણી બધી છદ્દિઓ
સાજ છે માટે ઇશ્વરનો પાડ માનવો,
અને તેનો સારો ઉપયોગ કરવો.

પાઠ ૧૫ માં.

રંગીન=રંગેલો

સૂશોભિત=શોભાયમાન

પીરસી=મૂકી

માન્યાવગર=કબુલ કર્યા વગર

મસ્કરી=મજાક; ટોળ

નોતડું=જમવાનું કહેણ

છાછરો=જરાક ઉંડો અને પહોળો

યાળ=મોટી યાળી

ચપચપ=ઝપઝપ

ખામી=ખાપણ; ખોડ; કસર

ભાવ=હેત; પ્યાર

ભોળા=પાપ વગરના; ખુશ્ખા દીલના

ખાતર=ગરદાસ

સાદુ=મદ્યો

મોં મલકાવી=મનમાં હસી

સ્વાદે=લહેજતથી

શરમાયું=લજવાયું

સાર=આપણે કોઇની મક્કરી
કરવી નહિ; જો આપણે કોઇની
મક્કરી કરીએ, તો તે આપણી
પણ કરે.

પાઠ ૧૬ મો.

સત્ય=સાચુ

વસે=રહે

કિન્નસ=પ્રકાશ

વિશ્વપતિ=પરમેશ્વર

સતનું=મતનું

ચિત્ત=મન

ચિંતન=ધ્યાન, મનન

વાચક=શબ્દ; વચન

નિશ્ચય=નક્કી; નીરધાર

ઉચ્ચરવું=બોલવું

અસત્ય=ખોટું

જશથી=આખરથી

અંગકોત=પંકાયલા; પ્રકાશિત

જાએ=દુનીઆમાં

વૃક્ષ=ઝાડ

વિશાળ=મોટું

ગુણુકારી=શાયદાકારી

ફળ=પરિણામ; ઉત્પત્તિ

આશ્રય=મદદ

છાંયતળે=છાંયડામાં

પરિતાપ=દુઃખ

આફત=દુઃખ; વીટંબણા

પ્રગટે=ફેલાય

છળ=લુચ્ચો; કપરી

દુષ્ટમતિ=નકારી ખુદી

હટે=નાશ પામે; જતો રહે

ગંગ=ખનાવ; કારણ

ધ્રુપાદ જશે=ઢંકાઇ જશે

છંવટ=આખરે; પરિણામે

વાદળ=આબહું

ધ્રુપશે=ઢંકાશે; દબાઇ જશે

દીપશે=પ્રકાસશે

ફરીને=બીજી વાર

આંચ=નુકસાન

વદી=બોલા; ઉચ્ચરી

કલશ=દુઃખ

અનેક=બહુ

હરે=દુર કરે; મટાડે

સમું=સરખું; બરાબર

અન્ય=બીજું

ખરે=નિશ્ચયે; નક્કી

અતિ=વધુ; બહુ

રીઝશે=મુશી થશે

ધર્મ=કર્તવ્ય; ફરજ

સ્વર્ગ=કૈલાસ; દેવોનું રહેઠાણ

રીઝા=ખુશી થાઓ

પાઠ ૧૭ મો.

કુસાફર=વટેમાર્ગ

તંબુ=લુગડાનું ઉપાડી લેવાય એવું

ધર

બરવાડ=ધેઈ ચારનાર

પાકાં=છો અને ઘટથી ચણેલાં

નેસ=રખારી અને બરવાડને રહે

વાની કુપડાવાળી જગા

વખાણુ=તારીફ

રિવાજ=ધારો; નિયમ

વર્તમાનપત્ર=ચાલતા વખતની ક-

કીકત બતાવનાર કાગળ

ખાંકડો=પીઠવાળી ખુરશી બાટની

પાટલી

સપાટ=સરખી

મીલનસાર=મળતાવડા

પરોણાચાકરી=પરોણાગત

પરોણા=મહેમાન

ભારી=મોઝરૂપ

પૂજે છે=સેવા કરે છે

ચામડીઆ=ચમાર; ચામડાનો કપો

કરનાર

વિધાર્થી=વિદ્યા બહુનાર

મદદ=સહાયતા

સાર-જે વસ્તુની જરૂર પડી

છે તેની પછવાડે ઝોઢો ખરચ કરવો

અને તેના ઉપયોગ પરોપકારમાં

કરવો

પાઠ ૧૮ મો.

સ્વચ્છ=ચોકખું

રડારોળ=ખુબ પાડી રડવું તે

શણુગારી=પહેરાવી

વાળુ=રાતનું ભોજન

છિદ્રો=કાણાં

મેલ=કચરો

ચીકણી=ચીકાશવાળો

હુંછી=સોહી

તમાસો=ખેલ; રમત

સ્વરૂપવાન=દેખાવડો; શોભીતો

વરખ=સોના રૂપાનાં કાગળ જેવાં

પાતળાં પતરાં

ચોટાડયા=વળગાડયા.
 પથારી=ખીજાનું.
 ખેભાન=શુદ્ધિ વગરનો.
 પડોશણુ=પાસેના ધરની રહેનાર.
 કરકરું=ખડખડું.
 કંટાળો=ચીતળી; સુગ.
 પસરે=ફેલાય.
 ખંધ થવાથી=પુરાધ જવાથી
 તુકસાન=હાનિ.
 ભિનાશ=ભેજ.
 ચોટી=વળગી.
 પુરી નાંખે છે=હાંકી દે છે.
 ખુલ્લાં=કિલાડાં.
 મુખ્ય મતલબ=મૂળ હેતુ,
 પાર પડતી નથી=ખર આવતી નથી
 ચોળીને=મસળીને
 કાપનારી=દૂર કરનારી.
 કાયદો=જાભ.

સાર-માણુસે હમેશાં નહાવું,
 શરીર શોભાવવાને કાન, નાક
 વીંધાવવા નાહિ; કારણકે જો તેમ
 કરવાની જરૂરત હોય તો તે પરમેશ્વર
 આપતજ.

પાઠ ૧૮ મો.

ભાષ ભાંડુ=ભાષ ખેન.

ધરણી=દાગીના
 પાક=પેદાશ
 અઘાટ=ધણીપણાના હક સાથે
 વિદ્વાન=પંડીત
 પસંદ પડી=ગમી
 ઉલોગી=મહેનતુ
 સહેજ=જરા
 ઉપજ=પેદાશ
 ધરખરચ=રોટલા ખરચ
 દુકાળ=ભોંધવારી; નહારો વખત
 જરૂરી=અગત્ય
 કરકસર=ખાપ જોડણું વાપરવું તે
 ચર=કડાંવાળો દેગડો
 સોનાં મહોરો=સોનાના સિક્કા
 આગ્રહ=તાણ; કાલાવાલા
 ચુકાદો=ફેંસલો
 નિર્ણય=ફેંસલો; ચુકાદો

સાર-પ્રમાણિકપણે ચાલવા-
 થી લોકોમાં આગર વધે છે અને
 મુશ્વર ખુશી થાય, માટે પ્રમાણિક-
 પણે ચાલવું.

પાઠ ૨૦ મો.

વિષયો=માખતો
 લાંચીઆ=ત્રાંચ લેનારા

મનોહર=દેખાવડા

ઝુલે=ડોલે

ઝુસ્સો=કોષ; રીસ

વાંસો=પીઠ; બરડો

માનીતો=વહાલો

દિલ્હી=જમનાં નદીના કાંઠાપરનું

એક શહેર

પ્રખ્યાત=નામીઓ

પરાક્રમી=શૂરો

શોખીન=વૈભવી

મેં ઉતરી ગયાં=કિદાસ થયાં

ખળનચી=ખળનાનો ઉપરી; ત્રિ-

જેરીનો ઉપરી

નામદાર=પ્રખ્યાત; પંકાયલો

હઠ=જીદ; આપમત

અજીજ=કાલાવાલા

ફટકા=નેતર ને ચાણુકના ઝપાટા

ભાગીદાર=ભાગીઓ

ખુદાવંત=મેટો માલિક

શરત=કબુલત

હજુરમાં=રૂમરૂમાં; આગળ

સાર-પોતાના ખરા હકનું

હોય તેથી વધારે લેવાની ઇચ્છા

કામએ રાખવી નહિ

પાઠ ૨૧ મા.

માઠાં=ખરાબ

હલકો=ગુચ્છ

તોફાની=મસ્તીખોર

કાયર=કેરાન

આંધી=ડામ દહ નિશાની કરી

ચર્યો=ખાધ પી મસ્ત થયો

ફાટયો=જખરો થયો; ફાલ્યો

માતેલા=ખાધ પી જખરા થયેલા

જખરો=ખેરાવર

અહીંથી=આ ઠેકાણેથી

દૂર જ=આધો ખસ

નખળા=કમજોર

હાથ ચલાવવો=મારવું

ધટતો=લાયક

પલક=જરાવાર; ક્ષણ

કચરી=ચમટી

યુક્તિ=તદખીર; કળા

નસકોરાં=નાકનાં બે કાણાં

ચટકા=ડંખ

તોખાતોખા=કાયર કાયર

પોકારવી=કરાવી; વીલાડી.

કુલાહ ગયો=મગર થયો

અહો=અરે

અભિમાની=અહંકારી

ઉતાડું=કાઢું

રસાયો=સપડાયો

કાંકાં=ખોટી મહેનત; વલખાં

હલકા મનનો=નીચ વિચારનો

નમ્ર=ગરીબ; દીન.

સાર=કદી કોઇએ અહંકાર
કરવો નહિ. અહંકારી માણસો
ધારે કે મારા જેવો કોઇ નથી
પણ તેના માયાનો કોઇ હોયજ.

પાઠ ૨૨ મો.

મિત્ર=દોસ્તદાર; બાધખંધ

પુસ્તકાલય=લાયબ્રેરી

ચિત્રો=છબીઓ

વૃત્તાંત=હેવાલ

બહાર પડ્યું=જહેર થયું

બાળપણુ=નાનપણુ

જાણવાળોમ=જાણવા લાયક

બલે=ખુશીથી

ધાર=અણી

મનામ=મેટ; બક્ષીસ

કુહાડી=લાકડાં કાપવાનું હથિયાર

કરમાધ=ચીમળાધ

ગુસ્સો=ચીડ; ક્રોધ

ધમકાવ્યા=ધમકી આપી

ખચર=ગમણુ; માહિતગારી

દિલગીરી=અફસોસ

કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ

રૂપેરી=સફેદ રંગનું

લક્ષણુ=ગુણુ; ટેવ

પારણામાંથી=ધોડીઆમાંથી

ઉંચા=ઉમદા; સરસ

અધિકારી=અમલદાર

પંકાયો=વખણાયો

સાર-સાચાનું ફળ અંતે સાફ
જ છે. સાચું ખોલવાથી સામો મા-
ણસ ગુસ્સે થતો નથી, પણ ઉત્ત-
ટા આપણા ઉપર ચાહના રાખે
છે, માટે હંમેશાં સાચું ખોલવાની
ટેવ રાખવી.

પાઠ ૨૩મો.

ઉમરાવ=અમીર; શ્રીમંત

શિકાર કરવો=જનાવરોને તાકીને

ગોળી મારવી તે

આરામ=વિશ્રાંતિ; વિસામો

ફકીર=સાંધ; મૌલા

બંદગી=પ્રાર્થના

સુલતાન=મુસલમાન પાદશાહ
 તરસ=ખ્યાસ; શોષ
 નામદાર=તામીયા; પ્રખ્યાત
 અહેસાન=પાડ; આમાર
 ખેરાક=ખાવાનું
 હાજર કરૂં છું=રહું કરૂં છું
 ડોલયું=ડોલ જેવું નાનું વાસણ
 બાવથી=હોંસથી
 ચાંત=કંડો
 વિનંતી=નમનતાઈથી કહેવું તે
 જાગીર=ઇનામમાં મળેલી જમીન
 સાન=સમજ; અક્ષત
 અદેશો=શક; વહેમ
 ઝવેરખાનાનો=કીમતી રત્નોનો
 ઉપરી=અધિકારી; સરદાર
 અદેખાઈ=ઇર્ષ્યા
 ઇલાજ=ઉપાય
 ભંભેરવા=ખોટું સમજાવવા
 બિખારી=બીખ માગનાર
 ઇર્ષ્યાખોર=અદેખા; ઝેરલા
 સંભારૂં છું=પાદ કરૂં છું
 સ્થિતિ=હાલત; દશા
 ભેટયો=છાતી સાથે દાખ્યો
 પ્રધાન=વજીર

દેશનિકાલ=દેશપાર; દેશખહાર કાઢી
 મૂકવું તે

સાર-માણસની ચઢતી પડતી
 જીમવડે થાય છે, જે આપણે નમ-
 નતાઈ વાપરીએ તો સામાનો ખ્યાર
 મેળવીએ, માટે ઇર્ષ્યા છોડી નમ્ર-
 સ્વભાવ રાખવો કે જેવા ઉમરા-
 વોના જેવા હાલ થાય નહિ.

પાઠ ૨૪ મો.

પંચ=પાંચ કે તેથી વધારે માણ-
 સનું ટોળું
 વાદવિવાદ=રકઝક; તકરાર
 દરખાસ્ત=કચેરી
 નાર=માદા
 ગણના=ગણતરી; યુજ, કદર
 વલવલે=ટળવળે; વલખાં મારે
 પગ=દૂધ
 વધાર=વિશ્વાસ
 તનતોડીન=ધણ વૈતરૂં કરીને
 માન=આખર
 સેવા=ચાકરી
 માનવી=માણસ
 ઉપાડે=ઈંચકે

ભાર=ભોજો; વજન.
 મણુખધી=મણુના માપથી.
 બેબ=વજન; તોલા.
 બીન=નમર; વિના.
 તન=શરીર.
 નીમક=મીઠું; લુણ.
 હલાલ કંઈકું=મદસો વાળી આપુંકું.
 હાર=પરાજય; હારવું તે
 માલિક=ધણી.
 રસ્તો કાપું=મુસાફરી કંઈ
 પીઠ=વાંસો; ખરડો
 ચવાર=ધોડા પર બેસી રરનાર
 દરકાર=પરવા; ગરબ
 માર્ગ કાપવા=રસ્તો ઓછો કરવા
 સફર=લાંબી મુસાફરી
 મુળ=મારો
 જળ કાળે=પાણીને માટે
 જીવ લીએ છે=મારી નાંખે છે
 કુર=ધાતકી; દયા વગરનો
 અંબાડી=હાથીપર બેસવાની બેઠક
 કેરો=નો
 દીપે=શોભે; સારો દેખાય
 શ્રેષ્ઠ=સૌથી સરસ; ઉત્તમ
 પ્રથુ=ચોપમાં જનવર

સરદાર=મોટો; ઉપરી
 નિર્દોષી=વાંક વગરનો; નિરપરાધી
 તલ=જરાજેઠલો; ધોડો
 ત્રાસ=પીક; ભય
 તોય=તોપણ
 તલપે છે=તાકે છે; ધારે છે
 માંસ=ગોમ
 કસાઈ=ચંડાળ
 કર=હાથ
 હાર બનુંકું=કપાઈ જાડુંકું
 કુલ=અધો; તમામ
 બોળ=ભોજો
 વાહન=ગાડી વગેરે
 વ્યાપાર=વેપાર
 ઘડી=થોડો વખત; ચોવિસ મિનિટ
 કરાર=વિશ્રાંતી; આરામ
 ખર=મધેડા
 મગ=હાથી
 આશા=મરોંસો; વિશ્વાસ
 આશાપર અથડાય=મરોંસાપર રહે
 ખલક=જગત; આલમ; દુનિયાં
 દડે=શિક્ષા કરે
 પીડતાં=દુઃખ દેતાં
 કીરતાર=પરમેશ્વર; બનાવનાર

સાર-આપણાં પાળેલાં જના-
વરો પાસે મળ ઉપરાંત કામ
કરાવવું નહિ, પેટપુર ખાવાનું
આપવું અને તેમના ઉપર દયા
રાખવી.

પાઠ ૨૫મો.

અમળો=ગદલતથી; ન જાણ્યામાં
સદગુણી=સારા ગુણવાળા
કમુક્ષાત=વચન; કરાર કરાવ.
ધક્કા=હડસેલા.

આરસો=આયતો; મોં જોવાની મોટી

ખાપ

પુટી મથો=માંગી ગયો

ખોલમાં=ખોલ નહિ.

કસૂર=વાંક; ગુન્હો

જાણે અજાણે=જાણતાં ન જાણતાં

માનવી=કમુલ કરવી

નારાજ=નાખુશ

દોષ=વાંક; ગુન્હો; તકસીર

સંતાડવા=છુપાવવા

સહન કરી=ખમું; વેહું

નીવડું=નીકળે; થાય

સાર-ગુન્હો કમુલ કરવાથી

પરમેશ્વર ખુશ થાય છે, અને

આપણા મનને ખીક રહેતી નથી.

પાઠ ૨૬મો.

ગુથેલી=વળ દીધેલી

લાયક=યોગ્ય

ખાળાઓ=છોકરીઓ; ખાળાઓ

હોસે હોસે=ઉમંગથી

કન્યા=કુંવારી છોકરી

સીવણુ=સીવવાનું કામ

રંગબેરંગી=તરેહ તરેહના રંગના

ગળપટા=ગળે બાંધવાના પટા

લેખાં=મોઢે ગણવાના હિસાબ

ઘાટ=આકાર

પ્રદર્શન=સંપ્રદરશ્યાન

સાદડી=ચટાઇ

ચિત્રકામ=ચીતરવાનું કામ

તક્ષીન=મશગુલ; લીન; એકચિત્ત

વિષય=ખાખત

ખુખી=મગ્ન

કેળવાય=કસાય

સંખ્યા=નંબર

મહેતીજી=કન્યાશાળાની વડી સ્ત્રી

શિક્ષક

ગુણી=ગુણવાન

શિક્ષકો=આસિરહટો

વર્તે=ચાલે

વિવેક=ડાહપણ; સહુકામ
સલાહસંપન્ન=એક વિચાર; હળી-

મળીને ચાલવું તે

સાર-છોડીએને બણાવવાથી
તેમની અકલ ખીલે છે, વિવેકી ને
સદગુણી થાય છે; મારે છોડીએને
બણાવવી જોઈએ.

પાઠ ૨૭ મો.

સંઘ=સંઘરો; એકઠું કરવું તે

હરકત=અડચણ

દ્રવ્ય=પૈસા

કુદરતનું=ધર્મી શક્તિનું

અવલોકન=મારીક તપાસ; ધારીને
જોવું તે

રાજધાની=રાજગાદીનું શહેર; પાટ

નગર; રાજ જે શહેરમાં રહેતા

હોય તે શહેર

ધમારતો=કંચી બાંધણીનાં ધરો

કિલ્લો=ગઢ

રચના=ખનાવટ; ગોઠવણ

બાંધણી=બાંધકામ

ખાનગી=પોતાની

સળી=સડી; જીવાત પડી

જુકરો=રેતી; એકબીજાને પોતે

પત્થર

ગંજ=ઢગલો

સવાલ=પ્રશ્ન

અગત્યની=જરૂરી

આગગાડી=દેવતા અને પાણીના

બળથી ચાલનારી ગાડી

આગખોટ=દેવતા અને પાણીના

બળથી ચાલનાર મોટું વહાણ

સાધન=વસ્તુઓ; સાહિત્ય

અવારનવાર=વારાફરતી

જંતુ=જીવડાં

સંઘાત=મેળાપ

પુષ્કળ=ધણ; બહુ

સાર-પૈસા બચાવ્યા હોય તે

ધડપણના વખતમાં તથા આદતના

વખતમાં ખપ લાગે છે મારે હરેક

માણસે પૈસાનો સંઘ કરવો

જોઈએ. લલ્લત અને પૈસો નકામો

ગુમાવવો નહિ.

પાઠ ૨૮મો.

પરબ=મુસાફર લોકોને મદત પાણી

માવાનું ઠેકાણું

ચળકાટ મારતા=માંજલા; ચળકતા

વારાફરતી=એક પછી એક

કહિઆરા=લાકડાં ફાડનાર; લાકડાં
કાપીને વેચનાર

ધર્માદા=દાનમાં આપી દીધેલું
મનોહર=રમણીય; મનને ખુશ કરે
એવું

અરો તડકો=સખત તાપ
દશમો ભાગ=દશ ભાગમાંનો એક
ભાગ; દશાંશ

આશીર્વાદ-આશીશ; દુવા

ઉપયોગ=વપરાશ

ટાળવામાં=મટાડવામાં; દુર કરવામાં
શીતળ=ઠંડી; ટાઢી.

સાર-જે કાંઈ કમાવું તેમાંથી
થોડા ભાગ પણ ધર્મના કામમાં
ખર્ચવો. ધર્મે જય અને પાપે ક્ષય
પાઠ ૨૯ મો.

ઉપાડ્યો=ઉચક્યો.

મરઘી=કુકડી

વળગ્યો=લાગ્યો; ખાઝ્યો

આખર=છત

શેખસક્તી=ખોટા વિચાર કરનાર
તરંગ=ખોટા વિચાર; મનના ખુદા
તર્ક=મનસુખ્યા; વિચાર
તર્ક ઉઠાવે=મનસુખ્યા કરે.

પાર=છેડો; અંત

કરાવી=નક્કી કરી

લાડવો=પ્રી કરવાનું માટીનું વાસણ

ધુણાવી=હલાવી

કપકો=ચુન્દાના બદલામાં કડવા

શબ્દ કહેવા તે

ધર ભાગ્યું=ધરખાર વગરનો થઈ
ગયો

ગાળી નાખ્યા=ગુમાવ્યા

માફક=પેઠે; રીતે

ચેતબો=ખબર આપી

સાર-આપણા ધંધા સંબંધીજ
વિચારો કરવા. એકદમ પૈસાદાર
થઈ જવાનો વિચાર કરવો નહિ.

પાઠ ૩૦ મો.

ઉડાવવા=ચગાવવા

મુકાવ=મેલાવ

મદદ=સહાય

છેક=તદન

ફરીથી કરો=ખીજ વાર કરો. મ-

તલખ કે હારકોઈ સાફ કામ

પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી ફરી

ફરીને કરવું

પતંગ=કનકવા

નારાજ=નાખુશ; નાકિમેદ

ચડાવવા=કડાવવા

સપાટા=ઝપાટા

વાતો બંધ થયો=સ્થિર થયો; વાતો

ચટકી ગયો

ગોથું ખાઇ=કેવો થઇ

ઠાયર થવું=કંટાળવું

પ્રયાસ=અજમાયસ; મહેનત

આસમાન=આકાશ

વીંટવા=વપેટવા

સાર-શર કરેલું કામ પૂરું ન કરીએ તો કરેલી મહેનત નકામી જાય અને લોકમાં મજાક થાય, માટે હરકોઇ કામના આરંભ કરતાં પહેલાં વિચાર કરવો કે એ કરવું વાજબી છે કે નહિ અને વાજબી લાગે તોજ આરંભ કરવો; અને આરંભ કર્યો તો તે કામ પૂરું કરવું જ જોઇએ; વચ્ચેથી અધુરું મુકી છોડી દેવું નહિ. જે માણસ એ પ્રમાણે નથી કરતો તે ખાયલો કહેવાય છે.

પાઠ ૩૧ મો.

તરવર=મોઢું ઝાડ

ઝુલાવે=હિંચોળે; ઢુલાવે

પાન=પાંદડાં; પતરાં

ગાન=ગાયન

ધ્યાન ધરતાં=ઠધરને સંભારતાં

કલોલ=ચેનખાજી; આનંદ; મમ.

પડદો=આંતરો

ખોલે=કેવાડો કરે

ચણતાં=ચીણી ખાતાં

ચૂસે છે=શોષે છે

ફૂલરસ=ફૂલમાંનો રસ

ધાટે=ઓવારે; આરે; કાઠે

જળધાટે=નદી કે તળાવને કાંઠે

નિજ=પોતાને

પોટે=સૂએ

માળ=માળો

જપતાં=શાંત થતાં

મળરકે=પરોઢીએ; સવારે

ધાય=દોડે

વનફળ=વનમાંનાં ફળ

ભલીભાતના=સારી તરેહના

વિધ વિધ=ગુદી ગુદી જાતના

દીનાનાથ=ગરીબનો ધણી; પરમેશ્વર

નિર્મળ=ચોઠપું; મેલ વગરનું
કરે=નીરાંતે બેસે

હડાવી=હરાવી; હંદાવી
મેળવાય છે=પેદા કરાય છે

રાજઅધિકાર=રાજસત્તા

વશ=તાબે

વિપત્તિ=દુઃખ; આફત

વેરાઇ જાય=જતા રહે

ચિંતબ્યા=ધાર્યા

અપાર=અણોજ

પમાય છે=મેળાવાય છે; પેદા કરાય છે

સાર-મમે તેવું કંઈક કામ
હોય પણ ઉઘોમી માણસને તે
અવડ નથી. ઉઘમ કરવાથી જે
જેઘએ તે મળે છે, માટે ઉઘમ
કરવો જોઈએ.

પાઠ ૩૨ મા.

સેવા=ચાકરી

વંશપરંપરા=છોકરાંનાં છોકરાં; પેઢી

દર પેઢી

ધન્યતા=ચહાતા

બરોંસો=વિશ્વાસ

મહેનત=મજુરી

બદલામાં=સાટામાં; અવેજમાં
ભોગવટો=કેપભોગ; વાપર

સાંતી=હળ

લાડ=વહાલ

ઉછરેલો=મોટો થએલો

ઉંચા પ્રકારની=સારો પાક ઉતરે

એવી; ફળદ્રુપ

પ્રકાર=જાત; વર્ગ

સાથી=મદદગાર; ખેતીને માટે

ખેલો નોકર

પુંજ=દોલત

અર્થ=મતલબ; સાર

હહેલી=મેઠક

મેઘ=મેહ; વરસાદ

નજર=તપાસ; દેખરેખ

ખાત્રી=બરોંસો; પરતીજ

સાર-આપણા કામનો બરોંસો
નોકરો પર રાખવો નહિ; પણ નો-
કર બરાબર રીતે કામ કરે છે કે
નહિ તેની તપાસ રાખવી.

પાઠ ૩૩ મા.

પીડાય=દુઃખી થાય

રાગ=દરદ; ખિમારી.

નિરોગી=રોગ વગરના; આરોગ્ય;

તંદુરસ્ત

બિનાશ=બેજ

મેહુ=મંદુ

ચક્ષી=પિત્તળ કે લોહાની પેચ-
વાળી નળી.

બેનપણી=સહીઅર

મંદવાડ=રોગ; બીમારી

મંદકી=મંદવાડ

ખુણખોચરેથી=ખુણામાંથી

પાથરણુ=ખિજાનું

આસ=દમ

વડે=થી

ખુણાં=ઉઘાડાં

લોળી=રેડી

ઝીણો તાવ=હાડનો તાવ

લકવો=એક જાતનો રોગ, એથી
શરીરનો કોઇ ભાગ જુઠો

પડી જાય છે

જાજર=સંડાસ

ખાળ=મેહુ પાણી જવાની નીક

ભોરી=નીક; ગટર

ઝડીઝુડી=નાળી ઝાપડી

ઝેલ=મદખો; નહારી વાસ

તદન=ખીલકુલ

ખુદી રીતે=સમજ પડે એવી રીતે

સાર-ધર, વાડા, આંગણું તથા

બીજા દરેક ચીજ ચોખ્ખી રા-
ખવી. કોઇ પણ રીતે મંદકી થવા
દેવી નહિ.

પાઠ ૩૪ મા.

અણસમજી=સમજ વગરનો; મૂખ

શોક=દિલગીરી

ઠરાવ=નિશ્ચય

ઉચા=સારા

પ્રાણુ=જીવ

રૂઢ=ધરડા

પાટવીપુત્ર=મોટો છોકરો

સમાચાર=ખબર

અદેખાઇ=ઝેર

ઉથાપશે=તોપશે; ભંગ કરશે;

ફેરવશે

સદેહ=શક; વહેમ

વરદાન=માગેલું આપવું તે

બેણાં=માગતાં

વનવાસ=જંગલમાં રહેવું તે

હકૂ=જીદ; જક; મમત

ધિકાર=તિરસ્કાર; દિટકાર

દેહ મુક્યો=મરણ પામ્યો

સાર “સોખત તેવી અસર”

હંમેશાં સારાની સોખત કરવી.

કામ કરતાં પહેલાં તેનું શું ફળ
આવશે, એ બાબતનો વિચાર કરવો કે જેથી પાછળથી પસ્તાવું પડે નહિ.

પાઠ ૩૫ મો.

ઝખકારા=ચમકારા

દરકાર=પરવા; ગરજ

સ્થિર=હાલ્યા વગર

ખેલ=રમત

કસરત=શરીર કસવું તે

ગુજરાન=નિર્વાહ; ગુજારો; પોષણ

શરણાધ=પીપી

નટ=ખેલ કરનાર; ખેલાડી

અંગકસરત=શરીરની કેળવણી

ચમકે છે=ઝળકે છે

શાબાશ=ધન્ય

જીવની દરકાર કરતા નથી=મોતની

ખીક રાખતા નથી

સંકાધ=સંભાળ

ચમકારવાળા=અચરજ પમાડે

એવા

નજરબંધી=મદુ; જોનારની આંખને બુલાવામાં નાખતી.

ખુશીદાર=વખાણવા લાયક, ચમત્કારી

સાર—અંગકસરતથી શરીર કસાય છે, મારે નાનપણથીજ કસરત કરવાની ટેવ રાખવી.

પાઠ ૩૬ મો.

મીઠમઝતુ=વૈસાખ ને જોડ મહીનો

કોકિલા=કોયલ

મોર=ઝાડનાં ફૂલ

મરવા=નાની કરી

મહિમાય=મોટાઇ

નીરખી=મેઘ

શીતળ=કંડી

ટહૂકા=અવાજ

તપતી=ગરમ થતી

ધરતી=જમીન

સુગંધી=સારી વાસ

વસંત=વસંત ઋતુ; જુલાઈ ને અ-

ગષ્ટ મહીનો

ભમતી=રખડતી; રઝગતી

ફળી=પાકી; ઉત્પન્ન થઈ

લલચાય=મોભાય

બલી લીલી=લીલીછમ
 શાખ=ઝાડપર પાકવા આવેલી કેરી
 ખરે=ઝાડ પરથી નીચે પડે
 રસદાર=ધણા રસવાળી
 સુકેસરી=સારા કેસરીઆ રંગની
 ધરે=ધારણ કરે
 હસ્તી=હરો લેતી; ખુંચતી; લપ
 લેતી
 ખુળી=મળ
 ઠરતી=રહેતી
 દીલમાં ઠરતી=પાદ રહેતી.
 પ્રવેશ કરીને=દાખલ થઈને; આવીને
 ઉકળાટ=ગંભીરમણ
 ધરે છે=કરે છે
 વનેવન=જંગલે જંગલ
 આમ્ર=કેરી
 આમ્રતર=કેરીનું ઝાડ.
 વામ કરે છું=રહું છું
 ચિત્ત હરે છું=મન ખેંચું છું.
 શ્યામ=કાળા
 પરખાડિ=જણાઇ આવું; ઝાળ-
 ખાડી.
 કામળ=નાજીક
 કંઠ=સાદ; ગળું

સંગીત=ગામન
 સૂર=અવાજ
 ગમ્મલું=ગજવી મુંઠું
 રૂપેરી=રૂપાના જેવો; સફેદ
 કળી=ખીલ્યા વગરનું ફુલ
 દુલેલ=ખીલેલી
 વેલમાં=વેલામાં
 પાખડી=ફુલની પાંદડી
 પ્રસારી=ફેલાવી; પહોળી કરી
 ઝારીરૂપ=ઝારીના જેવો
 પ્રકુલ્લ=ખીલેલો
 શ્રીખનો બાળ=શ્રીખની શરૂઆત
 કોઠિલ=મધુર; સારા
 ભારી=ધણો
 બટ મોગરો=એક જાતનો સુગંધી
 દાર મોટો મોગરો
 રસીલી=મળ આપનારી
 પાઠ ૩૭ મો.
 બીલ=જંગલમાં રહેનારી અનાય
 જાત
 ઉપજવે=પેદા કરે
 મડમ=ગોરા લોકની સ્ત્રી
 પાદરી=ખિસ્તિ ધર્મના ગુરૂ
 બોધ=ઉપદેશ

સંબંધ=સહવાસ; પરિચય

દેવળ=દહેર

કેશળ=હોંશિઆર; માહિતગાર

વખત ન લગાડ=દીક્ષ ન કર

ઝોળરો=હથીયારો

પોઠારવા=મુખ પાડવા

સાર—અબલુ માણસ બણે-
લાને જાડુગાર જેવો સમજે છે.
તે હમેશાં તેને તાબે રહે છે; માટે
દરેક માણસે વિદ્યા જાણવી જોઈએ.

ત્રીજી ચોપડી—સાગર જે.

પાઠ ૩૮ મો.

વહેણુ=પાણીનું વહેવું તે; પ્રવાહ

ખંડર=ભાંગેલી ધમારતો

હજી=હાલ સુધી

ચીરે=ફાડે

નમુનો=નકલ

ભાટ=કવિતા બનાવી ખરાં ખોટાં

વખાણુ કરનાર એક જાત

ઝોળંગી=ચટાવી

સપાટ=ઉંચી નીચી નહિ તે સરખી;

ટોચ=ઉપરો ભાગ; મથાણું

શીખર=ટોચ

મુશકેલ=અધર

ચઢાવ સીધા હોતો=ચઢવાનું સીધું

હવું

પુરજ=કિલાનો ગોળ, ઉચો અને

પહોળો ભાગ

તળેટી=પર્વતના મૂળ આગળની

જગા

ખીણુ=મે પહાડ વચ્ચેની સાંકડી

જગા.

હાર=ઝોળ

પગથી=પગે ચાલવાનો રસ્તો પ.

ડોશો હોય તે

રમણીય=મનોહર; સુંદર

સપાટાખંધ=જડદી

નકશો=ગામ, દેશ કે શહેરનો ચિ-

ત્રેશો નમુનો

આકૃતિ=ધાટ; આકાર

સાર—દરેક જાતનું અવલો-

કન કરવાની ટેવ રાખવી, અને

પછી તેવો ધાટ બનાવવો કે જ્યો

જોએણું બરાબર ધ્યાનમાં રહે.

પાઠ ૩૯ મો.

ખોડા=ઝાડ પાન વગરના

એખડો=પથર કે માટીના મોટા

ટેકરા

દેવડી ઉનાઇ=સુરત જીલ્લામાં વાં-
સદાની પાસે ઉના પાણીનો
કુંડ છે

ધસડાઇ=તણાઇ

દેવસ્થાન=દેહર; દેવળ

પડ=ચોપડો

ઉપસી=ડુલી; ઉચી થઇ

પીગળેલો=ઝોગળેલો; રસ થયેલો

પૂક્ષ=ખાડી કે નદી ઉપરથી જવ
આવવા માટે બાંધેલો રસ્તો

પાઠ ૪૦ મો.

ધોધ=કંચેથી જેસર્પધ પાણી

પડવું તે

ધસડી=તાણી

સરિતા=નદી

નિર્મળ=ચોકખા

ચરતાં=ધાસ ખાતાં

મેળાપ=મુલાકાત

વહેળો=નાની નદી

ખડક=પાણીમાંના ટેકરા

પચી જાયછે=નીચે ઉતરી જાય છે;

સમાઇ જાય છે.

શક્તિ=મળ

દરદર=મારીક ટીપાં; કીણા વ-
રસાદ

મુખ=નદી દરીઆને મળે છે તે
જગ્યા

મેટ=ચારે બાજુ પાણી ને વચમાં
કારી જમીન હોય તે

નીરે=જળથી; પાણીથી

ચિત્રચિત્ર=જાત જાતનાં; તરેહ
તરેહનાં

પિંજણીએ=સમજાવે

પાઠ ૪૧ મો.

ખલાસી=વહાણ ચલાવનાર

બહોળો=મણા મોટો

ખાર=ખારો પદાર્થ

ભરતીઓટ=નદી, ખાડી કે દરી-
આમાં પાણીનું ચઢવું તે ભ-
રતી, અને પાણીનું ઉતરી
જવું તેને ઓટ કહે છે.

મોળાં=છેલો

છાયો=ઓળો; પડછાયો

કડીઓ } દરીઆઇ પ્રાણીઓને
શખલા } રહેવાનાં ધર.
છીપો }

પાઠ ૪૨ મો.

હજીરો=તાપી નદીના મુખ આ.

ગળ હવા ખાવાની જગા છે.

મછવો=નાની હોડી.

ભૂગોળ=પૃથ્વીનો ગોળો

ભૂગોળવિદ્યા=પૃથ્વીના ગોળા સંબં-

ધી તથા તેની રચના જાણ-

વાની વિદ્યા.

ટુંડેલ=વહાણનો મુખ્ય ખલાસી.

માહીતી=ખબર

પુરતી=જેઠાએ તેવી

મગીઆ=મગ જેટલી નાની

નિશાન=એંધાણી

જૂશિર=જમીનની અણીલાંબી વધીને

દરીઆમાં ગયેલી હોય તે.

ધુસે છે=પેસે છે

અખાત=સમુદ્રનો ફાટો લાંબો વ-

ધીને જમીનમાં ગયેલો

હોય તે

ઉપસાગર=પહોળા મોંઢાનો અખાત

કાંપ=પાણીમાં ધસપાઠ આવેલો

કાદવ-કચરો

ખાકે છે=કરે છે

દીપકલ્પ=જેની ત્રણ બાજુએ પાણી

ને એક બાજુએ જમીન હોય તે

ક્રિયા=કામ; કાર્ય

સામુદ્રધુની=પાંણીના બે મોટા ભા-

ગને પાણીનો નાનો ભાગ

સાંધે તે

પાઠ ૪૩ મો.

કારીગર=સુથાર, લુહાર, કુંભાર,

વણકર વગેરે કારીગરીનું

કામ કરનાર

વાટ=પૈડાપર લગાડેલો લોહનો

પાટો

તાણાવાણા=વણવાની સાળ પર

જે ઉભા દોરા રાખવામાં

આવે છે તે તાણા અને

આડા દોરા નાંખવામાં આ-

વે છે તે વાણા

દેશાધ=ખગીરદાર; વતનરાજો

વસવાયા=સુથાર, લુહાર, કુંભાર

વગેરે ગામની વસ્તીનું કામ

કરનાર લોક

આરા=પૈડાની વચમાં નાથડાની

આરપાર ખોસેલા લાકડાના

કકડા

વાંસલો=લાકડાં ધડવાનું ઝાંખર

ટકાઉ=મજબુત

ધમણુ=વા પુઠવાનો સંચો
 તણુખા=સજગતી મણુમારી
 ચોપાસ=ચારે બાજુ; અધી તરફ
 રાતીચોળ=વધીજ ગરમ
 સજ્જડ=સખત
 ચાકડો=સાકડાના પેડા જેવું કું-
 બારનું ઓળર
 હોંદા=લયકા
 કોસ=ગાઉ
 તાંતણા=તાર
 ખાદી=દોટી
 ખોળીઆં=ખોડાનું લૂગકું
 જબજબ=પાથરવાનું રંગીત બિછાનું
 શણુ=શણના છોડના રેસા
 પાઠ ૪૪ મો.
 ગામ=કેટલાંક ફળીઆં મળીને ગામ
 થાય
 શહેર=છોખંધ ને હારખંધ ધર હોય
 ને સારાં બજાર હોય તે
 છુટી=રળ
 મિઠી દડા=મોઝ દડા
 મિઠી=મોઝ
 તાણુકો=પરગણું; ધણાં ગામોનો
 કરાવેલો જથો

વળવાનો=ફરવાનો
 દહાડો વળવાનો=દાવલો થવાનો
 રોળ=કમરો ઉપર બાંધેલાં મકાન
 મસીદ=નીમાજ પઢવાનું ઠેકાણું
 કોતરકામ=પથર કે લાકડાંમાં કોત-
 રણું ચિત્ર કામ
 ટપાલ ઓફિસ=પોસ્ટ ઓફિસ
 બજાર=ચૌકું
 કારીગરી=કીસમ; બનાવટ; કુમર
 વરાળ યંત્ર=વરાળના જેરથી ચા-
 લતો સંચો
 કારીમર=કારીગરનું કામ કરનાર.
 પાઠ ૪૫ મો.
 ગોમતીપુર=અમદાવાદની પાસેનું
 એક ગામ
 કારકુન=કામવાનું કામ કરનાર
 નાયક=સિપાઇની ટોળીનો ઉપરી
 રસીદ=પહોંચ; પાવતી
 કાચળી=ચેત્રી
 છરી=શીતળા કાઢવાનું ઓળર
 કાચતો=કાણું પાડી ચેપ મુકતો
 ચેપ=પડું; રસી
 પગાર=દરમાથો
 કચેરી=ઓફિસ

મુખી=ગામનો ઉપરી
 તગાવી=ચરકારે ખેડુતને વ્યાજે
 ધીરેલાં નાણાં
 મહેસુલ=જમીન ખેડવા બદલ સર-
 કારને ભરવાના રૂપીઆ;
 જમીન વેરો
 હદ=સીમા; મર્યાદા
 ફેરણી કારકુન=તાલુકાના ગામોની
 સીમમાં ફરનાર કારકુન
 હવાડો=કુવા નજીક ઢોરોને પાણી
 પીવાનો બધેલો કુંડ
 દુરસ્ત કરવું=માગેલું સુધારવું
 ઓવરસ વર=ખાંધકામ ખાતાનો
 અમલદાર
 ફાજદાર=તાલુકાની પોલીસનો ઉપરી
 મુકરદમો=કેસ
 સાક્ષી=સાહેબી
 અવલકારકુન=મામલતદારના હાથ
 નીચેના પહેલો કારકુન (ચડ
 કલાસ માઅરફેટ)
 જમાદાર=એ ત્રણ ગેટનો ઉપરી
 રજુ=હાજર
 હેરાન=દુઃખી
 સખતી=જબરદસ્તી

ત્રિજેરર=ત્રિજેરીનો ઉપરી
 સરાફ=રૂપીઆ લેવા વ્યાજવાનું
 કામ કરનાર
 નોંધવાનું=લખી રાખવાનું
 ખત=દસ્તાવેજ; લેખ
 હવાતદાર=પોલીસ પટેલની હાથ
 નીચેનાં ટુંકા પગારનો સિપાઇ
 દવાખાનું=ધસ્પિતાલ
 શીતળા=મળીઆ; સૈયડ

પાઠ ૪૬ મા.

પ્રાંત=ધણા જીલ્લા, એજન્સી અને
 સંસ્થાન મળીને થયેલો તે
 જીલ્લો=ધણા તાલુકા મળીને થયેલો
 કલેક્ટરનાં તાખાનો ખાલસા
 મુલક

વિભાગ=ભાગના ભાગ
 કલેક્ટર=જીલ્લાનો ઉપરી અધિકારી
 અધિકાર=સત્તા
 અમલદારો=અધિકારીઓ
 દેખરેખ=તપાસ
 ધજનેર=ખાંધકામ ખાતાનો વડો
 અમલદાર

મુલતની રાખવું=ચોડા બખત સુધી
વસુલ નહિ કરવું

મામલતદાર=તાલુકાની જમાખંધી
વસુલ કરનાર અમલદાર; મા-
જરદેદ

સંમતી=મંજૂરી; પરવાનગી

વહીવટ=કારભાર

સુખકારી=આરોગ્યતા

ધન્વપેકટર=તપાસણી કરનાર અ-
મલદાર

મુન્સફ=સમજજ; દીવાની કામતો

નીકાલ કરનાર અમલદાર

કમિશનર=વિભાગતો ઉપરી અમલ-
દાર; સુબો

લેણદેણુ=લેવું-દેવું

પાઠ ૪૭ મો.

મોડું=અસૂરં

તીડ=અનાજ ખાઈ જતાર એક
ખતનાં પક્ષી

ઉપ્યુટી=મદદનીશ; સહાયકારી

આશા=ઉમેદ

મલામણુ=સિદ્ધારસ

હાલ=હમણાં

નિરાશ=ના ઉમેદ

મિત્ર=દોસ્ત

પરીક્ષા=તપાસ

ખીના=ખાખત; હકીકત

રેલ=પૂર

પરવાનગી=છુટ; રજા

હથીઆર=મંદુક, તરવાર વગેરે

કન્યાશાળા=ઝોડીઓની નિશાળ

નાલાયક=લાયકાત વગરનો; અયોગ્ય

ખુન=મારી નાંખવું તે; ઘાત કરવો

જુખાની=સાક્ષીમાં કહેલા ખોલ

ત્રીજી ચોપડી-ભાગ ૩ મે.

પાઠ ૪૮ મો.

નાળું=પાણી જવાનું ગરનાળું

ડહોળું=કાદવનાળું

ચિદાર=મેઢ કાઠે ભરપૂર

ચણુ=રેલથી ધસડાધ આવીને ઠરી

રહેલી માટી; કાંપ

ઝરણુ=જમીનમાંથી કુટતી પાણીની

સેરા

ખરફ=ટાકથી ઠરી ગયેલું પાણી

ઠરી=જમી; અધાધ

થીજને=હરીને

થટ=ખડો

હિમ=હાર

ખાફ=વરાળ

કિરણુ=સીંધી લીંટીમાં પડતો પ્રકાશ
ટીપાં=ફેરા

ઝાકળ=કંડીના જોરથી ઠરેલાં પા-

ણીનાં ટીપાં

ખટકીએ=યોગીએ

પાઠ ૪૮ મો.

દેવતા=અગ્નિ

ચક્રમક=એક જાતનો દેવતા પાડ-
વાનો પત્થર

મીણુખચી=મીણુ વીંટાળેલી વાટ

ખરણી=પહોળા મેનો કાચનો ખાટલો

હરી જાય=હોલવાય

ગુંગળાધ=ફંધાધ

હોલવાધ=પુનઃ

કુંકણી=દેવતા કુંકવાની વાંસની
ભુ'મળી

ગતિ=હાલચાલ

તાળે=ચોકબો; નવો

જાત=જાતું; ખડકો

ફવ=જંગલમાં લાગેલી આગ

પાઠ ૫૦ મો.

મિહાધ=મળો પદાર્થ

કંટાળતો=કામર થતો

મીઠું=સુણુ; નીમક; સખરસ

જેસ્વાદ=સ્વાદ વગરની

અપટી=અંગુઠા અને આંગળી વચ્ચે
રહે એટલી

જીવ=જીવાત; જીવડાં

અગર=મીઠું પાકે છે તે જગ્યા

જીઆળ=પાણીનું ચઢવું; ખરતી

તરી આવે છે=ઉપર આવે છે

સિંધવ=મીઠાની એક જાત

જગ્યાખંધ=ધણુંજ

દેશાવર=પરદેશ

મોળી=પીકી

સાંબરી લધ=કસરડી લધ; એકડી
કરી

સાર-માણસને પહેલે નંબરે
હવાની, ખીજે નંબરે પાણીની,
ત્રીજે નંબરે ખોરાકની અને ચોથે
નંબરે મીઠાની જરૂર છે. મીઠું
સ્વાદમાં ખારું છે, છતાં મીઠું
કહેવાનું કારણ એ કે તે ખોરાકને
સ્વાદવાળો બનાવે છે.

પાઠ ૫૨ મો.

ધટ=આકાર

મુળ રંગ=પ્રથમનો રંગ

આંચ=ઝાળ

મજરો=માયામાં ધાલવાનો કુત્ર-
નો તોરો.

હિડાડવા=મદલવા

મંધક=પીળા રંગની ઝટ ભાગી
જમ એવી વસ્તુ.

મતલબ=ધ્વજા; હેટુ

ખાસ=ખસુસ; જરૂર

ખરડ=ઝટ ભાગે એવી

ખાલું=પવાલું; જમ

ચુરેચુરા=લુકેલુકા

વિસ્મય=આશ્ચર્ય; નવાઈ

ઝાંખું=શીકું; તેજ વગરનું

સાર=ગંધકમાં રંગ હિડાડવા-
નો ખાસ ગુણ છે.

પાઠ ૫૨ મો.

ફટકડી=એક જાતની ટુરા સ્વાદની
વસ્તુ

ખાસા=ખાખુ

હાર=ગળામાં પહેરવાનો દાગીનો

પહેલદાર=પહેલવાળી; ખાસાવાળી

રોજરોજ=નિત્ય; હમેશ

સોખ=મરજ; ધ્વજા

વર્ગ=કલાસ

કારો=કારણો

ખરબચડી=ખાડા ટેકરાવાળી

કિંમતી=મૂલ્યવાન

ઝુમર=કાચનું કે ધાતુનું ઝાંક

અડીક=રંગીત ચળકતા પથરની
એક જાત

ખડક=પથરનો ટેકરો

ઝવેરાત=હીરા, માણિક વગેરે રત્ન

લોલક=લટકણુ

પાઠ ૫૩ મો.

કોદાળી=જમીન ખોદવાનું લોદાનું
ઝોળર

સમી=દુરસ્ત

બઠી=ધાતુ ઝોમાળવાનો ચુલો

પાનું=ફળ

ઝેરણુ=લુહાર, સાની વગેરે જના

ઉપર મૂકી ટીપે છે તે ઝો-
ળર.

સીધું=ખાંસડું

નળીઝો=ભુંગળીઝો

કઠેરા=સોખડ કે લાકડાની પાળ

પોલાદ=ખડ સોંદું
 ચપ્પુ=ધાતદાર છરી
 ઘડતર=ઘડીને બનાવેલું
 રવેશ=માળાનો ઝુલતો ભાગ
 ધા કર=ટીપ
 કરવત=સાકડાં વહેરવાનું હથિ-
 આર.

રકૂ=પેચવાળો ખીલો
 કાનસ=કાકરવાનું ઓળર
 નકર=મંળીન
 પાધરૂં=વરખાતું; આરોઆર
 પાઠ ૫૧ મો.

હૃદય=શરીરના જે ભાગ વડે
 જાન થાય છે તે, (આંખ
 કાન, નાક, જીભ, ચામડી.)

મુખ્ય=મોટા
 કેળ=કેળાંનું જાડ
 સોપારીનાં જાડ=સોપારજી; જેના
 ઉપર સોપારી થાય છે તે
 જાડ

શોષી=ચૂંસી
 એકાદુ=એક

અંગ=ભાગ; અર્થવ
 છિદ્રો=કાણાં

ખ્યાલ=અટકળ; ધારણા; વિચાર
 ખારીક=સફમ; ઝીણાં

સાર-જાડનાં મુખ્ય છ અંગ
 છે. મૂળ, થડ, પાંદડા, ફળ,
 રજ, બી; પહેલાં ત્રણ જાડને
 જીવાડનારાં અંગો છે

પાઠ ૫૫ મો.

ચીકણું=ચીકાસવાળું
 તાડી=ખજૂરી કે તાડનો રસ
 હલોતી=વલોતી
 સીસાપેન=પેન્સિલ

ઘટ=ઘાડું
 છેદ=કાણું; પેદ
 ગુંદર=જાડનો ચીકણો રસ
 ઝરપે છે=ઝરે છે; ધીરે ધીરે વહે છે
 આરપાર=આ બાજુથી પેલી બાજુ
 ઘડીઆં=લાંબી ડોકના માટીના
 ધાપવા

નીરો=ખજૂરી વગેરેનો તાળો રસ
 સાબુચોખા=વાંસીઆ ચોખા
 ઉપવાસ=મુખ્યા રહેતું તે
 ગળજી=માળવાનું ઝીણા કાણાંનું
 વાસણ

હલકા=જલદી પચે એવા

પાઠ ૫૬ મો.

સુખળાં=કુડાં કે કાંટાની બાથુએ

સોયા જેવું હોય છે તે

બરછટ=કકણ ને બરખપડું લાગે

એવું; કરકડું

બાફે=ગરમ પાણીનાં પકવે

હવાલા=તારની ચાસણી

ચાળણુ=ચાળતાં બાકી રહેશે

મામ; થુલું

આથો=પક્ષીની બાટું થયેલું;

ખીંડે

લોપરી=પટ્ટી

હુંડી=નાનું હુંડું.

ઉંખી=ઘઉંની કંટી

પોટીસ=ગુમડા વગેરે દરદ પકવવા

માટે ઘઉં, અજણી વગેરેનાં

લોટની બાજીને લુગડી કરવામાં

આવે છે તે

ખાંચ=ખોભણ

દાઉદખાતી=ખીજા ને પોચા ઘઉં

હુમસો=દુંડો પણ ભરાઉ

વાજાઆ=ઝીણા ઢાળાશ પડતા

ઘઉં

પોટા=ધોળા હુમસો ઘઉં

ફાડ=માગ

પુષ્ટિકારક=જોર આપનાર; તાકાત-

વાળા

ચાળખી=ચાળવાનું વેડવાળું તાંબા

ખીનળનું વાસણ

ઝાટકીએ=ઉપખીએ

રવો=ઝીણો દાણાદાળ લોટ

ખટાશ=ખાટા સ્વાદવાળું

વાની=ચીજ; વસ્તુ

લાહી=ખેળ

જખમ=ધા

પાઠ ૫૭ મો.

બગીચો=માગ

દાંડી=વચ્ચી નસ

ગંજીશ=રંભવાનાં પાનાં

માફક=પેઠે

કમળ=તળાવમાં થતું એક મોટું

ફુલ

જથાજથ=સામટું

દાંતા=અણીવાળી દાર

ગુલમોર=એક જાતનું ફુલનું ઝાડ

ઓહુંવધતું=થોડું ઘણું

ચૂટી=તોડી

થોડોક=જથો; જુડો

અળવી=અળુનાં પાંદડાં
કુંવાર=કુંવારનો છોડ
અમથીઆ=અક્લી જેવા કુલતું
ઝાડ

પાઠ ૫૮ મો.

પતંગીલિં=એક જાતનો સુદર પાં-
ખવાળો કીડો

શુવળતુ=નાનાં શુવડાં
પારખું=મધું; ઓળખું

ખુખસુરત=દેખાવડી

ખીલકુલ સમૂળગી

વૈતરી=વેઠ કરનારી

બદલવી=ફેરવવી

ધ્મળ=પેટે ચાલનાર કીડો

મધપુડો=મધમાખીનું ઘર

અવતાર=એક રૂપ. બદલી ખીજ
રૂપમાં આવવું તે

કુમલો=હલો; ધસારો

વંદા=વાંદા

જકર=ખાધેલું મચવાની કાચળી

માદા=પથુ પક્ષીમાં સ્ત્રી જાત

હોય તે

અવસ્થા=દશા; હાલત

કોસેટા=લાંબી ગોળ દડી

નિરાતવાળી=નિર્મિત યજ્ઞ; બેસી-
કરી બની
કુડુંબ=વંશ; ઓભાદ
પોપથુ=ગુજરાત

પાઠ ૫૯ મો.

ધોળાયા કરતો=ચારંવાર આવતો
કરાંહી=સુઠાયલા છોડાની ડાંખળી

ગરદન=ડાક

ખાલિયરાં=ભૂખાળવાં; અકરાંતીઆ

કાહેલું=મગડેલું; સડેલું

નહોર=તીણા નખ

ભાગોળ=જહેર કે ગામમાંથી નીક-

ળતાં ખુલ્લી જગા હોય તે

ભાથું=મુસાશરીમાં ખાવાનું

ધસારાખંધ=ઝડપથી

નજર=નીચા

સરી=લપટી

અધારાં=ચક્રર; ફેર; તંબર

ગીધ=હાડીખાનાઈ મોટું પક્ષી

દોળાવ=દાળ.

ગળે છે=કંટાસી દે છે.

કમકમાટ=કંટાળો

સાર-ધમરે જે પ્રાણી બ-
નાવ્યાં છે તે આપણા સુખને

માટેજ બનાવ્યાં છે, માટે ધરતો
પાડ માનવો

પાઠ ૬૦ મેા.

દોડાદોડ=નાસાનાસ
ક્રમળી=નરમાશવાળી
કાખરચીતરી=મણી કાળી અને
થોડી ધોળી એવી
ગુચ્છાવાળી=ગુમખા જેવા વાળ-

વિશ્વથી
છોડાં=છોતરાં

કાતરી=કાપી

કલ્લા=પુળા

કેકડા=કૂદકા

બપકાદાર=શોભીતો

મુંદર=ખૂંચસુરત

બદન=શરીર; અંગ

રમુજ=આનંદ

વલ્લવલાટ=વલેપાત; ઠરીને નહિ

બેસવું તે

ગર=માવો

કુંપણ=ફણગો; અંકુર

રાક્ષી=ખતે બાળુ પર અકેકા

અણીદાર દાંત હોય છે તે

રવાટી=ગ્રીણ વાળ

ચપળ=ચાલાક

અવાજ=સાદ

માતકી=ખૂની

દુરમન=અનુ

ચકોર=ચપળ

પોલાણ=પોકળ ભાગ

છત=છાજ

ખાસકરીને=વણુંકરીને; મુખ્યત્વે

દૂરનું દૂર=આથે

તેજ=જલદ

કૌવતવાળા=મજબુત; ભેરાવર

ઉપરાઉપરી=એક પછી એક

દ્રાણ=કૂદકો; હમંમ

રતુમડો=રતાશ પડતો

રહેઠાણુ=રહેવાનું ઠેકાણું; મુકામ

સમીસાંજ=દીવાખતીનો વખત

પાઠ ૬૧ મેા.

હઠે=દૂર જાય; ખસે

પંજે=પાંચ આંગળા ને હથેળી

જેટલો કાંડા લગીતો ભાગ

માન=આખર; મોટાઈ

પુંછડી હલાવતો=ખુશ થતો

શરીવળ્યા=વીંટળાયા

સરત=હેડ

ખખેરી=ઝાટકી

લાળ=ચીકણું યુ'ક

બરોંસાદાર=વિશ્વાસુ

મમતાળુ=માયાળુ

તાખેદાર=તાબામાં રહેનાર

પત કરતી=લેખતી

પાઠ ૬૨ મો.

નળો=ધુ'ટણથી પાટલી સુધીના

પગનો ભાગ

ચહેરો=ધાટ; મોતો સિકકો

પકકું=પહોંચેલું; પેક

ધર્મશાળા=મુસાફરોને વગર ભાડે

ઉતરવાની જગ્યા

સવાસ=પ્રશ્ન

ટટાર=સીધા

બરછટ=કરકરા

ડાયું=જડણું

વિકરાળ=બિહામણું

છાતીવાળું=હિંમતવાન

ટુકડી=ટોળી

બદામીઉં=બદામના રંગ જેવું

જુરાશ પડતી=જુરા રંગ જેવી

પાદર=ગામના ઝાંપા બહારની જગ્યા

કિકિયારી=ચીસ

ખંધુ=ખળ; લુચ્ચું

ભારો=શુચ્છો; ઝુંડો

દરાખ જેવો=મળ્યા; મીઠાં

વાઠ=શેરડીનું ખેતર

સતાવવું=દુઃખ દેવું; પગવવું

પાઠ ૬૩ મો.

કીકી=આંખના ડોળાની વચ્ચેનો

ગોળ કાળો ભાગ

ચીફ=ફાડું

ધૂરકવા=ડોળા કાઢવા

પડખે=ખામુએ

ખાતર=માટે; વાસ્તે

કોઠી=નાનો અનાજ ભરવાનો

કોઠાર

સહેલાઈથી=સુગમતાથી

ધોર=ધણું બિહામણું

ધંટડી=નાનો ધંટ

મ્યાન=તરવારનું ધર

કરકરી=ખરખચડી

ઉપયોગીપણું=જરૂરીઆત

કાસળ કાઢવું=જડમૂળથી નાશ

કરવો

મહેરબાની=દયા

ખાંડ ૬૪ મો.

વામણુ=વામની માદા

મો=ખીક

ચાખેલ=સ્વાદીઓ

દીપડો=વામની જતનું પ્રાણી

સિંહણુ=સિંહની માદા

ધ્યાન=ચિત્ત

ચાળ=કેશવાળી; ઘોડા કે સિંહની

ડોક પરના વાળ

ઠેલણુ=કડસેલી શકાય તેવી

ધુધવાતો=ધુ ધુ અવાજ કરતો

ગર્જના=સિંહનું બરાડવું તે

ધુજતાં=કાંપતાં; ખીતાં

ભયંકર=ખિડામણું

ગોસ=માંસ

ઠેકાણુ=નિયમ

આંતરે=ઘેરે; કબજે કરે

ખાંડ ૬૫ મો.

ગોકળ ગાય=પરમેશ્વરની ગાય

ચક્ષુ=શરીરમાંથી નીકળતો ચી-

કણો પદાર્થો

કરોડ=વાંસાની વચમાંનું ગાંઠાગાંઠ-

વાળું જીનું હાડકું

ઉપરાંત=વધારે

દવાશાળા=ઘસ્પિતાલ

હાડપિંજર=હાડકાનું ખોખું

દિવાલ=મીંત; કરો

ટાંગ્યું=કટકાંગ્યું

ગરદન=મોચી

પાંચળી=પાસાપરની હાડકી

મેડોળ=કદરપું

ભરાઉ=ભરેલું

ખેશક=નકી; ખચીત

કોવત=ખેર; બળ

અવયવો=ભાગો

ખોપરી=મગજનો દાબડો

મગજ=ખોપરી માંહેનો નરમ ભાગ

ફેફસાં=ફમ ભરવાની કોથળી

હૃદય=સોંહીની ટાંકી

થાપો=કુવાની પાસેનો જાંગનો

ભાગ

કુકડો=ફમ ભરવાની કોથળી

સંરક્ષણુ=સારી સંભાળ

રેસા=તંતુ; તાર; તાંતણા

સંકડાય=સંકોચાય

ગોટલો બાઝે છે=જીવ બાઝે છે.

ખાંડ ૬૬ મો.

ત્વચા=ચામડી

મુંવાળું=સીસું

ઉપસી=ઉંચી આવી

નિસાની=એંધાણી

ખમાતું=સહન થતું

બોળીયું=કપડું ૫૬

હેઠલું=નીચેનું

રેખા=સીટી; કાપા

ગરમ=દુઃશાળા

મેંડા=મેંડીનો નર

કુદરતી=મથરે બનાવેલું

હાંકણું=કવર; ૫૭

હામું=હીમણું

બોડ=રસ વિકારની ગાંઠ

૫૮=પોપડો

ખરી પડે છે=જતી રહે છે; નીકળી

જમ છે

રૂઆતા જમ=રૂઝ આવતી જમ

લફું=જખરી

આળું=જરા અડક્યાથી ૫૯

ખામ એવું

બોંકે=ધોળિ; ધાલે

ખાલ=ચામડી; ત્વચા

ઝોસીકું=નાનો લકીઝો

સખલો=ઉદાહરણ

મલેશ=ઝોશીકા કે ઝોડાને લુમડાનું

ચઢાવેલું ૫૯

સૂક્ષ્મદર્શક=નાની ચીજને મોટી

દેખાડનાર

અસંખ્ય=અમણિત; અણખ

૫૯ ૬૭ મી.

ટકોરો=આંગળી વાળીને નખથી

ટોકવું તે

ટકે છે=નભે છે; ચાલે છે

પહેયાં=ધાસ્યા

ઠરાયું=ઉભું રહેવાયું

ટાંગી=સટકાવી

રાંપી=ચામડું સાફ કરવાનું મો-

ચીનું ઝોખર

તળીઈ=નીચેનો ખામ

ખામું=મળનું; સાફ

તરડે=તરડ પડે; ચીરા પડે; ફાટે

કમાડેલું=પકવેલું

ચમારવાડો=જમાં ચમાર લોકો

રહેતા હોય તે જગા

વાસમારતી=મંધાતી

જન=ધોડાની પીઠ પર નાખવાની

ગાદી

મસક=પાણી બરવાનો કાચળો

પાઠ ફટમો.

ઉન=પેટાના વાળ
 વાંકડીઆ=મુંચળીવાળા
 ટકાઉ=મજબુત
 દુઆ=ઝીણું જીવડાં
 ગળપટ્ટા=ગળેખંધ
 હૂંફ=ગરમાવો
 મળતાં=સરખાં
 દોરદાંકર=મળદ, ઘોડા વગેરે
 ઝોદો=જળદને ઝોદાડવા માટે

શીવેલું ભૂગડું

હિતર્થા=પૂરા થયા; ગયા
 માંસડી=પોટલી
 કાંતવું=માંખા દોરા કાઢવા
 ઉઠવેઠ=કડાકુટ; માથાકુટ
 ભરાઉ=પાસે પાસે
 વાસ્કુટ=મકીટ; કંમર સુધીનો

ખાંચ વગરનો કમળો
 ઝબ્બો=પગની પાતી સુધીનો
 ડગસો; જમો

બસ=મહુ

કળજ=મટન ચોઢેલું બદન

પાઠ ફટમો.

બેજ=શરદી

સામ=શાકડાની એક જાત
 વાડો=ધરની પાછળની ખુશી
 જમીન

ક્યારો=ચોરસ ખાડો

રંગબેરંગી=જુદા જુદા રંગના

ચોધડીએ=વખતે

ઉભરણી=ભોંય તળીઆથી ઉઘાડ

ખાસ=મણીનેધને

કુંભી=ધરના આડાં લાકડા બે-
 સાડવા માટેની બેસણી

છોલાણું=છો દેવડાવની તે

પરસાળ=ધરમાં પેસતાં પહેરો
 ખંડ આવે છે તે

આસરી=નીચા અપરાની રવેશી

દેરાસર=દેવને રાખવાનું ઠેકાણું

પૂજા=સેવા

રસોડુ=રાંધણીયું; રાંધવાનો ઝા-
 રડો

સરડાવવું=અપરા ઉપર કામડાં
 બંધાવવાં

પાણીઆફ=પાણીના બેડાં તથા

ગોળી મૂકવાની જગ્યા

કાઠાર=અનાજ ભરી રાખવા માટે
 લાકડાનો કે હાંટાનો બનાવે
 છે તે.

ધુમાડીઉં=ધુમાડો નીકળવાનો
રસ્તો

ધેરાધ=ભરાધ; ગોંધાધ
વૈદનાં પગલાં થતાં નથી=રોગ
આવતો નથી

છોડી=ધરની પછવાડેનો નેવાં
પડવાનો ભાગ

સીડી=નીસરણી

દિવાનખાનું=મેસવા ઉઠવાનો
મુખ્ય ઓરડો

મોટાં=પ્રખ્યાત; નાનીયાં

ખુખીથી=સદાધથી

તાકા=મોટા ગોખલા

મોભ=છાપરાની વચ્ચેનાં આડું
લાકડું

સાકટી=વાળી

પકવાસા=છાપરાના સાકટા સાથે
જડેલી લાકડાની ચીપો

કામડું=વાંસની બે ફાડમાંની એક
ફાડ

છત=છાજ

નરદમ=તદન

ઝરખો=ગોખ; રવેશ

બેશક=નકી

સવડવાળું=સવડવાળું; સમવાળું.

પાઠ ૭૦ મો.

મદારી=મેલ કરનાર

છાયાયત્ર=ઓળા પરથી વખત

જાણવાનું યત્ર

સાધન=સાહિત્ય

પાઠ ૭૧ મો.

ધડિઆળ=વખત જાણવાનું યત્ર

ચંદો=ધડિઆળમાં આંકા માંડેલો

ગોળ ભાગ

પગથીઉં=નાની ઓટલી

I=એક

II=બે

III=ત્રણ

IV=ચાર (૫-૧)

V=પાંચ

VI=છ (૫+૧)

VII=સાત (૫+૨)

VIII=આઠ (૫+૩)

IX=નવ (૧૦-૧)

X=દશ

XI=અગીઆર (૧૦+૧)

XII=બાર (૧૦+૨)

કુંડાળું=ગોળ ચકરડું
મિનિટ=અઢી પળ; સાઠ ચેકડ
અંતરે=છેટે; આધે.

કમાન=પોલાદની પટ્ટીનું ચુંછળું.

સામટા=અધા

મધરાત=રાતનો વચસો ભાગ

ઝડપ=ડિતાવળ

કુંચી=ચાવી

ઉકલતી=ઉકડતી

પાઠ ૭૨ મે.

પડીકું=ખંડક; નાનો પડો

સમતોલ=સરખું વજન

તોળ્યું=જોખ્યું

દાંડી=ત્રાજવાં બાધે છે તે લાકડી

ચીચવો=એક ઉછું લાકડું ચોટી

તે પર ખીજ આડા લાક-
ડાનાં મધ્ય મિદુમાં સાલ
ધાલી બે છેડે બેસવાની રીત

મધ્ય=વચલા

સેજસાજ=જરા

ત્રાજવું=તોળવાનું સાધન

પદ્ધતું=ઢાઝડું

છેતર્યા=કચ્યા

પાધરો=સીકો

તોલ=વજન

સમાન=સરખી

છેટે=આધે

યુક્તિ=તદખીર; હિકમત

બાધ=નુકસાન

ભાગ ૩જો સમાપ્ત.

કવિતાની સમજૂતી.

પાઠ ૭ મો.

આપણી આજુબાજુએ ગગનમાં અને મનમાં પરમેશ્વરનું તેજ છે. ધાસ અને ચાસની પાસે પણ પરમેશ્વરનું રહેલું છે. (૧) ભોંયમાં પેસીને ભોંયરામાં કંઈ વાત કરીએ અથવા મનમાં નકારા (કોઈનું ભુંડું કરવાના) વિચાર કરીએ તે પરમેશ્વર જાણે છે. (૨) રજકણ મૂકવાને માટે પરમેશ્વર વગરની ખાલી જગ્યા શોધીએ પણ પરમેશ્વર વગરની કોઈ પણ જગ્યા ખાલી મળે નહિ. મતલબ કે બધે પરમેશ્વર છે. (૩)

પાઠ ૮ મો.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના.

અરે ! દેવના પણ દેવ ! હે જગતના ધણી (પરમેશ્વર) ! હું તમને પૂજે સાગીને પ્રાર્થના કરું છું કે દયાળુ ! તમે મને દુઃખથી બચાવો. હે ગરીબોના બેલી (પરમેશ્વર) ! મને રક્ત એક તારોજ આશરો છે. (૧) હે પરમેશ્વર ! તમે મારાં માખાપ છો, અને તમે હમેશાં બધાનું પોપણ કરનારા છો, તમે મારા પર કરોડો ઉપકાર કર્યા છે; હે ગરીબોના બેલી (પરમેશ્વર) ! મને રક્ત એક તારોજ આશરો છે. (૨) હું ગરીબમાં ગરીબ ને સમજણ વગરનો છુવ છું; મારી કંઈ પણ વાત તારાથી અજણી નથી; (મતલબ કે બધી તું જાણે છે) મને રક્ત એક તારોજ આશરો છે. (૩) અમે નાનાં છોકરાંઓ હાથ જોડીને (કરમરીને) કહીએ છીએ કે હે પ્રભુ ! અમારી

બુદ્ધિ ધણીજ ઝોછી છે, માટે મહેરબાની કરીને અમારી માગણી મનમાં લાવો. હે ગરીબોના બેલી ! મને ફક્ત એક તારોજ આશરો છે. (૪) અમે ને અમારા જે સર્ગાવહાલાં છે તે બધાં સ્ત્રીરે સુખી (તંદુરસ્ત) અને જખરા રહીએ; હમેશાં તમે અમને સદ્બુદ્ધિ આપજો. હે ગરીબોના બેલી ! મને એક ફક્ત તારોજ આશરો છે. (૫) મેં તમારી જરા પણ સ્તુતિ કરી નથી, તેમજ આપના ગુણ ગાવાની (મજન કરવાની) શક્તિ મારામાં નથી, તોપણ દયા લાવીને (મહેરબાની કરીને) સેવકનાં દુઃખ મટાડો. હે ગરીબોના બેલી (પરમેશ્વર) ! મને ફક્ત એક તારોજ આશરો છે. (૬)

પાઠ ૧૬ મો.

સત્ય.

અરે મારે સત્યનું ધ્યાન ધરવું, અને નકકી સાચું બોલવું, કદાપિ ખોટું કામ કરવું નહિ, અને દુનીઆમાં આખરથી પંકાયેલા રહેવું. (૧) સત્યના બીજથી સત્યનું મોટું જાડ થશે; અને તેનાં સારાં લાભકારી ફળ મળશે. સત્યરૂપી જાડની નીચે માણસો આશરો લેશે તેથી તેમનાં દુઃખો જતાં રહેશે; અને બધાં સુખ મળશે. (૨) દુનીઆનાં બધાં કામ સત્યમાં (સત્યને આધાર) રહેલાં છે, માટે અસત્ય કામ કરવાથી માણસ દુઃખમાં આવી પડશે. જેમ સત્યરૂપી સૂરજનું તેજ ધણું પ્રકાશશે, તેમ કપટ અને નકારી બુદ્ધિ (સત્યની) બીકથી નાશ પામશે (જતી રહેશે). (૩) કદાચ કોઈ કારણથી સત્ય ઢંકાઈ જશે. (જહેરમાં આવશે નહિ). તોપણ આખરે સત્યનોજ પ્રકાશ થશે. મતલબ કે સત્ય ઉઘાડું પડશે. જેમ સૂરજ કદી વાદળાંથી ઢંકાઈ જાય છે, તોપણ તે પાછો ફરીથી ખુલ્લો થઈ

પ્રકાશ છે તેમ (૪) સાચને નુકસાન નથી, (સાચું બોલવાથી નુકસાન થતું નથી) તેમ તેના કદાપિ નાશ પણ થતો નથી; માટે હમેશાં સાચું બોલીનેજ ફતીઆમાં જીત મેળવવી, સત્ય ધણાં દુઃખ નક્કી ટાળે છે, સત્યના જેવું જોર ખીજું નક્કી નથી. (૫) સત્યમાં હમેશા ખર્ચ સુખ રહેલું છે, એટલુંજ નહિ પણ સત્યથી પરમેશ્વર ધણા ખૂશ થશે. વળી સત્ય વગર ખીજો કોઈ ધર્મ નથી, માટે સત્યથી સ્વર્ગ જીતો અને હમેશાં ખુશ રહો. (૬)

પાઠ ૨૪ મો.

પશુઓના રાજામાં તકરાર.

ચોપગાં જાનવરોમાં એક વાંધો પડ્યો; તેથી તેઓએ પોતે સામસામા સલાહ જવાબ કરવા માટે કચેરી ભરી (બેગાં થયાં); અને ત્યાં બધાં નર અને માદા બેઠાં. એટલે ગાય બોલી—હું ગાય ગરીબડી પડી એટલે મારા ગુણોની (ઉપયોગીપણાની) કદર કોણ કરશે? મતલબ કે કોઈ કરશે નહિ. મારાં વાહરડાં બિચારાં દૂધ વગર ટળવળે છે અને દૂધ તો ખીજાં ખાય છે; તોપણ મારા પર થતા જુદામતો ક્યાં પાર છે?

કુતરો કહે—હું વિશ્વાસુ પ્રાણી છું, ધણીનું અન્ન ખાઇને મનમાં ટેક રાખીને તેના ખાધેલા લુણનો બદલો વાળી આપું છું; અને વળી રાત દહાડો સેવા પણ કરું છું. (ચોપગાં). (૨) ગધેડો કહે કે બેવડું (સમજ વગરના) માણસ મને હસે છે, પણ સમજતા નથી કે ભાર કોણ ઉપાડે છે? ભારે વજન ધારી (પીઠપર ભરે), તોપણ વગર તકરારે હું ચાલું છું, પણ કહો કે માણસો મારો ગુણ ક્યાં જાણે છે? (ચોપગાં). (૩) ઘોડો કહે—હું શરીરે દુઃખ વેડીને માકરી કરું છું,

અને કદાપિ ઝોરાક પશુ ન ખાઈ, ધણીને પીઠપર બેસાડીને રસ્તો કાપું છું (મુસાફરી કરું છું), તો પશુ કહો કે કાણ મારી કાળજી રાખે છે ? (ચોપગાં). (૪) ઉંટ કહે—મુસાફરીમાં રસ્તો કાપવાને હું ધણી લાંબી મુસાફરી કરું છું. તોપણ કાઠ ધાતકી મુસાફર પાણીને માટે મને મારી નાખે છે. (રથમાં પાણી નહિ મળવાથી મુસાફર પોતાનો જીવ બચાવવાને ઉઠને મારે છે કેમકે તેની પીઠ પરના ઢેકામાં પાણી ભરી રાખેલું હોય છે.) છતાં પશુ મરતાં મરતાં હું પરાપકાર કરું છું. (ચોપગાં). (૫) હાથી કહે—રાજની અંખાડીનો આધાર મારાપર છે. (મતલબ કે મારા વડે અંખાડી શેભે છે.) મારાં પગલાંથી સ્વારી સારી દેખાય છે, અને વળી દરબાર પશુ શેભે છે. તેથી હું પશુઓમાં મોટો સરદાર છું. (મતલબ કે પશુઓમાં હુંજ મોટો છું;) (ચોપગાં), (૬) બકરો કહે—હું જરા પશુ દુઃખ આપતો નથી, તોપણ માણસ માંસ માંસ ખાવાને માટે તકલીફી રહે છે, તેથી હું ચંડાળને હાથે કપાઈ મરું છું. કહો મને ખીનગુન્હે-ગારને ઇન્સાફ ક્યાં મળે છે ? (મતલબ કે ઇન્સાફ મળતો નથી) (ચોપગાં). (૭) બળદ કહે—મારા જોરથી ખેડુત જમીન ખેડે છે, મારા પર બધી દુનીઆનો આધાર છે, હુંજ સ્વારી કે વેપારનો રોજનો ભાર ઉપાડું છું, તો પશુ મને જરા પશુ આરામ મળતો નથી. (ચોપગાં). (૮).

કાહરો.

ગધેડો, બકરો, બળદ, હાથી, ઘોડા ને ગાય એ બિચારાં પ્રાણી ખીનના બરોંસાપર અરજાય છે, વિશ્વમાં નહારા કામને માટે જો કે સરકાર સજ્જ કરે છે, તો પછી પશુ પક્ષીને દુઃખ દેતાં પરમેશ્વર ગુસ્સે થાય નહિ ? મતલબ કે ગુસ્સે થાયજ.

પાઠ ૨૭ મો.

જુઓ કે જંતુની જાતમાં કીડી પણ અનાજ એકઠું કરે છે, અને બધી સાથે મળીને હમેશાં સંપત્તી (હળીમળીને) દરમાં રહે છે.

પાઠ ૩૧ મો.

પક્ષીઓની ખુશાલી.

ઝાડ ને છોડવાની ડાળીઓ હાથે છે, અને પવન પાંદડાં હવાવે છે. શોભાયમાન પક્ષીઓ મધુર ગાયન ગાતાં હોય છે (ખેતલમાં કે કલ્લોલ કરે છે.) પક્ષીઓ મધુર ગાયન ગાતાં પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધરતાં જંગલમાં એનખાજી કરતાં, અને હમેશાં ખુશીમાં ફરતાં, ટોળામાં હળીમળીને રહેતાં (એક બીજાને) મનની વાતો કહે છે. સુખીઓ પક્ષી હમેશાં ઝાડ, છોડવાની ડાળીપર ડોલે છે. (૧) કોઈ જંગલનાં ફળ ખાય છે, કોઈ દાણા ખાતાં જાય, કોઈ ફુલોમાંનો રસ ચુસે છે, અને કોઈ લીલોતરી ખાય છે. કોઈ લીલોતરી ખાય અને પાણી ઓવારે દોડી જાય, બધાં પક્ષીઓ સાથે નહાય અને પછી પોતાને રસ્તે પાછાં ફરે. સાંજે માળામાં બચ્ચાંને સુખે બેઠેલાં જોઈ સૂએ છે. પો દાટતા હોયને દોડે છે અને કોઈ જંગલમાં ફળ ખાય છે. (૨) સારી રીતે ઝુલતાં ફળ અને જુદી જુદી જાતનો મેવો પરમેશ્વરે આપ્યો છે, તે બધાં પક્ષીઓ હેતથી ખાય છે. વળી પરમેશ્વર ખેતરમાં પુરેપુરો પાક આપ્યો છે, તે મીઠો માલ મંડ્યા રહીને ખાય તોપણ ખૂટે નહિ એટલો છે. તે ખાઈને હમેશાં સંતોષ રાખીને દરેરાજ ચોખું પાણી પીએ છે, અને પોતાને ઠંકાણે આવીને નિરાંત બેસે છે, ફળો સારી રીતે હાથે છે. (૩)

ઉપમા વિષે.

મહેનતથી માણસ એકલો હોય તોપણ હજારો માણસોને પાછળ પાડે છે, મતલબ કે પોતે આગળ પડે છે. મહેનતથી મરજી મુજબ પૈસો અને અનાજ મેળવી શકાય છે, મહેનતથી રાજની પદવી લેવી હોય તો તે કાંઈ આવે નથી, મતલબ કે તે પણ મેળવાય છે. મહેનતથી દેવ અને રાક્ષસ તાબે કરી શકાય છે, મહેનતથી આપદાઓ દુરત જતી રહે છે. મહેનત માણસો ધુળમાંથી પણ સોનું શોધી કાઢે છે; અરે બાળકો ! તમે મહેનતને, ઈચ્છેલું ફળ આપનાર ગાય બરાબર જાણો. મહેનતથી ધાર્યા મુજબ ધણો લાભ મેળવાય છે, માટે સૌએ આજસ છોડીને મહેનત કરવી.

પાઠ ૩૬ મો.

શ્રીષ્ઠ ઋતુનો મેળાપ.

પરમેશ્વરની મોટાઈ અને શ્રીષ્ઠ ઋતુમાં જેમ લીલી. ઠંડી હાવામાં ફૂલ, ફળને ખુશીથી હાવતાં જોયાં. (૧) કાયલ મીઠા સ્વરથી બોલતી હતી, તેથી આ આંખાનું ઝાડ સાફ દેખાય છે. જેમ જમીન (સૂરજની ગરમીથી) ગરમ થતી જાય છે તેમ મોગરો (પોતાની) સારી વાસ ફેલાવે છે. (૨) આંખો-જંગલમાં અને ઝાડોમાં રમતી અને ખૂશ થતી વસંત (ઋતુ) અને (આંખાને) મોર આપીને રખડતી રખડતી ગઈ પછી ગરમીની ઋતુ થઈ એટલે આંખા પર બહુ સારી કરી આવી, તેને સારી લીલીછમ જોઈને માણસો (તે લેવાને) લોભાય છે. (૧) એ ઋતુમાં ધણો તાપ પડે છે, તેથી કરીઓ ઝાડ પર પાકીને ખરી પડે તે પછી સરદાર થઈને સારો કેસરીઆ રંગ ધરે છે. તે (કરી) રસથી ફુનીઆના લોકોનું મન પોતાની તરફ ખેં-

ચતી, તેથી ફેરીની મજા મનમાં રહેતી. (૨) કાચલ—જુઓ આ ગરમીની ઝડપનાં ધામ ધણા થાય છે, તેથી પક્ષી ઉડીને જંગલે જંગલ શરે છે. હું (કાચલ) ટહુકાથી માણસનું મન મારા તરફ ખેંચું છું. મારું રહેઠાણ આંખાનાં ઝાડ પર છે, (૧) હું મારા કાળા રંગના શરીરથી ઝાળખાડું છું, અને મારા મધુરી સાદ વડે વખણાઉં છું. (હું માણસોને) ગાયનના સુર સમજાવું છું, અને મનને મોહ પમાડે એવો બાગ ધણો ગજાની મૂકું છું (૨)

મોગરો—જુઓ આ બાગ સફેદ મોગરાના ફૂલથી રૂપેરી હોય એવો શામે છે. વેલાઓમાં ખીલેલી કળીઓ છે, તેથી શરીરમાં સારી વાસ બરાય છે, હું ઘણી પાંખડીઓ ફેલાવી ઝારીના જેવો બનું છું. બધા લોકોએ મને ગ્રીષ્મનો ખીલેલો બાગક ગણ્યો છે.

દંદ્રમળ.

આંખો, કાચલ, અને મોગરો એક હારમાં સાથે ગાય છે.

આંખો કહે—ફેરી સરદાર હોય તેથી સારી.

કાચલ કહે—હું ઝીણા સ્વરને લીધે ઘણી વખણાઉં છું.

મોગરો કહે—ખટ મોગરાની મીઠી સુગંધ છે.

બધા કહે છે—અમો સારી અને શાન્તીથી ગ્રીષ્મ ઝડપ જાણી.

પાઠ ૪૦ મો.

સ્વચ્છ પાણીથી ભરેલી સારી નદી જુઓ. તેને કાંઈ નાનાં મોટાં ઝાડો ઉગેલાં છે. એમાં જુદા જુદા રંગનાં માછલાં મજા કરતાં, અને કિનારા પર લીલુંછમ જેવું ઘાસ પશુઓ ચરતાં જણાય છે. આ સહેરનો દેખાવ નક્કી નદીથીજ સમજવો. નદીથી નહાવાનું, ધોવાનું પાણી પીવાનું મોટું સુખ સમજવું.

અધરા શબ્દોનું ડિક્શન.

પદાર્થપાઠો	પ્રાણીઓ	।ચત્ર	વાર્તા	પુસ્તકો
સામાન્ય	વનસ્પતિ	વર્ણન	આદાણી	પંડિતો
ફક્કડ	અબ્જુકર્તુ	વિદ્યાભ્યાસ	ત્રગડા	મૂર્ખ
કળિયુગ	ઉત્તરો	બુદ્ધિ	હિંડાડે	ખર્ચુ પાન
આવક	પસ્તાયા	અડકલ	શીપુરુષ	ભક્તિ
જન્મ	ચૌદશ	સ્વભાવ	નીવડયો	અભ્યાસ
શિક્ષક	વર્ગ	સાંઠ	ફેંટા	શુદ્ધિ
આશ્રય	અંતઃકરણ	કુડુંબ	પ્રીતિ	લગ્ન
દોડયો	આશોશ	ખુંચેયો	ટંગાવી	કૃપા
કિમતી	સત્તર	ખરીદા	હોશિઆર	વર્તીશું
અર્ધો	વહેંચણુ	મુશોભિત	અટકાવ્યો	વિશ્વપતિ
જગકર્તા	સ્વામી	સ્તુતિ	પ્રાર્થના	શક્તિ
વિચાર્યું	દુઃખ	ગર્વ	શિખામણુ	સદ્ગુરુ
હમેશાં	પ્રમાણિક	પોતિ	ટદ્	આમદ
જાત્રા	ઉંમર	વિધવા	ધન્ય	જનપતો
દ્રવ્ય	મેળ્યું	તાક્યું	વિકટ	યુધિષ્ઠિર
અર્જુન	વર્તીજીક	દુર્ગોધન	રમાડયા	દ્રૌપદી
ધર્મરમકિત	નકકી	ચિત્રગુપ્ત	ગંધર્વ	કૌરવ
ભુચ્ચા	ક્ષમા	ન્યાય	સાક્ષી	નિસાસો
ગૃહસ્થ	મ્યાન	વિહંગપુર	શિઆળ	મહોલ્લા
મસ્કરી	પિત્તળ	સ્વાદે	નિશ્ચય	અસત્ય
વક્ષ	આશ્રય	દુષ્ટ	અન્ય	સ્વર્ગ

પ્રમાણે	વર્તમાન	પત્ર	લક્ષ્મી	ચિત્ર
વંચાવ્યો	પત્થર	ભેવરાવ્યાં	વિદ્યાર્થી	સ્વરૂપવાન
ચોટાડયા	ઉદ્રિય	છિદ્રો	ખુલાં	નાલા
વિદ્વાન	નિર્ણય	દિલ્હી	પ્રખ્યાત	પરાક્રમ
વિદ્યા	મચ્છર	ચુકિત	શબ્દો	નત્ર
વિષજી	પ્રસાદ	પુસ્તકાલય	વૃત્તાંત	વેશિંગ્ટન
ડાહ્યા	અસ્થા	વિનંતી	સ્થિતિ	ધર્માખોર
નિકાલ	તુર્ત	પ્રાણી	પ્યાઈ	એબ્
નિર્દોષી	લલ્લુ	ફાડાવ્યા	ધક્કો	માયોજી
દોષ	સદગુણી	કન્યાઓ	ગૂંથે	પ્રદર્શન
તક્ષીન	વિષય	વર્તે	નૌતમ	સ્ત્રી
ચૈત્ર	અત્યારે	તરસ્યા	વિસામો	ધર્માદા
આશીર્વાદ	ચોકખું	વળવ્યો	તર્કપ્રસાદ	શૈખસક્ષી
બચ્યાં	પુત્ર	ઉડાડવા	ગ્રાથું	ગુસ્સો
પ્રયાસ	ફાટ્યો	સમજાવ્યું	પ્રીત	મુશ્કેલ
નિર્મળ	ધાન્ય	ધાર્યું	વિપત્તિઓ	ચિંતવ્યા
વંશપરંપરા	ધચ્છતા	મિત્ર	ફુકકો	ગંદું
નિરાગી	ખુણેખોચરે	શ્વાસ	ખુલ્લા	મિનાશ
દુર્ગંધ	અયોધ્યા	કોશલ્યા	ફેકેમી	સુમિત્રા
લક્ષ્મણ	શત્રુદ્ધ	રામચંદ્ર	ઉઘાપશે	સંદેહ
ધિક્કાર	ગુલાંટ	અકકર	અમકારા	રિશ્તર
ફેકયું	અમરકાર	અકુંદ	ગ્રીબ	ઝકુ
કોકિલા	ટકુકા	ચિત્ત	આત્ર	શ્યામ
બન્ધો	પ્રકુલ	કુશળ	પ્રલ્હાદ	પુરૂષો

પશ્ચિમ	શિખર	દહેરૂ	કસ્થો	વાંકીચુકો
આકૃતિ	ગોઠબ્યા	પર્વત	શેત્રુંજો	પાવાગઢ
વચ્ચે	જોખ્યું	લસુંદ્રા	પૃથ્વી	હંડું
પ્રવાહ	નિયાણુ	સમુદ્ર	બન્યું	વિચિત્ર
ગમ્મત	પિછાણીએ	તુરંગ	ભૂશિર	ટંડેલ
નિશાન	તૂટી	દ્વિપકલ્પ	ક્રિયા	સામુદ્રધુની
સન્નહ	ચોંટી	ઝાંપે	ફાળકા	તાંતણા
દેહ	ખોળીઆં	છુટી	ગિલ્લીદંડા	ઓશિસ
છંછાંતું	મીણુબત્તી	આવરસીઅર	દુરસ્ત	ત્રિજોરર
કોથળી	સરાહ	દાકતર	પ્રાંત	ચોપાંસી
વિભાગ	મુખ્ય	કમિશ્નર	અધિકારી	વતો
ધન્યપેકટર	ડેખુટી	મેનેજર	ખોડ	સંમતિ
મુન્સફ	પરીક્ષા	બંડુકો	શીખ્યો	ડહોળું
ચિહાર	હિમ	કિરણો	વસ્તુ	કુંકણી
ગતિ	ફૂંક	સાલચોળ	ગોવિંદ	મિઠાઈ
કંટાળતો	આરોગ્ય	અગ્રેજ	ધુંટણ	જીઆળે
બાઝી	પ્યાણું	હસાબ્યું	ચિનાઇ	સળગાબ્યો
રેડચો	પીગલ્યો	મિલાસ	વિસ્મય	પામ્યા
ધર્યું	ગમ્યું	આબ્યાં	વાંકીચુકી	વસ્તુ
ગુરુજી	જુમર	બઢી	ટીપ્પું	વળ્યો
તપાબ્યું	કોલળી	દિવાલ	ખાંટીએ	ધડિઆળ
ચપ્પુ	રકૂ	નક્કર	પિળાસ	ઝરપે
નિતારી	ગળણી	પોંક	હુંડી	હિંદુસ્તાન
હતર	હાંસોટી	હુમસો	પુષ્ટિ	દબ્યાથી

બરછટ	ગૂંદીને	જુસું	ફાલ્લા	ખટાશ
મજાદા	શાપાય	તરસિંહ	ચિરાપણું	અમથીઓ
કૃષ્ણલાલ	સુંઢ	વૈતરી	અવસ્થા	છંડાં
ધયળ	નિરાંત	માત્ર	પોષણ	પક્ષી
ચોખ્ખો	દોળાવ	પ્રાણી	ગુચ્છાં	કુંપળા
રૂંવાટી	રાક્ષી	ખિલાડી	ઠેકડા	દુશ્મનો
જુમખા	રતુમડો	દક્ષા	તલ	હરાબ્યાં
અખડી	ધર્મશાળા	યુક્તિ	શ્રીધર	વિકરાળ
વર	કીકિઆરી	પકકું	લોંકડી	રાત્રે
લુચ્ચું	ધુરકવા	ગુસ્સો	કાઠી	ઉંદરો
ધંટડી	ચીરું	સિંહ	ચોટયું	યાળ
ઠેલણ	ગર્જના	ધૂનતા	કાઠિઆવાડ	પતંગીઆં
હાડપિંજર	ટાંગ્યું	ખિઆમણું	પાસળીઓ	કદરુપું
કૌવત	અગત્ય	કુકડો	કાંડું	પદાર્થ
હદય	ગોટલો	રૂઆતો	નિશાની	લઠ્ઠ
ગલ્લે	શામતું	તળીડું	સુવાળું	પહેર્યા
કુમળું	ફુફર	દોરદાંકર	ઓઢો	ખિસ્કટ
ગલપટા	અખખા	આંગણું	પાંખલા	કુંબીઓ
વૈદ	છોડી	રંગબેરંગી	જડયા	સરડાવ્યું
અરખા	મિનિટ	સૂર્ય	ડુગડુગી	રીંછ
સિપિ	અટ્ટાવીશ	કુંચી	ટકોરા	અંગ્રેજી
ત્રાજવું	તોળવા	યુક્તિ	મધ્ય	પદ્યાં

વ્યાકરણ.

પ્ર૦ વ્યાકરણ એટલે શું ?

ઉ૦ ભાષાના નિયમો ખતાવનાર શાસ્ત્ર.

પ્ર૦ વ્યાકરણ શીખવાથી શો ફાયદો ?

ઉ૦ શુદ્ધ બોલતાં અને શુદ્ધ લખતાં આવડે. અસાની લોકો કેટલીક વખત એવાં વાક્ય બોલે છે કે તેનો કાંઈ પણ અર્થ સમજી શકતા નથી અને તે વખતે અર્થનો અનર્થ થઈ જાય છે; પરંતુ વ્યાકરણ બલવાથી તે પ્રભાણે થતું નથી.

પ્ર૦ વ્યાકરણના કેટલા ભાગ પડેલા છે ?

ઉ૦ ચાર. ૧. અક્ષરવિચાર, ૨. શબ્દવિચાર, ૩. વાક્યવિચાર, ૪ કવિતાવિચાર.

પ્ર૦ અક્ષર એટલે શું ?

ઉ૦ શબ્દ લખવામાં જે નિશાનીઓ વપરાય છે, તેના ઉચ્ચારને તથા તે નિશાનીઓને અક્ષર કહે છે.

પ્ર૦ શબ્દ એટલે શું ?

ઉ૦ એક અથવા વધારે અક્ષરો મળેલા હોય અને તેનો કાંઈ પણ અર્થ સમજી શકાય તેને શબ્દ કહેવાય.

પ્ર૦ શબ્દના કયા કયા ભાગ છે ?

ઉ૦ પાંચ ભાગ છે. ૧. નામ, ૨. સર્વનામ, ૩. વિશેષણ, ૪. ક્રિયા-પદ, ૫. અવ્યય.

પ્ર૦ નામ એટલે શું ?

ઉ૦ જે શબ્દ વડે પ્રાણી, પદાર્થ વગેરે ઓળખાય તેને નામ કહે છે.

પ્ર૦ નામના કેટલાએક દાખલા આપો.

ઉં પ્રાણીનાં નામ—ચુનીલાલ, મોતીલાલ, હરજીવન, પેસ્તનજી, સલીમખાં, લુકમાનજી, રક્ષમણી, લાધા, સમજીબા, રાધા, ગુલ-બાઇ વગેરે સ્ત્રી પુરુષોનાં નામ છે; હાથી, બગદ, બેંસ, ગાય, રીંછ, ઘોડો, કુતરો, ગિલાડી, વાંદરા એ પશુનાં નામ છે; મેના, પોપટ, કાયલ, કાગડો, કચ્છુનર, હોલો, ચકલી, સમજી એ પંખીઓનાં નામ છે; સાપ, વીંછી, કાનખજુરો, કીડી, માછલાં, મંકોડો, એ જીવનાં નામ છે.

માણસ, પશુ, પંખી, જીવડાં એ બધાં પ્રાણીનાં નામ છે.

પદાર્થનાં નામ—ધી, તેલ, સરસીઈ, એરડીકં, ખુરશી, ટેબલ, કપાટ, પલંગ, છત્રી, ચુનો, સાકર, ખાંડ, ગોળ, દુધ, દહીં, છાશ, ધી વગેરે; સોનું, રૂપું, તાંબુ, પીત્તળ, જસત, કલક, લોહું, કાંચુ એ ધાતુનાં નામ છે; મગ, અડદ, વાલ, ચણા, ધર્ડ, બાજરી, જવ, ડાંગર, નાગલી, કોદરા, એ અનાજનાં નામ છે; બદામ, પીસ્તાં, ચારોળી, દ્રાક્ષ, અંજીર, અખોડ, કાજુ એ સુકા મેવાનાં નામ છે; મમસ, બરફી, સુત્રફણી, પેંડા, હલકો, ગુંદર-પાક એ મીઠાઈનાં નામ છે; તાસ, ગાગર, બેડું, તપેલું, ધાળી, વાડકા, પ્યાલા, ભોટા, એ વાસણનાં નામ છે.

વનસ્પતિનાં નામ—આમલી, પીંપળો, લીંમડો, બોરડો, સમડો, આંબો, ગુંદી, મહુડો, રાયણુ એ ઝાડનાં નામ છે. મોગરો ગુલાબ, ચંપો, જય, જુષ, શાળી એ ફૂલનાં નામ છે; સીતા-ફળ, દાડમ, નારંગી, કેરી, દાડમ, બોર, જાંબુ એ ફળનાં નામ છે; કારેલાં, ગલકાં, તુરીયાં, કોળાં, સફરટેટી, તુબડાં, દુધી, એ વેલાનાં નામ છે; ઝાડ, છોડવા, વેલા, ઘાસ, એ વનસ્પતિનાં નામ છે.

આમનાં નામ—વદવાણ, અમદાવાદ, સુરત, મુંબાઈ, પાટણ, દિલ્હી, અજમેર, કરાચી, વગેરે.

નજરે ન દેખાય પરંતુ વિચાર કરવાથી માણસ પડે તેવાં નામો—ધર્મ, દયા, ક્ષમા, વિવેક, પરાપકાર, અકલ, વિદ્યા, વહેમ, ગમ, લહેર, સુખ, દુઃખ, ચેન, રોગ, ચંચળાઈ, અશ્વોસ, ડહાપણ, મગ્ન, હિંમત, મીઠાશ, આનંદ, નવાઈ, સંતોષ, ગરીબાઈ, વચન, લાભ, નુકસાન, લુચ્યાઈ, બક્ષીસ, બળતર, પડ, સદ્ગુણ, દુર્ગુણ, ફિકર વગેરે નામો વિચાર કરવાથી સમજાય છે.

પ્ર૦ ક્રિયાપદ એટલે શું ?

ઉ૦ જે શબ્દો કરવું, ચાલવું, થવું, બોગવવું વગેરે કાંઈ પણ ક્રિયાનો અર્થ દેખાડે છે એટલે જે ક્રિયા અથવા સ્થિતિ બતાવે છે તેને ક્રિયાપદ કહે છે. જેમકે—તારાચંદ કાગળ લખે છે, છગન ગામ ગયો, તે ભારી માસી થાય છે; એ વાક્યોમાં “લખે છે” એ ક્રિયાપદનો ક્રિયા બતાવે છે, અને ગયો, થાય છે, ઉંધી ગયો એ ક્રિયાપદો સ્થિતિ બતાવે છે.

પ્ર૦ ક્રિયાપદના કેટલાંએક દાખલા આપો.

ઉ૦ કરવાપણું, થવાપણું, બોગવવાપણું વગેરે બતાવે છે તે બધાં ક્રિયાપદ છે, જેમકે ચીમનલાલ પાઠ કરે છે, મહારાજ સાહેબની ઘોડાગાડી ચાલે છે, સુખડીઆને ત્યાં બાતબાતની મીઠાઈ થાય છે, ઠાકર સાહેબ આનંદ બોગવે છે; આમાં કરે છે, ચાલે છે, થાય છે, બોગવે છે, એ ક્રિયાપદો છે. એ સિવાય કર, ખા, પી, લે, દે, જો, વાંચ, ઉઠ, રમ, જા, જમ, કુદ, ખેલ, બણ, રખડ, આવ, માર, સુ, લુખ, ખેસ, નહા, દોડ, ઉડ વગેરે.

૩૦ નામ અને ક્રિયાપદના શબ્દો મૂકી નાનાં વાક્યો બનાવો.

ઉ૦ માસ્તર સાહેબ અમદાવાદના પ્રદર્શનમાં જાય છે; એમાં માસ્તર સાહેબ એ નામ છે અને જાય છે ક્રિયાપદ છે. છોકરો પાલડી બાંધે છે, એમાં છોકરો એ નામ અને બાંધે છે ક્રિયાપદ છે. ખંડેરાવ મહારાજ ભાદીએ ખેડા, એમાં ખંડેરાવ મહારાજ એ નામ અને ખેડા ક્રિયાપદ છે. પ્રભુએ જગત સરજ્યું છે, એમાં પ્રભુએ એ નામ, અને સરજ્યું છે ક્રિયાપદ છે.

૪૦ આપેલાં નામ અને ક્રિયાપદના શબ્દો ઉપરથી વાક્યો બનાવો.

ઉ૦ ખાધા, રણછોડ, લાડુ—રણછોડે લાડુ ખાધા.

જાય છે, છોટાલાલ અમદાવાદ—છોટાલાલ અમદાવાદ જાય છે.

સરજ્યું, જગત, ઇશ્વરે—ઇશ્વરે જગત સરજ્યું છે.

બનાવી, ખુરશી, સુધાર—સુધારે ખુરશી બનાવી.

છેતર્યો, અંબુ—અંબુએ મને છેતર્યો.

પાકી, કેરી, આંખા—આંખા ઉપર કેરી પાકી.

કરવું, બજન, ઇશ્વરનું—ઇશ્વરનું બજન કરવું.

રાખો, ન, રમતમાં જીવ,—રમતમાં જીવ ન રાખો.

રાખો, લક્ષ ભણવામાં—ભણવામાં લક્ષ રાખો.

વેચે છે, પકવાન, સુખડીઓ—સુખડીઓ પકવાન વેચે છે.

ઉપજે છે, મને, આજ, આનંદ—આજ મને આનંદ ઉપજે છે.

પરશુરામ, કીધી પૃથ્વી, નક્ષત્રિય—પરશુરામે પૃથ્વી નક્ષત્રિય કીધી.

વાંચન, લાગે છે, પ્રિય, મને—વાંચન મને લાગું પ્રિય લાગે છે.

લેખાં.

શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને લેખાં શીખવતી વખતે કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ કરવો, પણ લેખાંની કુંચીઓ ગોખાવીને તે કુંચીઓના હિસાબ કઠીપણુ ગણાવવા નહિ. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓની બુદ્ધિ કેળવવા માટે તેની પાસેજ કુંચી કઢાવવી. વળી રીત અને કુંચીઓ શીખવતા પહેલાં બજાર લેખાં શીખવવાને સહેલી પાંતીનો ઉપયોગ કરાવવો. પાંતી બેસાડતાં આવડે તો હિસાબ સહેલથી કરી શકે. લેખાંના હિસાબ ગણવામાં આંક પાકા આવડવા જોઈએ, અને તેનો ઉપયોગ બરાબર થયેલો હોવો જોઈએ, જેમ એક પૈસાનું ૧૫ શેર તો ત્રણ પૈસાનું કેટલું ? ૧ પૈસાનું પાંચ શેર તો છ પૈસાનું કેટલું ? એક પૈસાનું ૧૫ શેર તો પાંચનું કેટલું ? ચાર પૈસાનું છ શેર તો પૈસાનું કેટલું ? દસ પૈસાનું મણુ તો પૈસાનું કેટલું ?

આવા ધણી હિસાબ શીખવ્યાથી વિદ્યાર્થીને કોમત તથા વજનનો સંબંધ સમજશે અને કુંચીઓ સહેલાઈથી સમજશે.

જેમકે:—જેટલે રૂપીએ શેર તેટલા આનાનું અધોળા અથવા અઢી રૂપીયાબાર, તેથી અર્ધા આનાનું સવાબાર અને બમણા આનાનું નવટાંક.

આ કુંચી શીખવવા માટે વિદ્યાર્થીને પૂછવું કે એક રૂપિઆના આના કેટલા ? જ. સોળ. પોણા રૂપિઆના આના કેટલા ? જ. બાર. અર્ધા રૂપિઆના આના કેટલા ? જ. આઠ. પાંચ રૂપિઆના કેટલા આના ? જ. ચાર. હવે પૂછવું કે—શેરનાં અધોળાં કેટલાં ? જ. સોળ. પોણાશેરનાં કેટલાં ? જ. બાર. અઢીશેરનાં કેટલાં ? જ. આઠ. પાંચશેરનાં કેટલાં ? જ. ચાર. નવટાંકનાં કેટલાં ? જ. બે. એમ ઉલટુલટ પુછીને પૂછવું કે—એક રૂપિઆનું શેર માખણુ

મળે છે એમ કોઈ કહે તો તમે શું સમજો ? જ. એક રૂપિયો આપીએ તો એક શેર માખણ આપણને આપે. વળી એમ પૂછવું કે એક રૂપિયો એટલે કેટલા આના આપ્યા ? જ. સોળ. તમે શેર માખણ લાવો તે કેટલા અધોળા કહેવાય ? જ. સોળ. સોળ અધોળાની કોમતના તમારે કેટલા આના આપવા પડ્યા ? જ. સોળ. સોળ આનાનું સોળ અધોળા તો બાર આનાનું કેટલું ? જ. બાર. આઠ આનાનું કેટલું ? જ. આઠ અધોળા. બે આનાનું કેટલું ? જ. બે અધોળા. છ આનાનું કેટલું ? જ. છ અધોળા. એક આનાનું કેટલું ? જ. એક અધોળા. એક રૂપિયાનું શેર હોય તો એક અધોળાનું શું બેસે ? બે રૂપિયે શેર હોય તો એક અધોળાનું શું બેસે ? ત્રણ રૂપિયે હોય તો શું બેસે ? ચાર રૂપિયે હોય તો અધોળાનું શું બેસે ? એમ ઉલટસુલટ સવાલ પુછી કઢાવવું. પછી પૂછવું કે આ દાખલા પૂછ્યા તેમાં અધોળાની શી કોમત આવે છે ? જ. જેટલા રૂપિયા કલા હોય તેટલા આના. પછી પૂછવું કે શેરના જેટલા રૂપિયા કલા હોય તેટલા આનાનું કેટલું આવે ? જ. અધોળા. જેથી ઉપરના દિસાબધી કુંચી નીકળે છે કે-જેટલા રૂપિયાનું શેર તેટલા આનાનું અધોળા ઉપરની કુંચી બરાબર આવડ્યા પછી બીજી કુંચીઓ શીખવવી; પણ તે શીખવેલી કુંચીઓ ઉપરથીજ શીખવવી.

જેમકે, જેટલે રૂપિયે શેર તેથી અઢોગણે દોકડે રૂપિયાબાર. આ કુંચી શીખવતાં વિદ્યાર્થીને પૂછવું કે, રૂપિયાના દોકડા કેટલા ? જ. સો. પોણા રૂપિયાના કેટલા ? જ. પંચોતેર. અર્ધા રૂપિયાના કેટલા ? જ. પચાસ. પા રૂપિયાના કેટલા ? જ. પચીસ. બે આનાના કેટલા ? જ. સાડાબાર. એક આનાના કેટલા ? જ. સવાછ. પછી પૂછવું કે શેરના રૂપિયાબાર કેટલા ? જ. ચાળીસ. પોણા શેરના

કેટલાં ? જ. ત્રીશ. અચ્છેરના કેટલા ? જ. વીસ. પા શેરના
 કેટલા ? જ. દશ. નવટાંકના કેટલા ? જ. પાંચ. અધોળના
 કેટલા ? જ. અઢી. વળી પહેલાં શીખવેલી કુંચી પૂછવી કે-
 એક રૂપીએ શેર તો અધોળનું શું બેસે ? જ. એક આનો. એક
 આનાના કેટલા દોકડા ? જ. સવા છ. અધોળના કેટલા રૂપીઆભાર ?
 જ. અઢી. એક રૂપીએ શેર હોય તો અધોળનું શું ? જ. સવા છ
 દોકડા અથવા એક આનો. અઢી રૂપીઆ ભારના સવા છ દોકડા
 તો એક રૂપીઆભારનું શું ? જ. અઢી દોકડા. એક રૂપીએ શેર
 હોય તો રૂપીઆભારનું શું ? જ. અઢી દોકડા. બે રૂપીએ શેર હોય
 તો રૂપીઆભારનું શું બેસે ? જ. પાંચ દોકડા. ત્રણ રૂપીએ શેર
 હોય તો રૂપીઆભારનું શું બેસે ? જ. સાડા સાત દોકડા. ચાર
 રૂપીએ શેર તો રૂપીઆભારનું શું બેસે ? જ. દશ દોકડા. દશ
 દોકડા શી રીતે આવ્યા ? જ. ચાર અઢીયું દશ. ચાર અઢીયું
 સાથી ગણ્યું ? શેરના જેટલા રૂપીઆ કલા હોય તેનાથી અઢીગણા
 દોકડા આવે. અઢીગણા દોકડાનું કેટલું આવે ? જ. એક રૂપીઆભાર.
 આ ઉપરથી શી કુંચી નીકળે છે ? જેટલે રૂપીએ શેર તેથી
 અઢીગણે દોકડે રૂપીઆભાર.

શેરીઆં લેખાંની કુંચીઓ.

૧. જેટલે રૂપીએ શેર તેથી અઢીગણે દોકડે રૂપીઆભાર,
 અર્ધે રૂપીએ શેર હોય તો સવા દોકડે રૂપીઆભાર, પા રૂપીએ શેર
 હોય તો દશ બદામે રૂપીઆભાર, અને પોણા રૂપીએ શેર હોય
 તો પોણાબે દોકડા અને બે બદામે રૂપીઆભાર.

૨. જેટલે રૂપીએ શેર તેટલા આનાનું અધોળ અને તેથી જમણા આનાનું નવટાંક, અને તેટલે અર્ધે આને સવા રૂપીઆભાર.

૩. જેટલે આને શેર તેથી અઢીગણી બદામે રૂપીઆભાર, પોણા આને શેર હોય તો પોણા બે બદામે ને બે વીસવાસીએ રૂપીઆભાર, અર્ધે આને હોય તો સવા બદામે રૂપીઆભાર, પા આને હોય તો અરધી બદામ ને બે વીસવાસીએ રૂપીઆભાર.

રીત—શેરના જેટલા રૂપીઆ કલા હોય તેને અઢીએ ગુણી તે ગુણાકારને જેટલા રૂપીઆભારનું કલું હોય તેટલાગણા કરવા. જે આવે તે દોકડા જાણવા. અથવા રૂપીઆ અને રૂપીઆભારનો ગુણાકાર કરી તેને અઢીએ ગુણીએ તેટલા દોકડા આવે. બેઉ રીતે જવાબ તો એકજ આવવાનો છે, માટે જે રીતે સહેલું પડે તેમ કરવું. જેમકે આઠ રૂપીએ શેર તો ૪ રૂપીઆભારનું થું ? એમાં $૮ \times ૨૧ = ૨૦ \times ૪ = ૮૦$ દોકડા એટલે રૂ. ૦૧૧ ને ૫ દોકડા બીજી રીતે $૮ \times ૪ = ૩૨ \times ૨૧ = ૮૦$ દોકડા એટલે રૂ. ૦૧૧ ને ૪ દોકડા.

સહેલી રીત—શેરનો ભાવ જેટલા રૂપીઆ કલો હોય અને જેટલા રૂપીઆભારનું કરવું હોય, તે બેનો ગુણાકાર કરીને તેમાંથી જમણી બાજુનો એક આંકડો કાપી મૂકવો, બાકી રહે તે પાવલાં જાણવાં, અને કાપી મૂકેલા આંકડાને અઢીગણા કરતાં જે આવે તે દોકડા જાણવા. જેમકે આઠ રૂપીએ શેર તો આઠ રૂપીઆભારનું થું ? એમાં શેરનો ભાવ રૂ. ૮) છે ને આઠરૂપીઆભારનું કરવાનું તે માટે $૮ \times ૮ = ૬૪$ મિથી જમણી બાજુનો ચાર એકમ કાપી મૂક્યો તો બાકી ૭ પાવલાં રહ્યાં તેનો રૂ. ૧૧ થયો, અને કાપી મૂકેલા ચાર એકમને અઢીગણા કર્યાં તો દસ દોકડા આગ્યા.

દાખલા.

૫ શ. શેર તો ૩ અધાળનું ?	૩. ૦૦ = શેર તો ૩ અધાળનું ?
૭ શ. શેર તો ૩ રૂપિયાભારનું ?	૩. ૦૦૦ = શેર તો ૬ શ. ભારનું ?
૬ શ. શેર તો ૩૦ અધાળનું ?	૧૦ શ. શેર તો ૩. ૦૦ નું ?
૧૨ શ. શેર તો ૬ રૂપિયાભારનું.	૮ શ. શેર તો ૩. ૧૦ નું ?

મથુનાં લેખાંની કુંચીઓ.

જેમ શેરના ૪૦ રૂપિયાભાર છે તેમ મથુના શેર ૪૦ છે. માટે શેરની કુંચીઓ એને બરાબર લાગુ પડે છે. શેરની તમામ કુંચીઓ ધ્યાનમાં રાખી શેર પ્રમાણે મથુની તમામ કુંચીઓ વિચાર્યા પાસે કઢાવવી.

એક રૂપિયાના સો દોઢડાને મથુના ૪૦ શેરે ભાગતાં શેરના અઢી દોઢડા આવે છે; અને શેરના રૂપિયાભાર ચાળીસ છે માટે એક દોઢડાનું ૧૬ રૂપિયાભાર અને એક અઢામનું એક રૂપિયાભાર આવે છે. તેમજ એક શેરના ૨૦ દોઢડા તો અઢી શેરના ૨૦ x ૨૦ = ૬૦ દોઢડા અથવા એક આનો આવે. એક શેર એ એક મથુનો ૪૦ મા ભાગ છે માટે એક રૂપિયાનું જેટલા મથુ હોય તેટલા શેરના એક રૂપિયાનો ચાળીશમો ભાગ એટલે ૨૦ દોઢડા આવે. આ ઉપરથી એવી કુંચીઓ નીકળે છે કે:—

(૧) જેટલે રૂપિયા મથુ તેથી અઢીગણે દોઢડે શેર, અર્થે રૂપિયા મથુ હોય તો સવા દોઢડે, ૫૦ રૂપિયા મથુ હોય તો અર્ધો દોઢડો, બે અઢામે શેર, અને પોણા રૂપિયા મથુ હોય તો ૧૦૦ દોઢડા ૨ અઢામે શેર.

(૨) જોડે રૂપીએ મણુ તેટલી બદામે રૂપીઆભાર ને તેટલા દોકડાનું ૧૬ રૂપીઆભાર.

(૩) જોડે રૂપીએ મણુ તેટલા આનાનું ૨૧ શેર, તેથી અર્ધા આનાનું ૧૧ શેર, ને તેટલા પૈસાનું અચ્છેર ને નવટાંક.

(૪) એક રૂપીઆનું જોડે મણુ તેટલા શેરના અઢી દોકડા.

(૫) જોડે આને મણુ તેથી અઢી ગણે બદામે શેર.

દાખલા.

(૧)	૬ રા. નું મણુ	તો ૪ શેરનું ?	રા. ૦૧ દે. ૧૦
(૨)	૮ રા. નું મણુ	તો ૬ રૂપીઆભારનું ?	દે. ૩
(૩)	૧૦ રા. નું મણુ	તો ૭૧ શેરનું ?	રા. ૧૧૧૧
(૩)	૧ રા. નું ૩ મણુ	તો ૭ શેરનું ?	૨૧ દોકડા.
(૫)	૧ રા. નું ૩૧ મ. તો	૭ શેરનું ?	૫ દોકડા.
(૬)	૦૧૧ નું મણુ	તો ૪ શેરનું ?	૨૧૧૧ દોકડા.

વિવિધ પરિમાણો.

વિવિધ પરિમાણો એટલે જેને આપણે ધાતો કહીએ છીએ તે. તે ચાર પ્રકારનાં છે. ૧ અર્થદર્શક, ૨ ભારદર્શક, ૩ મહત્વદર્શક, ૪ કાળદર્શક.

અર્થદર્શક.

પદાર્થની કિંમત દેખાડનારાં પરિમાણો અર્થદર્શક કહેવાય છે. જેમકે:—રૂપિઆ, આના, પાઇ, દોકડા છત્યાદિ.

ચલણીનાણાનું કોષ્ટક.

૧૧૧	પાઇ	=	૧	અધેસો.
૩	પાઇ	=	૧	પૈસો.
૨	પૈસા	=	૧	ઢાળુ.
૪	પૈસા	=	૧	આનો.
૨	આના	=	૧	બે આની.
૪	આના	=	૧	પાવલી.
૮	આના	=	૧	અર્ધો.
૧૬	આના	=	૧	રૂપિઆ.

ટીપ—પાઇ, પૈસો, અધેસો, ઢાળુ એ ત્રાંખાના સિક્કા છે.

એક આની એ નીકલનો સિક્કો છે.

બે આની, પાવલી, અર્ધો રૂપિઆ એ રૂપાના સિક્કા છે.

પૈસા—એનાં જુદે જુદે ઠેકાણે જુદાં જુદાં નામ છે. મધ્ય ગુજરાતમાં જંધ, જંનાદી, કે જનાવાદી; સુરત તરફ સેવાડો કે ફદીઈ; મુબાઇમાં દોઢીઈ; અને કાઠિઆવાડમાં કાવડીઈ કહે છે.

વેપારી લોકોને હિસાબ ગણવાનું કોષ્ટક.

૧૬	વિસવાશી	=	૧	બદામ.
૧૬	બદામ	=	૧	દોકડો.
૬૪	દોકડા	=	૧	આનો.
૧૦૦	દોકડા	=	૧	રૂપિઆ.

સરકારી હિસાબમાં વપરાતું કોષ્ટક.

૧૨	પાઇ	=	૧	આનો.
૧૬	આના	=	૧	રૂપિઆ.

દક્ષિણમાં—૧૦૦ રૅસ = ૧ પાવલુ તે ૪ પાવલુનો ૧ રૂપિયા,
તથા ચાર રૅસનો ૧ દોકડો ગણાય છે.

આપણા દેશમાં પહેલાં સોનાનો સિક્કો ચાલતો તેને મોહોર
કહેતા, અને તેની કિંમત રૂ. ૧૫) ગણાતી.

વિલાયતમાં ચાલતા નાણાનું કોણ્ટક.

૪ દાર્દિંગ = ૧ પેની.	૨૭ શિલિંગ = ૧ પૌન્ડ.
૧૨ પેન્સ = ૧ શિલિંગ.	૨૧ શિલિંગ = ૧ ગિની.
૫ શિલિંગ = ૧ ક્રૉન.	

ટીપ:—દાર્દિંગ તે પેની એ ત્રાંખાનાણું છે, શિલિંગ અને
ક્રૉન રૂપાનાણું છે, અને પૌન્ડ અને ગિની એ સોનાનાણું છે.

ભારદર્શક: પરિમાણો.

વજન દેખાડનારાં પરિમાણો ભારદર્શક કહેવાય છે. જેમકે—
મથુ, શેર, કળશી, ખાંડી, બેડીંગ. ૪૦

સાધારણ તોલનું કોણ્ટક.

૪૧૧ પૈસાભાર	}	= ૧ અધોળ.
૪૧૧ ટાંક		
૨૧૧ કલદાર રૂપિયાભાર		
૨ અધોળ		= ૧ નવટાંક.
૨ નવટાંક		= ૧ પાશેર.
૨ પાશેર		= ૧ અચ્છેર.
૪ પાશેર		= ૧ શેર.
૧૦ શેર		= ૧ તોલું.

૫૦	શેર	=	૧	મણ.
૫	મણ	=	૧	કાચળો.
૧૧	મણ	=	૧	પલ્લો.
૭	મણ	=	૧	નાનો હારો.
૧૨	મણ	=	૧	માણી.
૧૬	મણ	=	૧	કળથી.
૨૦	મણ	=	૧	ખાંડી.
૨૧	મણ	=	૧	મોટો હારો.
૨૪	મણ	=	૧	ભાર.
૩૦	મણ	=	૧	ગાંધી.
૩૨	મણ	=	૧	બેડીજ.
૫૦	મણ	=	૧	મુડો.

૩ તથા કપાસ તોળવાનું કોષ્ટક.

૪૮	શેર	=	૧	ધડી.
૨૦	ધડી	=	૧	ભાર.
૨૪	મણ	=	૧	ભાર.

સોના રૂપાના તોલનું કોષ્ટક.

૬	ચોખાભાર	=	૧ રતિ
			(ચણોડી)
૩	રતિ	=	૧ વાલ
૧૬	વાલ	=	૧ ગદિઆણો
૨	ગદિઆણો	=	૧ તોલો

દક્ષિણમાં ચાલતું તોલ.

૮	રતિ	=	૧ માસો
૧૨	માસો	=	૧ તોલો
	વિભાગતી સાધારણ તોલનું		કોષ્ટક.
૧૬	ગ્રામ	=	૧ ઓંસ

૧૬ ઐંસ = ૧ પૌંડ (રતલ)

૧૪ પૌંડ = ૧ સ્ટોન

૨૮ પૌંડ = ૧ ક્વાર્ટર

૪ ક્વાર્ટર = ૧ હંદ્રવેટ

૨૦ હંદ્રવેટ = ૧ ટન

આ તોલને ઇંગ્લેન્ડમાં “એવાર્ડ-
પાઉન્ડ” વજન કહે છે.

ભરીને વજન માપવાનું કોષ્ટક.

મુખ્યમાં ચાલતું.

૨ ટીપરી = ૧ શેર

૪ શેર = ૧ પાલી

૧૬ પાલી = ૧ મણુ અથવા
ફરો.

મીઠાનું ભરતર.

૧૦૧૧ અધવાલી = ૧ ફરો.

૧૦૦ ફરો = ૧ આણો.

૧૬ આણો = ૧ રાસ.

મણુત્રીથી લેવાતી વસ્તુઓ.

૨૪ તાવ(કાગળ) = ૧ ધા (ફરો)

૨૦ ધા = ૧ રીમ.

વળીઓ વાંસ લેવામાં.

૨૦ નંગ = ૧ કોડી.

મોળાં, સ્ટીલપેન, દીવાસળી
લેવામાં.

૧૨ નંગ = ૧ ડઝન.

૧૨ ડઝન = ૧ ઐસ.

મહત્વદર્શક પરિમાણો.

લંબાઈ, પહોળાઈ બનાવનારાં પરિમાણો મહત્વદર્શક કહેવાય
છે. જેમકે—ગજ, તસુ, વાર, આંગળ, હાથ, માગી ધ૦.

અંતર માપવાનું કોષ્ટક.

૮ આડા જવ = ૧ આંગળ.

૪ આંગળ = ૧ મૂઠી.

૩ મૂઠી = ૧ વેંત.

૨ વેંત = ૧ હાથ.

૪ હાથ = ૧ હંડ.

૨૦૦૦ હંડ = ૧ ગાઉ અથવા કોસ.

૪ ગાઉ = ૧ જોજન.

લુગડાં લાકડાં માપવાનું કોષ્ટક.

૨ આંગળ = ૧ તસુ અથવા ઇંચ

૨૪ તસુ = ૧ ગજ.

૧૧૧ ગજ = ૧ વાર.

વિભાગીયતી અંતર માપવાનું કોષ્ટક.

- ૩ બાલીકાન્સ (જવ) = ૧ ઇંચ
 ૧૨ ઇંચ = ૧ ફુટ.
 ૩ ફુટ = ૧ યાર્ડ અથવા વાર
 ૫૫ યાર્ડ = ૧ પોલ અ. કાઠી
 ૪૦ પોલ = ૧ ફાર્લિંગ.
 ૮ ફાર્લિંગ = ૧ મેલ.
 ૩ મેલ = ૧ લીગ.

જમીન ભરવાનું કોષ્ટક.

- ૫ હાથ = ૧ કાઠી અ. વીસ-
 વાસી
 ૨૦ વીસવાસી = ૧ વસો.
 ૨૦ વસા = ૧ વીધુ.

ઇંગ્રેજી.

- ૧૬ આના અ. ૩૩ ફુટ ચોરસ
 = ૧ ગુંઠો.
 ૪૦ ગુંઠો = ૧ એકર.
 કાળદર્શક પરિભાષો.
 ૬૦ વિપળ = ૧ પળ
 ૬૦ પળ = ૧ ધડી.
 ૭૫ ધડી = ૧ પહોર.
 ૮ પહોર = ૧ રાત્ર દિવસ.
 ૭ દિવસ = ૧ અઠવાડીય.
 ૧૫ તિથિ = ૧ પખવાડીય.
 ૩૦ તિથિ અ. } = ૧ ચાંદ્રમાસ
 ૨૯૫ દિ. }
 ૧૨ ચાંદ્રમાસ = ૧ ચાંદ્ર વરસ.

ટી પઃ—દર ત્રીજે વર્ષે એક અધિક માસ આવે છે, તેથી તે વર્ષમાં ૧૩ ચાંદ્ર માસ આવે છે. સાધારણ રીતે ૩૬૦ દિવસનું વર્ષ ગણાય છે. સૌર વર્ષ લગભગ ૩૬૫ દિવસનું ગણાય છે.

વિભાગીયતી કાળ માનનું કોષ્ટક.

- ૬૦ સેકન્ડ = ૧ મિનિટ.
 ૬૦ મિનિટ = ૧ અવર (કલાક)
 ૨૪ અવર = ૧ દિવસ.

- ૭ દિવસ = ૧ અઠવાડીય.
 ૪ અઠવાડીયા = ૧ માસ.
 ૧૨ માસ }
 ૫૨ અઠવાડીયાં } = ૧ સૌર વર્ષ.
 ૩૬૫ દિવસ.

૭૩૭ મહિનાના નામ અને દિવસ.

જાનેવારી	૩૧
ફેબ્રુઆરી	૨૮
માર્ચ	૩૧
એપ્રિલ	૩૦
મે	૩૧

જુન	૩૦
જુલાઈ	૩૧
ઓગસ્ટ	૩૧
સપ્ટેમ્બર	૩૦
અક્ટોબર	૩૧
નવેમ્બર	૩૦
ડિસેમ્બર	૩૧

ટીપ:—જે સન ચારનો ભાજ્ય હોય, તે વર્ષમાં ફેબ્રુઆરી મહિનો ૨૮ દિવસનો હોય છે, પણ સૈકાના સનમાં તો ૨૮ દિવસજ હોય છે. પરંતુ જે સૈકાને ચારે ભાગવાથી અવશેષ આવે, તે સૈકામાં ફેબ્રુઆરી મહિનાના ૨૯ દિવસ ગણાય છે.

વડોદરા રાજ્યની ભૂગોળ.

દિશાઓ સંબંધી માહિતી.

૧ જે બાજુ તરફ સૂર્ય ઉગે છે, તેને પૂર્વ કે ઉગમણી દિશા કહે છે.

૨ જે બાજુ તરફ સૂર્ય આથમે છે. તેને પશ્ચિમ કે આથમણી દિશા કહે છે.

૩ પૂર્વ તરફ મોં કરી ઉભા રહીએ તો ડાબા હાથ તરફની બાજુને ઉત્તર દિશા કહે છે, અને જમણા હાથ તરફની દિશાને દક્ષિણ દિશા કહે છે.

૪ પૂર્વ અને દક્ષિણ દિશા વચ્ચેના ખૂણાને અગ્નિકોણ કહે છે.

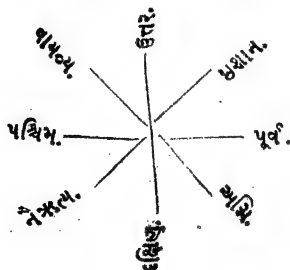
૫ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશા વચ્ચેના ખૂણાને નૈઋત્ય-કોણ કહે છે.

૬ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશા વચ્ચેના ખૂણાને વાઘ્યકોણ કહે છે.

૭ ઉત્તર અને પૂર્વ દિશા વચ્ચેના ખૂણાને ઇશાનકોણ કહે છે.

ચાર મુખ્ય દિશાઓ અને ચાર ખૂણા મળીને આઠ દિશાઓ થઈ, તેમાં ઉપરની અને નીચેની એટલે આઠાશ તથા પાતાળ તરફની બે દિશાઓ ઉમેરતાં દિશાઓ દશ થઈ.

નકશાની દિશાઓ.

નકશો સરળ રીતે વંચાય એવી રીતે સામે ધર્યો હોય અગર ખીટી ઉપર લટકાવ્યો હોય, તો તેની ઉપરની બાજુને ઉત્તર દિશા કહે છે; ને તેની નીચેની બાજુને દક્ષિણ દિશા કહે છે. જોનારના જમણા હાથ તરફની નકશાની બાજુને પૂર્વ અને ડાબા હાથ તરફની બાજુને પશ્ચિમ દિશા કહે છે.

બ્યાખ્યાઓ.

ટુકરી—જમીનના સાધારણ મોટા ઈંચા ભાગને ટુકરી કહે છે.

ડુંગરી—ટુકરી કરતાં વધારે મોટા અને ઈંચા જમીનના ભાગને ડુંગર કહે છે.

બેટ—ચારે તરફથી પાણીથી વીંટળાયેલા જમીનના ભાગને બેટ કહે છે.

દ્વીપકલ્પ—જે જમીનનો ભાગ ત્રણ બાજુએ પાણીથી વીંટળાયેલો હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે.

સરોવર—ચારે બાજુએ જમીનથી વીંટળાયેલા પાણીના મોટા ભાગને સરોવર કહે છે.

તળાવ—ચારે બાજુએ જમીનથી વીંટળાયેલા પાણીના નાના ભાગને તળાવ કહે છે.

નદી—પર્વત, ડુંગર કે સરોવરમાંથી જે મીઠા પાણીનો પ્રવાહ નીકળી જમીન ઉપર વહેતો જઈને સમુદ્રને કે ખીજ કાંઈ પાણીના સમુદ્રને મળે છે, તેને નદી કહે છે.

મુળ—જે ઠંડાણથી નદીનો પ્રવાહ નીકળે છે, તે ઠંડાણને નદીનું મુળ કહે છે.

મુખ—જે ઠેકાણે નદીનો પ્રવાહ સમુદ્રને મળે છે તે ઠેકાણાને નદીનું મુખ કહે છે.

સમુદ્ર—પૃથ્વીની સપાટી ઉપરેના ખારા પાણીના મોટા સમૂહને સમુદ્ર કહે છે.

અખાત—સમુદ્રનો જે સાંકડો ફાંટો જમીનની ઉપર આવેલો ગયો હોય તેને અખાત કહે છે.

ખંદર—જે ગામ સમુદ્ર કે મોટી નદીને કિનારે હોવાથી ત્યાં વહાણો કે આગમોટો આવતાં હોય અને તેથી વેપાર ચાલતો હોય તે ગામને ખંદર કહે છે.

ગામડું—જે ઠેકાણે થોડાંધણા ઘર અને માણસોની વસ્તી હોય, તે ઠેકાણાને ગામ કે ગામડું કહે છે.

કસ્બો—જે ઠેકાણે ગામડા કરતાં વધારે ઘર હોય અને ધણા માણસોની વસ્તી હોય તેને કસ્બો કહે છે.

શહેર—જે જે ઠેકાણે કસ્બા કરતાં વધારે ઘર, અને માણસોની વસ્તી ધણી હોય તેને શહેર કહે છે.

મહાલ—સરકારી વસુલની સવડ માટે કરાવેલાં ગામોના જ-થાને તાલુકો કે મહાલ કહે છે.

પેટામહાલ—તાલુકામાં એટલાં બધાં ગામ હોય અગર તે એટલો મોટો હોય કે જેથી વસુલાત વગેરેની વ્યવસ્થા જોઈએ તેવી રીતે થઈ ખર્ચ નહિ તે માટે થોડાક ગામનો જથ્થો કે દુરનો ભાગ જૂદો મુકરર કરવામાં આવે તેને પેટામહાલ કહે છે.

પ્રાંત અગર જિલ્લો—તાલુકાઓના અમુક જથ્થાને પ્રાંત અગર જિલ્લો કહે છે, એટલે પાંચ દસ તાલુકા મળીને એક પ્રાંત થાય છે.

નદીઓ.

વડોદરા પ્રાંત.

૧ વિંધામીત્રી—પાવાગઢના ડુંગરમાંથી નીકળી વડોદરા અને ચોરંદા તાલુકામાં વહીને ઢાઢરને મળે છે.

૨ મહી—માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે.

૩ નર્મદા—અમરકંટાના પર્વતમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે.

૪ ઓર—સાતપુડાના ડુંગરમાંથી નીકળી ચાણોદ આગળ નર્મદાને મળે છે.

૫ ઢાઢર—જંજીવાડાના ડુંગરમાંથી નીકળી ટંકારીઆ ખંદર આગળ ખંભાતના અખાતને મળે છે.

કડી પ્રાંત.

૬ સાખરમતી—મહીકાંઠાના પર્વતમાંથી નીકળી અમદાવાદ આગળ થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે.

૭ રૂપેણુ—તારંગાના ડુંગરોમાંથી નીકળી કચ્છના રણમાં સમાય છે.

૮ ખારી—ઇડર સંસ્થાનમાંના હડોલ ગામ નજીકમાંના બીમ તળાવમાંથી નીકળી મહેસાણા આગળ વહી રૂપેણુને મળે છે.

૯ સરસ્વતી—અંબાજી પાસેના કોટશ્વર મહાદેવના ડુંગરમાંથી નીકળી સિદ્ધપુર અને પાટણ આગળ વહી કચ્છના રણમાં સમાય છે.

૧૦ મેરવો—દેહગામ મહાલમાંથી વહીને આગળ જતાં વાત્રકને મળે છે.

૧૧ બનારસ—પાટણ તાલુકાની ઉત્તર તરફની સરહદે થઇને કચ્છના રણમાં જાય છે.

૧૨ વાત્રક—ડુંગરપુર પાસે ઉત્પન્ન થઇ વડોદા આગળ સાબરમતીને મળે છે.

૧૩ ખારી—(ખીજ)-દેહગામ તાલુકામાં વહી સાબરમતીને મળે છે.

નવસારી પ્રાંત.

૧૪ તાપી—સાતપૂકાના ડુંગરોમાંથી નીકળી સુરત પાસે ખંભાતના અખાતને મળે છે.

૧૫ મીઠોળા } રાજપીપળાના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભા-
૧૬ કાવેરી } તના અખાતને મળે છે.
૧૭ દીમ }

૧૮ પુષ્પા—શીણીઆંખાના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબીસમુદ્રને મળે છે.

૧૯ અંબિકા—રાયગઢ પાસેથી નીકળી અરબીસમુદ્રને મળે છે.

અમરેલી પ્રાંત.

૨૦ શેત્રંગી—ગીરના આચલ નામના ડુંગરમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતને મળે છે.

૨૧ વાતરવાડી—ગીરના ડુંગરમાંથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે.

૨૨ વેળી } ગીરના ડુંગરમાંથી નીકળી તેમનો અમરેલી
૨૩ વડી } આગળ સંગમ થઇ તેઓ આગળ જતાં શેત્રંગીને મળે છે.

૨૪ શીંગવડો—ગીરનાર ડુંગરમાંથી નીકળી કોડીનાર પાસે અરબી સમુદ્રને મળે છે.

આપણે વડોદરા રાજ્યમાં રહીએ છીએ. આપણા ઉપર ગાય-કવાડ સરકાર રાજ્ય કરે છે. તેઓ જાતે મરેઠા છે. આપણા હાલના મહારાજાનું નામ શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને ત્રણ કુંવર અને એક કુંવરી હાલ છે. તેમના નામ (૧) જયસિંહરાવ, (૨) શિયાજીરાવ, (૩) ધૈર્યસિંહરાવ. કુંવરી ઇંદિરારાજ છે. તેમનું લગ્ન કુચબિહારના મહારાજ સાથે થયું છે.

સૌથી મોટા કુંવર શતેશિંહરાવ હતા તેઓ સ્વર્ગવાસી થયા છે. તેમને હાલ બે કુંવરી અને એક કુંવર છે. કુંવરનું નામ પ્રતાપસિંહરાવ અને કુંવરીનાં નામ ઇંદુમતી અને લક્ષ્મીદેવી છે.

આપણાં હાલનાં રાજમાતૃશ્રીનું નામ ચીમનાબાઈ છે.

ગાયકવાડ સરકારની રાજગાદી વડોદરામાં છે. વડોદરા શહેર વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર આવેલું છે. વડોદરા રાજધાનીનું શહેર લગભગ પોણાબસે વર્ષથી થયું છે.

રાજ્યના બંદોબસ્ત માટે ચાર ભાગ કર્યા છે; તે દરેકને પ્રાંત (જિલ્લો) કહે છે.

(૧) કડી પ્રાંત. (૨) વડોદરા પ્રાંત. (૩) નવસારી પ્રાંત. (૪) અમરેલી પ્રાંત. વડોદરા રાજ્યની એકંદર વસ્તી ૨૦૩૨૭૯૮ માણસની છે. ગામની સંખ્યા ૩૦૯૪ છે. રાજ્યમાં કુલ ૪૨ મહાલ અથવા તાલુકાઓ છે.

૧. કડી પ્રાંત.

સીમા—ઉત્તરે—રાધનપુર અને પાલજીપુર સંસ્થાન, પૂર્વે—ધંડર સંસ્થાન, અમદાવાદ જિલ્લો અને મહીકાંઠા એજન્સી, દક્ષિણે—ખેડા તથા અમદાવાદ જિલ્લો, પશ્ચિમે—અમદાવાદ જિલ્લો, મહીકાંઠા અને રાધનપુર સંસ્થાન છે.

તાલુકા.	નદીઓ.	તાલુકાના મુખ્ય શહેરો.	વિશેષ હકીકત.
પાટણ	સરસ્વતી	પાટણ, બાલીસણા, સંડેર,	આ પ્રાંતની
સિદ્ધપુર	બનાસ,	મહુદ, રહુજ, કંથરાવી.	સ્તી ૮, ૩૨
	સરસ્વતી	સિદ્ધપુર, ઉંઝા, ઊનાવા, અને	૧૬૨ માણસો-
ખેરાળુ	રૂપેણ, ખારી	ધોડાર, ઉપેરા.	ની છે, એકં-
ચાણસ્મા	રૂપેણ	ખેરાળુ, વડનગર, ઉમતા સુંઢીયા	દરે ૧,૦૬૨
વિમનગર	રૂપેણ	સિપોર, કબોડા, લુણવા, જનકા;	ગામે છે.
મહેસાણા	રૂપેણ, ખારી	ચાણસ્મા, ધીણોજ, વડાવલી,	જમીન સપાઠ
વિજયપુર	સાબરમતી	સંખલપુર, મુદેસ.	અને રેતાળ
કડી	૦	વિસનગર, વાલમ, બાંડુ, કાંસા,	છે વરસાદ સા-
કલોલ	સાબરમતી	કડા, દેણુપ.	ધારણ પડે છે.
દેહગામ	સાબરમતી	મહેસાણા, લાંબણજ, કીચ,	તેથી બાજરી
	મેથો, ખારી	ખેરવા, બલોલ, મેરૂ, પાચોઠ.	જીવાર વિગેરે
હાસીજ	સરસ્વતી	વિજયપુર, લાડોલ, જોખરીયા,	ધાન્યો પાકે
(પાટણનો)	બનાસ	વસઈ, ચરાડા, પીલવાઈ.	છે. આ પ્રાં-
આતરસુંબા	વાત્રક, વરાંશી	કડી, ડાંમરવા, સજપુરકંડ, મો-	તની હવા
(દેહગામનો)	ધામણ, મોહોર	ડાઆદરજ, નંદાસણ, થેળ.	સુકી અને
		કલોલ, સઈલવ, રૂપાલ, કોલવડા	સારી છે.
		નારદીપુર, રાધિજ, ઉનાડ.	લોકો સાલ
		દેહગામ, બહિએલ, નાંદાલ,	અને બોળાછે.
		મોટા ધસનપુર છલા, કઠવાડા.	કાષ કાષ સ્થ-
		પેટા મહાલો.	જે અશીલુનો
		હારીજ, અડીયા.	પાક થાય છે.
		આતરસુંબા, કાણિએલ, કનીપુર	

૨. વડોદરા પ્રાંત.

સીમા-ઉત્તરે-ખેડા જીલ્લો. પૂર્વે રેવાકાંઠા અને પંચમહાલ.
દક્ષિણે-મરચ જીલ્લો, રાજપીપળા સંસ્થાન અને નર્મદા નદી. પશ્ચિમે-
ખંભાત સંસ્થાન તથા ખેડા જીલ્લો આવેલા છે.

તાલુકા.	નદીઓ.	તાલુકાનાં મુખ્ય શહેરો.	વિશેષ હકીકત.
પેટલાદ	મહી, શેઢી.	પેટલાદ, સોજીત્રા, નાર, ધર્મજ વસો, પીઝ, મહેળાવ, ચાંગા, ખાકરોલ.	આ પ્રાંતમાં ૫, ૮૭, ૫૫૫ માણસોની વ- સ્તી છે, અને કુલ ૯૩૬ ગામ છે. જ- મીન રસાળછે, માણસો માયા- ળુ છે. જોષ્ઠતો વરસાદ પડેછે. રાજ્યગાદી વ- ડોદરામાં છે, તેમાં રાજમ- હેલ, ડક્રીન હોસ્પીટલ, કો- લેજ અને ક- લાબવાન છે. કમાટી ખાગ,
સાવલી	મીની, વિ- શ્વામિત્રી.	સાવલી, સોખડા, ગોઠડા, તું- ડાવ, ડેસર, સાંકરદા, સાંઢાસાલ	
વાઘોડીયા	સૂર્યો, જન- બુઓ, વિશ્વા- મિત્રી.	વાઘોડીયા, જરોદ, સ્વાલ, માડધાર, સાંગાડોલ, બણિઆરા. (સયાજી સરોવર છે.)	
વડોદરા	મહી, ઢાઢર. જનબુઓ, વિશ્વામિત્રી.	વડોદરા, છાણી, કોયલી, ગોરવા બાયલી, વરણામા, ધટોલા, મકરપુરા.	
પાદરા	મહી, ઢાઢર વિશ્વામિત્રી	પાદરા, મુજપુર, વડુ, કરખડી, દરાપુરા, ડખડા, ડબાસા.	
ડબોધ	ઢાઢર, ઝોર, હેરણુ	ડબોધ, કારવણુ, મંડાળા, સાઢોદ, નડા.	
સંખેડા	ઉચ્ચ,	સંખેડા, બહાદરપુર, ભાટપુર, વાસણા, કોસિંદ્રા, માંકણી.	
શિનોર	નર્મદા, ઝોર	શિનોર, બરકાલ, ફાઈળીયા, કરનાળી, તેન.	

ચાણોદ
કરજણ

નર્મદા, ઝોર

ચાણોદ.
મિયાગામ, કરજણ, વલણ,
કંડારી, કોરલ, ચોરંડા.

શાક ભાજની
મારકીટ અને
ન્યાય મંદીર
જોવા જેવું છે.

પેટા મહાલો.

ભાદરણ
(પેટલાદનો)
તિલકવાડા
(સંખડાનો)

મહી.

નર્મદા, મીણી

ભાદરણ, વાલવોડ, ઝારોળા,
ખામણગામ, ાસસ્વા.
તિલકવાડા, અમરોલી.

દીપ—૧ પેટલાદ મહાલના ઉત્તર તરફના ભાગને ચરોતર કહે છે. તેની જમીન ગોરાડુ અને રસાળ છે અને મુખ્ય પેદાશ તંબાકુની છે.

૨ ચોરંદા, શિનોર અને ડભોઇ મહાલની જમીન કાળી છે. અને તે ભાગને કાનમ કહે છે. મુખ્ય પેદાશ કપાસ અને જુવાર છે.

૩ સાવલી અને વાધોડીયા મહાલના ભાગને ચોરાશી કહે છે. મુખ્ય પેદાશ ડાંગર છે.

૪ પાદરા તરફના ભાગને વાકળ કહે છે. મુખ્ય પેદાશ ખાજરી, તુવેર, અને કઠોળ છે.

૫ સંખડા મહાલનો પૂર્વ તરફનો કુટલોક ભાગ જંગલ છે. તેમાં ઇમારતી લાકડાં અને સોનમીર તથા મોતીપરા ગામ આગળ પથ્થરની ખાણો છે તેમાંથી ઇમારતી પથ્થર નીકળે છે.

નવસારી પ્રાંત.

સીમા—ઉત્તરે ભરૂચ જિલ્લો અને રાજપીપળા સંસ્થાન. પૂર્વે—ખાનદેશ અને સુરત જિલ્લો. દક્ષિણે—સુરત જિલ્લો, વાંસદા અને ધરમપુર સંસ્થાનો. પશ્ચિમે—સુરત જિલ્લો અને અરબીસમુદ્ર છે.

તાલુકો.	નદીઓ	તાલુકાનાં મુખ્ય શહેરો.	વિશેષ હકીકત.
વેળાછા	કીમ	વેળાછા, નાનીનરોળી, માંગ- રાળ, હથુરણ, કાસાડી, કાસં- બા, કિંબાડા.	આ પ્રાંતમાં એકંદર ૭૬૨ ગામ છે, અને
કામરેજ	તાપી	કોદાર, વરિઆવ, ખોલવડ, કામરેજ, ધળા, શેવણી દિગસ	૩,૪૫,૪૬૭ મા- ણસોની વસ્તી
સોનગઢ	તાપી, પૂર્ણા	સોનગઢ, સાલ્હેર, સેગાપાડા, ડોસવાડા, શિંગપુર, હખત્રા.	છે, જમીન સ્ત્ર- ધારણુરીતે ઠંડી
બ્યારા	તાપી, પૂર્ણા અંખીકા	બ્યારા, ડોલવણ, કાનપુરા, બેડોબોરડી.	અને રસાળ છે, તથા ફળફળાદિ
મહુવા	પૂર્ણા, અં- ખીકા, કાવેરી	મહુવા, નળધરા, કાતી, મહુ- વરીઆ, ઝેરવાવળા, અનાવલ	સારાં થાય છે. નવસારી અને
પલસાણા નવસારી	મીઠોળા પૂર્ણા, મિ- ઠોળા	પલસાણા, બલેશ્વર, એના. નવસારી, વેરમા, ઉભરાટ, ડા- ભેલ, ચોવીસી, મરોલી, ધા- મણ, તવડી.	ગણુદેવી મહાલ- માં શેરડી ધણી
ગણુદેવી	અંખીકા. કાવેરી, વેંમણી, પતીઆર	ગણુદેવી, બીલીમોરા, ધમડા- છા, માસા.	પાકે છે અને તેનો ગાળ વ-
વાકળ (વેળાછાનો) ઉમરવાડા (સોનગઢનો)	તાપી તાપી	વાકળ, મીડખાર, આંખાવાડી. ઉમરવાડા.	ખણાય છે; સોન- ગઢ અને બ્યારા તાલુકામાં જં- ગલ ધણા છે. તેમાં સાગ, સી- સમ વિગેરે થા- ય છે. ત્યાંના હવામાણી સારાં

પેટા મહાલો.

નથી, લોકો ભો-
ળા અને મોજલા
છે. પરીણામત-
માં એકકો છે,
ધાણુકો લોકો-
ની વસ્તી વ-
ધારે છે.

અમરેલી પ્રાંત.

આ પ્રાંતના બે ભાગ કરેલા છે. ૧. અમરેલી પંચમહાલ. ૨. ઓખામંડળ.

સીમા—૧ અમરેલી પંચમહાલની ઉત્તરે—માખરા, ગોંડળ અને જાવનગર સંસ્થાનો છે. પૂર્વે—પાલીતાણા અને જાવનગર સંસ્થાનો દક્ષિણે—જુનાગઢ સંસ્થાન અને અરબી સમુદ્ર છે, પશ્ચિમે—જામનગર તથા જુનાગઢ સંસ્થાનો છે.

૨. ઓખામંડળની ઉત્તરે—કચ્છ સંસ્થાન, પૂર્વે, જામનગર સંસ્થાન દક્ષિણ તથા પશ્ચિમે—અરબી સમુદ્ર.

તાલુકા.	નદીઓ.	તાલુકાના મુખ્ય શહેરો.	વિશેષ હકીકત.
દામનગર અમરેલી	કાળુબાર, કેરી. શેત્રુંજી, ધા- તરવાડી. વડી, થેળી.	દામનગર, ચાવડ, સોખપુર, પાડરશીંગા. અમરેલી, વાંકીઆ, મોટા આં- કડીઆ, વરસડા, સરખંડા. નાના આંકડીઆ, બાબાપુર.	આ પ્રાંતમાં એકંદર ગામ ૩૦૮ છે. વ- સ્તી ૭૮૨૬ મા- નુસોની છે.

વારી	શેતૈંજી.	ધારી, ચલાળા, બાડેર,	આ પ્રાંતની
કાડીનાર	ધાતરવાડી	બલગામ.	ધણીખરી જમી-
*ઝોખામંડળ	શીંગવડો,	કાડીનાર, દેવળા, ઘાંટવડ,	ન પથ્થરી આ-
	સોમ.	હારા, ડોળાસા.	છે. હવા સુકી છે.
	ગોમતી,	દારકાં, વરવાળા, આરંબડા,	વરસાદ થોડો વ-
	ઝોખા.	ધીણકી, પ્રાંસણવેલ, પોશિત્રા.	રસે છે, કાડીનાર
		પેટા મહાલો.	અને ધારી મહા-
રતનપુર	○	શીયાનગર, માણુપુર, રતન	લનાં હવા પાણી
(રામનગરનો)		પુર, રાસપુર, નવાગામ.	સારાં ગણુતાં
બીમકદા	○	બીમકદા.	નથી. આ પ્રાં-
(અમરેલીનો)			તમાં યાત્રાના
ખાંભા	શેતૈંજી.	ખાંભા, ઇંગરાળા, ખાખખાઈ	બે સ્થળ છે.
(ધારીનો)	ધાતરવાડી		દારકાં અને
બેટસંખોદાર	○	બેટસંખોદાર એટલુંજ છે.	બેટસંખોદાર
(ઝોખા મં-			છે તેમાં વૈષ્ણુ-
ળનો)			વોનો મેળો ભ-
			રાય છે.
			લોકો-શરીરે
			મજાનુત ખાંધા-
			ના હોય છે.
			આ પ્રાંતમાં
			પર્વત-ચાચક.
			(ધારીમહાલમાં)
			અને ગીર, કા-
			ડીનાર અને ધા-
			રીની વચમાં) છે.

* ઝોખામંડળ તાલુકામાં આરખાં સમુદ્ર, કચ્છનો અખાત અને ગોપી તળાવ છે.

પ્રખ્યાત સ્થળો.

પાટણ-કંકે, સુડીઓ, કસુંબો, મશર, રેશમી કપડાં, પટાળાં, માટીનાં વાસણ તથા રમકડા બહુ સારા બને છે.

સિદ્ધપુર-સરસ્વતી નદી ઉપર છે. માતૃગયા શ્રાદ્ધ થાય છે. તથા મૂળરાજનો અંધાવેલો રૂદ્રમાળ જોવા લાયક છે.

ઉંઝા-કડવા કણુબીઓની ઉમીયામાતાનું મોટું દેવાલય છે.

વડનગર-નાગર લોકોનું હાટકેશ્વર મહાદેવનું જૂનું સ્થાન છે. વડનગરા નાગરોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે.

ખેચર-ખેચર ગામ પાસે બહુચરાજી માતાનું મોટું સ્થાનક છે.

મુઢેરા-રામચંદ્રજીનું જુનું મંદીર તથા મુઢેરા માતાના સ્થાનક માટે પ્રખ્યાત છે.

વિસનગર-વિસનગરા નાગરની ઉત્પત્તિનું સ્થાન છે. અહીંના પીત્તળનાં વાસણો તથા હળદર વખણાય છે.

આતરસુંખા-છરા, છરી, લોઢી વિગેરે લુહારી કામ સાઈ થાય છે.

પેટલાદ } —વણાટનું કામ સાઈ થાય છે.
વસો }

વડોદરા-વિશ્વામિત્રી નદી ઉપર છે. ગાયકવાડી રાજ્યનું મુખ્ય શહેર છે અને તેમાં સરકારની રાજગાદી છે. ન્યાયમંદીર, લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલ, નજરબાગનો અંગલો, માંડવી, કોલેજ, ડકરીન હોસ્પિટલ, સ્વામીનારાયણનું મંદીર, મોતીબાગનો અંગલો, ચીમના-બાઘ ટાવર, કલાભવન, કમાટીબાગ અને તેમાંનું સંગ્રહસ્થાન ઘણું જોવા લાયક છે, તથા પાલડીઓ સારી થાય છે.

મકરપુરા-રાજમહેલ તથા તેનો બાગ જોવા લાયક છે.

પાદરા-ખાદી સારી થાય છે.

દરાપુરા-રંગાદી કામ સાફ થાય છે.

હોલોધ-કસબાની આસપાસનો કોટ તથા નકશીકામ ધણું સાફ છે અને તે જોવા જેવું છે.

સંખેડા-સોનેરી ખરાદી કામ સાફ થાય છે.

કરનાળી-ક્ષેત્રનું ગામ છે.

ખરકાલ-પાસે નર્મદાના પટની વચ્ચે વ્યાસ ક્ષેત્ર છે. સામે કઠિ શુક્રદેવજીનું દેવળ છે.

અંખાલી ગામ પાસે અનસુયા માતાનું સ્થાનક છે.

ચાણોદ-કાટના વેપારનું મથક છે. આ ઠેકાણે કતવંડી તથા ચૈત્રી પુનમ ઉપર મોટા મેળા બરાય છે. નર્મદા અને ઝોર નદીને અહીં સંગમ થાય છે.

સોનમઠ-કિલ્લો જોવા લાયક છે.

ખંભાલીયા-ઉનાઈ માતા છે તથા ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે. ત્યાં ચૈત્ર શુદી પુનમે મોટા મેળા બરાય છે.

ધમહાછા-કેરીઓ બહુ સારી થાય છે.

અમરેલી-ચોદાળ, ખાદી, કાપડ રંગનાનું તથા વણવાનું કામ અને ઝોપદાર ચાંદીનાં વાસણુ સારાં થાય છે.

ધારી-તરવારનાં મ્યાન તથા ઘોડા ઉપર નાખવાનો સામાન સારો થાય છે.

દ્વારકાં-પ્રસિદ્ધ જગતનું સ્થળ છે, તે પહેલાં શ્રીકૃષ્ણની રાજધાની હતી.

ધોરણ ૩ જી.

પદાર્થપાઠ.

પાઠ ૧ શ્રી. પાણી અને તેના ઉપયોગ.

પ્ર૦ વરસાદ વરસે છે ત્યારે પૃથ્વી ઉપર શું ફેરફાર થાય છે ?

ઉ૦ રસ્તા અને ખેતરો ખોદાય છે, જમીનમાં ફાટ અને ચીરા પડે છે, હિમી જગાએથી પાણી નીચી જગાએ વહે છે, પાણીના વહેણથી જમીન ખોદાઈને વહેળા પડે છે.

પ્ર૦ ખોદાએલી જમીનની માટી ક્યાંથી જતી હશે ?

ઉ૦ પર્વત, ડુંગર અને હિમી ટેકરા વરસાદથી ધોવાઈને માટી, કાંકરા, કચરો વગેરે પાણી સાથે મળીને નદીમાં ધસડાઈ આવે છે, એથી ચોમાસામાં નદીનું પાણી ડોળાએલું હોય છે, ને નદી પાણીથી ભરેલી હોય છે. પાણી ઉતરી જાય છે ત્યારે નદીના કિનારે કાંપ હરે છે. કેટલોક તો દરીઆમાં પણ તણાઈ જાય છે.

પ્ર૦ હરેલો કાંપ શા કામમાં આવે છે ?

ઉ૦ એથી જમીન ધણી પોચી અને કસવાળી થાય છે. એવી જમીનમાં પાક ધણો સારો થાય છે.

પ્ર૦ વરસાદના એટલા બધા પાણીનો સમાસ ક્યાં થતો હશે ?

ઉ૦ કેટલુંક પાણી વહેળા અને નદીઓમાં જાય છે, કેટલાકથી તળાવ,

સરોવર અને કુવા બરાબ છે, કેટલુંક સમુદ્રમાં જાય છે, કેટલુંક જમીનમાં ઉતરી જાય છે, અને કેટલુંક પાણી સુકાઈને તેની વરાળ થઈ જાય છે.

પ્ર૦ પાણી સુકાઈને થયેલી વરાળ ક્યાં જતી હશે, અને શા કામમાં આવતી હશે ?

ઉ૦ સૂર્યના તાપથી પૃથ્વીપરના પાણીની વરાળ થઈને તે આકાશમાં ચઢે છે ને તેનાં વાદળાં બંધાય છે. તે વાદળાંમાંથી વરસાદ વરસે છે. કોઈવાર તો વરાળ ઠરી જાય છે, ને તેનાં પાણીનાં ટીપાં બંધાઈને ઘાસ કે ઝાડનાં પાંદડાંપર જોવામાં આવે છે, તેને ઝાકળ કહે છે.

પ્ર૦ પાણીને ઘણી ઠંડી લાગે છે ત્યારે તેનું શું થાય છે ?

ઉ૦ બહુ ઠંડીને લીધે પાણી ઠરીને તેનું બરફ બને છે. કોઈ કોઈ વખત વરસાદનાં ફેરાં જમીન ઉપર પડતાં ઠંડીથી ઠરી જઈ કાંકરાની માફક નીચે પડે છે, તેને કરા કહે છે. ઠંડા મુલકમાં તળાવ, સરોવર, નદી અને સમુદ્રનાં પાણી ઠરીને બરફ થાય છે; એવું કે માણસ, ઢોર, ગાડી વગેરે એના પર ચાલી શકે છે. કોઈવાર એવું બને છે કે વરસાદના છાંટાની ધીમે ધીમે ૩ જેવી સફેદ અને પોચી કરચો નીચે પડે છે, તેનાથી જમીન તથા ઝાડ છવાઈને બધે ધોળું ધોળું દેખાય છે, ત્યારે હીમ પડ્યું કહેવાય છે.

પ્ર૦ પાણીનાં રૂપ ક્યાં ક્યાં છે ?

ઉ૦ ૧ પાણી, ૨ વરાળ અને ૩ બરફ.

પ્ર૦ પાણી શા કામમાં આવે છે ?

ઉં નદી, તળાવ, કુવા તથા સરોવરનું પાણી માણસોને પીવાના તથા નાહવા ધોવાના કામમાં આવે છે, તથા ખેતીના ઉપયોગમાં લઈ સારો પાક પકવે છે. મોટી નદીઓ અને સમુદ્રના પાણીમાં વહાણો અને આગખેટો ચાલે તેથી વેપારમાં ઘણો ફાયદો થાય છે. કેટલીક જગાએ સમુદ્રના પાણીનું મીઠું પકવવામાં આવે છે. પાણી વગર માણસને એક ઘડી પણ ચાલી શકતું નથી. તે ન હોય તો છેવટે મરણ પણ નીપજે છે.

પાઠ ૨ જો. દેવતા.

પ્ર૦ દેવતા શી રીતે પાડવામાં આવે છે ?

ઉં જે પદાર્થ સજાગવવો હોય તેને દીવાસળી વડે સજાગવવામાં આવે છે, વળી એક લાકડામાં બીજું લાકડું ખુબ બાર દષ્ટિ સવામાં આવે તો દેવતા પડે છે; તેમજ ચક્રમંત્રની પથરી ગજવેલ સાથે અક્ષાળવામાં આવે તો દેવતા પડે છે. પાછલી બે રીતો જુના વખતની છે.

પ્ર૦ દીવો કે દેવતા સજાગતા રહેવા માટે શાની જરૂર છે ?

ઉં બે દીવા કરી એકને ખુલ્લો મુકા અને બીજાને હાંડી જેવા કાચના વાસણમાં એવી રીતે મુકા કે પવન આવવા જતા પામે નહિ; થોડીવારે હાંડીમાં મૂકેલો દીવો હોલવાઈ જશે અને ખુલ્લો દીવો ખભ્યાં કરશે, કારણકે ખુલ્લા દીવાને હવા મળે છે, અને બંધ વાસણમાંના દીવાને હવા મળતી નથી. આ ઉપરથી સમજાય છે કે દીવો કે દેવતા સજાગતો રાખવા માટે પવનની જરૂર છે.

એજ કારણથી સળગતા અંગારા બોંબપર નાંખી તેના ઉપર વાસણું
ઢાંકીએ તો તે હોલવાઈ જાય છે.

પ્ર૦ બધી વસ્તુઓ એક સરખી રીતે બળતી હશે કે જુદી રીતે ?
ઉ૦ મીણબત્તી, દીવો વગેરે પદાર્થ બળે છે ત્યારે તેની જોત નીકળે
છે અને તેનો પ્રકાશ આંખુઆંખુ ફેલાઈને અનવાળું પડે છે;
પથુ લાકડાં, છાયાં વગેરે પદાર્થો બળે છે ત્યારે તેનો થોડો થોડો-
વારે ભડકો થાય છે ને હોલવાઈ જાય છે, તેની જોત નીકળતી
નથી, અને એક સરખો પ્રકાશ નીકળતો નથી, કારણકે તેની જોત
સ્થિર રહેતી નથી; વળી કાલસા, ધાતુ વગેરે પદાર્થો બળે છે ત્યારે
તે લાલચોળ થાય છે, જરાએ જોત નીકળતી નથી, ફક્ત તે
જગાએ જરા જરા ચળકાટ જણાય છે.

પ્ર૦ દેવતાનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉ૦ દેવતા રોધવાના કામમાં તથા પાણી ઉતું કરવાના અને ટાઢમાં
તાપવાના કામમાં આવે છે. વળી એ વડે આગગાડી, આગખોટ,
જીનના સંચા, પ્રેસ, હરેક જાતની મીઠો વગેરે વરાળથી ચાલ-
નારા સંચા દેવતા વડેજ ચાલે છે, તેથી લાખો રૂપીઆની કમાણી
થાય છે. વળી દેવતા વડેજ દીવા થાય છે ને તેથી રાત્રે અન-
વાળું બળે છે.

પાઠ ૩ નો. મીઠું.

પ્ર૦ મીઠાના ગુણ કયા કયા છે ?

ઉ૦ ૧ ખરડ, કેમકે તેને પછાડવાથી તુરત કટકા થઈ જાય છે. ૨

પાસાદાર, તેને બાગીચું તો તેના નાના મોટા કટકા થઇ જાય છે, પણ તે એકજ ધાટના જણાય છે. ૩ અર્થ પારદર્શક, જેથી કાચમાંથી આરપાર વસ્તુઓ જોઇ શકાય છે તેવી સાદ મીઠામાં જોઇ શકાય નહિ. ૪ ખાંડ, સાખવાથી તેનો સ્વાદ ખારો લાગે છે.

પ્ર૦ મીઠું શી રીતે બનાવવામાં આવે છે ?

ઉ૦ સમુદ્ર કિનારે ફૂટ કે બે ફૂટના ઉડા ખાંડા ખેંદે છે, તે દશ બાર ફૂટ લાંબા પહોળા રાખે છે, તેમાં ભરતી વખતે સમુદ્રનું પાણી ભરાય છે અથવા તેમાં માણસો પાણી ભરે છે; તે સરજના તાપથી સુકાય છે ત્યારે પાછળ ખાર પડ્યો રહે છે, તેમાં ખીજી વખત પાણી ભરીને ફરીથી સુકાવા દે છે. એટલે જ ખાર પડ્યો રહે છે, તેને લઇ જઇ ઢમલાં કરે છે તે મીઠું.

પ્ર૦ એવું મીઠું ક્યાં બનાવે છે ?

ઉ૦ દરિયા કિનારે, ધ્રાંગધ્રા પાસે કુડાના અગરમાં, પાટડી પાસે ખારાધોડામાં, ગુજરાતમાં, ધરાસણામાં તથા અંબાતમાં, વગેરે ઠેકાણે બનાવે છે.

પ્ર૦ મીઠું એકલા સમુદ્રના પાણીનું જ બનતું હશે ?

ઉ૦ ના. કોઇ કોઈ કુવાનાં પાણી સમુદ્રના પાણી કરતાં પણ વધારે ખારાં હોય છે; તેવા કુવાના પાણીનું પણ મીઠું બને છે, કેટલાંક ખારાં સરોવરનાં પાણીનું પણ બને છે.

પ્ર૦ એનું નામ મીઠું પડવાનું શું કારણ ?

ઉ૦ તે ખાંડ છે, પણ ખોરાકમાં બજાવાથી ખોરાકને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે માટે તેનું નામ મીઠું પડ્યું. એને સખરસ પણ કહે છે.

પ્ર૦ મીઠાનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉ૦ સઘળા ખોરાકમાં મીઠું નાંખવાથી સ્વાદિષ્ટ થાય છે; અથાણાં, માખણ વગેરે ધણા દિવસ રાખવા સાર તેમાં મીઠું નાંખવાથી ખગડતાં નથી. કેટલેક ઠેકાણે મુડદાને રાખી મુકવાનો આલ છે, ત્યાં મુડદાને ચીરીને તેના શરીરમાં મીઠું ભરે છે તેથી તે મધાતું નથી; મીઠું ખોરાકમાં ખાવાથી હાડકાંમાં મજબુતી આવે છે તથા લોહી સુધારે છે; વળી દોરને પણ ખોરાકમાં નાંખી ખવરાવવાથી તે ધાસ સારી રીતે ખાઈ શકે છે. જાજરામાં મીઠું નાંખવાથી તેમાંથી દુર્ગંધી આવતી નથી.

પ્ર૦ મીઠું કયી કયી જાતનું થાય છે ?

ઉ૦ વરાગડું, ગસીયું વગેરે ખારા પાણીમાંથી બનાવે છે. સિંધવ નામે મીઠાની એક જાત છે, તેને ખાણમાંથી ખોદી કાઢે છે. એવી ખાણો પંજાબમાં છે. યુરોપ અને અમેરીકાના લોકો મીઠાને બદલે સિંધવજ વાપરે છે.

પાઠ ૪ થી. ગંધક.

પ્ર૦ ગંધકમાં કયા કયા ગુણો છે ?

ઉ૦ ૧ તેના કકડા ઉપર હથોડીનો ધા મારીએ તો તેના ચુરેચુરા થાય છે તેથી તે ખરડ છે. ૨ ગંધકના એક કકડાને પાણીની વાડકીમાં નાંખીએ તો મીઠાની પેઠે ઓગળતો નથી, તેથી ઓગળે નહિ એવો. ૩ ગંધકના કકડાને વાડકીમાં રાખી નીચે દીવો ધરીએ તો તેનો રસ ઘસ જાય છે તેથી તે પીગળે એવો,

પ્ર૦ ગંધકને પીગળાવવાને તેની નીચે તાપ કરીએ, તો શો ફેરફાર થાય છે ?

ઉ૦ ગંધકને વાડકીમાં રાખી નીચે તાપ કરીએ તો તેનો રતાશ પડતો રંગ જણાય છે, તે રસને પાણીમાં નાંખીએ તો તે બંધાઈ જાય છે, તેમાંથી તેનો જેવો આકાર કરવો હોય તેવો થઈ શકે છે; તેને વધારે વખત પાણીમાં અથવા બહાર રાખીએ તો તેનો હોતો તેવો ઘાટ થઈ જાય છે.

વાડકી નીચે વધારે તાપ લગાડીએ તો તેનો રતાશ પડતો રસ થઈ જાય છે, જો તેથી પણ વધારે વખત તાપ ઉપર રાખીએ તો તેમાંથી લીલાશ પડતો ધુમાડો નીકળે છે, અને એથી પણ વધારે વાર તાપ ઉપર રાખીએ તો રાતો ધુમાડો નીકળી છેવટે બડકો થાય છે, તે બડકાનો રંગ આસમાની રંગનો જણાય છે.

પ્ર૦ દીવાસળીને છેડે ગંધક શા માટે ચોપડે છે ?

ઉ૦ ગંધકમાં ઝટ સળગવાનો ગુણ છે, તેથી જેટલા ભાગમાં ગંધક હોય, તે ભાગ તુરત સળગવાથી બળતું ટકી રહી દીવાસળીના બીજા ભાગમાં બળતું ફેલાઈ જાય છે.

પ્ર૦ ગંધકનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉ૦ બે પત્થરની સાંધમાં લોઢાની પાટી મુકી તે ઉપર ગંધકનો રસ રેડે છે, તેથી તે પાટી પત્થરના ખાડામાં ગંધક સાથે ચોંટી જાય છે. દીવાસળી બનાવવામાં દીવાસળીના છેડા ઉપર ચોપડવામાં આવે છે. મલમ બનાવવામાં પણ વપરાય છે. ખસ વગેરે ચામડીનાં દર્દોની દવામાં વપરાય છે. ગંધકમાં રંગ ઉડાડવાનો ગુણ

હોવાથી ગંધકનો ધુમાડો કરી રંગીત ફૂલ મૂકવું, તે તે ઉપર તપેલું ઉંધું વાળવું, તેથી તે ધુમાડો ફૂલને લાગવાથી ફૂલનો રંગ હડી જશે. એવી રીતે કામળ, હિત, રેશમ તથા બીજાં દરેક કપડાંનો રંગ ઉડાડવાના કામમાં વપરાય છે.

પ્ર૦ ગંધક ક્યાં નીપજતો હશે ?

ઉ૦ એ ભોંયમાંથી નીકળે છે, ને ત્રાંખા સાથે મળેલો હોય છે, તેને બહાર કાઢી ઓગાળી જુદો પાડવામાં આવે છે. તે ખાણમાંથી નીકળે છે માટે ખનિજ કહેવાય છે.

પ્ર૦ ગંધક બળતી વખતે શા માટે સાવચેતી રાખવી જોઈએ ?

ઉ૦ ગંધકનો ધુમાડો ગળામાં પેસે તો ઉધરસ થઇને કંઈ એસાં જાય છે, માટે તેનો ધુમાડો શ્વાસમાં ન લેવાય તેમ કરવું.

પાઠ ૫ મો. પહેલદાર વસ્તુઓ.

પ્ર૦ પહેલદાર વસ્તુઓ કાને કહે છે ?

ઉ૦ જે વસ્તુઓ ઉપર પહેલ એટલે પાછા પાડેલા હોય, ને તેને પછાડીને બાંજી નાંખીએ, તોપણ તેના જે નાના મોટા કકડા થાય તે બધા સરખા ઘાટના અને પ્રથમ તે વસ્તુનો જોવો આકાર હોય તેવા આકારનો તે હોય તો તે પહેલદાર કહેવાય.

પ્ર૦ પહેલદાર વસ્તુઓ કયી કયી છે ?

ઉ૦ સાકર, ફટકડી, મોરચુથુ, હીરો, ગંધક, મીઠું, બરફ, અકીકના પથર તથા બીજાં કેટલાક પથર.

પ્ર૦ પહેલદાર વસ્તુ શી રીતે બનાવતા હશે ?

ઉ૦ સોના રૂપામાં અને કાચમાં માણસો શોભાને માટે પહેલ એટલે પાસા પડાવે છે, તે પહેલ સોની, લુહાર વગેરે કારીગરો હથોડાવતી ધડીને પાડે છે, કેટલીક ચીજો એવી છે કે તેમાં કુદરતી એટલે એની મેળેજ પહેલ પડેલા હોય છે ?

પ્ર૦ દરેક પહેલદાર વસ્તુમાં કેટલાં પાસાં હોય છે.

ઉ૦ તેના કાંઈ ચોક્કસ નિયમ નથી; કાંઈ વસ્તુમાં ચાર, કાંઈ વસ્તુમાં છ, કાંઈ વસ્તુમાં આઠ અને તેથી પણ વધારે હોય છે.

પ્ર૦ પહેલદાર વસ્તુ કયાં બનતી હશે ?

ઉ૦ કેટલીક પહેલદાર વસ્તુઓ જમીનમાંથી નીકળે છે, જેવી કે ઘોળા હીરા, લાલ માણેક, લીલો નીલમ, અકીકના તથા ખીજ પત્થર, ગંધક, ફટકડી વગેરે. મીઠું, સાકર, ખરફ, એવી વસ્તુ તથા કાચ અને ધાતુની વસ્તુઓ તો માણસ બનાવે છે.

પ્ર૦ કાચ શા માટે પહેલદાર વસ્તુ ન કહેવાય ?

ઉ૦ કાચના કકડાને પછાડીને ભાગીએ, તો તેના બધા કકડા થઈ જાય છે, તે કકડા એક સરખા ઘાટના થતા નથી; પણ તે દરેક જુદા આકારના હોય છે, માટે તે પહેલદાર ન કહેવાય.

પાઠ છઠો. લોહું ને પોલાદ.

પ્ર૦ લોહામાં કયા કયા ગુણો છે ?

ઉ૦ ભારે, નક્કર, અપારદર્શક, ઓપ એટલે ચળકાટ ચઢે એવું, રચુકો થાય એવું, પીગળી શકે એવું, તાર થઈ શકે એવું, ચી-કણું વગેરે ગુણો છે.

પ્ર૦ લોહાની ઉત્પત્તિ કહે.

ઉ૦ લોહું ખાણમાંથી નીકળે છે માટે એને ખનિજ કહે છે. ભોંયમાં તે પ્રથમ રાતા અને બારે પથ્થર માટી, ધુળ વગેરે સાથે મળેલા નીકળે છે તેને લોહાની કાચી ધાતુ કહે છે, તેને બહાર કાઢ્યા પછી તેમાંથી જાત જાતનું લોહું બનાવે છે.

પ્ર૦ એ કાચા લોહાને શી રીતે શુદ્ધ કરે છે ?

ઉ૦ કાચી ધાતુને બઢીમાં તપાવે છે, તેથી તેનો રસ થઇ નીચે પડે છે અને કાંકરા, ધુળ વગેરે ઉપર રહે છે. નીચે પડેલા રસ કરી જાય ત્યારે તેને બરતરનું લોહું કહે છે.

પ્ર૦ લોહું કયી કયી જાતનું થાય છે ?

ઉ૦ લોહાની ત્રણ જાતો છે, તે માણસો કાચી ધાતુમાંથી બનાવે છે. ૧ બરતર, ૨ ધડતર અને ૩ પોલાદ અથવા ગજવેલ.

પ્ર૦ બરતર લોહાના કયા ગુણો છે અને તેનો કયો સામાન બને છે ?

ઉ૦ બરતર લોહાનો કકડો પછાડીએ તો તે ભાંગી જાય છે તેથી તે ખરડ છે, તે બહુ ટીપી શકાતું નથી, પણ જેવો ઘાટ કરવો હોય તેવા બીબામાં તેનો રસ કરી રેડે છે. તેની પાણીની નળાઓ, મોટા નળ, રવેશીના કઠેરા, જળીઓ, દીવાલની ખીંટીઓ, શનસોના થાંભલા અને પાટલીઓના પાયા વગેરે થાય છે.

પ્ર૦ ધડતર લોહાના કયા ગુણો છે અને તેનો કયો સામાન બને છે.

ઉ૦ બરત લોહાને ફરીથી તપાવીને ટાહું પાડે છે ત્યારે ધડતર લોહું થાય છે. તે નરમ તથા ટીપી શકાય એવું છે. તેનાં તાળાં, પાવડા, કાઢાળી, સાંકળ વગેરે થાય છે.

પ્ર૦ પોલાદના કયા ગુણ છે અને તેનો કયો સામાન બને છે ?

ઉ૦ ઘડતર સોદાને કોયલા સ્પર્શે શરી તપાવી ટાઢ પાણીમાં બોળે છે ત્યારે પોલાદ યાય છે. પોલાદને જોમ વાળવું હોય તેમ વળે એવું અને ધણુંજ સખત છે. માટે તેમાંથી ઘડોઆળની કમાન, ચપ્પુ, છરા, તરવાર, સુધારનાં સોદાં, રફૂ, કાનસ વગેરે બને છે.

પ્ર૦ સોદાની ખાણો કયા દેશોમાં છે ?

ઉ૦ દક્ષિણ હિંદુસ્તાન, ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અમેરીકા વગેરે દેશોમાં છે. ગુજરાતમાં કપડવણજ પાસે સોદાની ખાણ છે પણ તેને કા-
દતાં ખર્ચ વધી જમ્મ મેંધું પડે છે તેથી સોદું કાઢતા નથી.

પ્ર૦ સોદાની કીમત શા ઉપરથી નક્કી યાય છે ?

ઉ૦ દરેક વસ્તુની કીમત તેનો ખપ અને છત ઉપરથી નક્કી યાય છે, તે પ્રમાણે સોદાનો ખપ ઘણો છે, પણ તાંબુ, સોનું, રૂપું વગેરે ધાતુઓ કરતાં સોદું ઘણું જડે છે તેથી તે સોંધું મળે છે. પરંતુ કેટલાક કારીગરો ઘણી મહેનત અને કારીગરી કરીને ચપ્પુ, તરવાર વગેરે હથોડીઓ બનાવે છે, તે અમૂલ્ય ગણાય છે. કહેવત છે કે—“ સોદાનું ને ઘોડાનું મૂલ નથી.”

પાઠ ૭ મો. જાડની ઇન્દ્રિયો તથા તેમનાં કામ.

પ્ર૦ જાડની ઇન્દ્રિય કોને કહે છે ?

ઉ૦ જાડને વિભાવવાને તથા મોટું થવાને જાડના જે જે બાજો કાંઈ પણ કામ કરે છે તેને ઇન્દ્રિય કહે છે.

પ્ર૦ આપણા શરીરમાં કયી કયી ઇન્દ્રિયો છે ને તે શું કામ કરે છે.

ઉં ૧ આંખ, એ જોવાનું કામ કરે છે, ૨ કાન, એ સાંભળવાનું કામ કરે છે. ૩ નાક, એ સુંઘવાનું કામ કરે છે, ૪ જીભ, એ ચાખવાનું કામ કરે છે, ને ૫ ચામડી એ સ્પર્શનું એટલે અડકવાનું કામ કરે છે. ચામડીને સ્પર્શદ્રિય કહે છે.

પ્ર૦ જાડની ઇન્દ્રિયો કયી કયી છે ?

ઉં મૂળ, થડ, પાંદડાં અને ફૂલ. જાડની ડાળી ઇન્દ્રિય ગણાતી નથી, કેમકે જો તે ઇન્દ્રિય ગણાતી હોત તો એવી ડાળીઓ તમામ જાડ ઉપર હોત; પણ કેળ, નાળીએરી, તાડ વગેરે જાડ ઉપર ડાળીઓ નથી, માટે ડાળી એ થડનો ભાગ છે.

પ્ર૦ મૂળ શું કામ કરે છે ?

ઉં મૂળ જમીનમાં જઈ ચોંટી જાય છે, તેથી તે જાડનો પાણી બની પડવા દેતું નથી. વળી પોતાને જે જોરાક જોઈએ, તે પ્રવાહી વાટે લઈ આખા જાડમાં મોકલે છે.

પ્ર૦ થડ શું કામ કરે છે ?

ઉં મૂળમાંથી આવેલો રસ થડમાં આવે, ત્યાંથી તે થડ જાડના બીજા ભાગમાં મોકલે છે, વળી તે જાડનાં ડાળાં, પાંદડાં વગેરેનો આધાર છે.

પ્ર૦ પાંદડાં શું કામ કરે છે ?

ઉં આપણે જેમ નાક વાટે શ્વાસ લઈએ છીએ તેમ જાડને જોઈતો વાયુ પાંદડાં મેળવી આપે છે. વળી મૂળમાંથી આવેલો જોરાક પ્રથમ પાંદડાંમાં આવે છે; ત્યાં પાંદડાંએ લીધેલો વા તથા સૂર્યના પ્રકાશ વડે તે જોરાક સુધરીને તૈયાર થાય છે, ને પછી આખા

જાડમાં ફરી વળે છે, આપણા શરીરમાંથી જેમ નકામો પદાર્થ પરસેવા વાટે બહાર નીકળી જાય છે તેમ તે રસમાંહેનો નકામો પદાર્થ પાંદડાં વાટે બહાર નીકળી જાય છે.

પ્ર૦ ફલ શું કામ કરે છે ?

ઉ૦ ફલમાં ઘણાં તાંતણા હોય છે, તેમાં એક પોલો તાંતણો હોય છે તે વાટે રજ હડી પડે છે ત્યારે તે ફલમાંથી ફળ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે આગળ જતાં નવું જાડ ઉત્પન્ન કરવાનું કામ કરે છે.

પ્ર૦ જાડની ઇંદ્રિયોને અકેકુંજ કામ કરવાનું હશે કે વતું ઓછું કરવું પડતું હશે ?

ઉ૦ આપણી ઇંદ્રિયોને તો એકાદ કામ કરવાનું હોય છે, પણ જાડની ઇંદ્રિયોને તો એક, બે ને વખતે ત્રણ કામ કરવાં પડે છે. પાંદડાંને જકરવું, ફેશાંનું ને રસોડાનું એમ ત્રણ કામ કરવાં પડે છે.

પાડ ૮ મો. જાડનો રસ.

પ્ર૦ કયાં જાડોમાંથી રસ નીકળે છે ?

ઉ૦ તાડ, ખજુરી, નાળાએરી, રખ્ખર, વડ, યોર, ખરસાણી, આ-કેડો, આંબો, કોડી, પીપળો, લીમડો, બાવળ, બોરડી, ખેર વગેરે ઘણાં જાડોમાંથી રસ નીકળે છે.

પ્ર૦ બધાં જાડોનો રસ એક સરખો હશે કે જુદો જાતનો ?

ઉ૦ જુદો જાતનો હોય છે. ૧ કેટલાંક જાડોનો રસ ઘટ્ટ થઈ જાય છે

ને તેના જેવા આકાર હોય અને જે વસ્તુઓ બનાવવી હોય. તે બનાવી શકાય છે. ૨ કેટલાંક જાડનો રસ ઘટ થાય છે ખરો પણ તેના જુદા જુદા આકાર થઈ શકતા નથી. ૩ કેટલાંક જાડનો રસ ખીલકુલ ઘટ થઈ શકતો નથી.

પ્ર૦ ઘટ થઈ શકે એવાં જાડ ક્યાં છે ને તેનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉ૦ રબરનું જાડ એના થડમાં છેદ પાડવાથી એમાંથી પીળાશ પડતો રસ ઝરપે છે, છેદ આગળ વાસણો બાંધે છે તેમાં એ રસ ટપકે છે, તે રસને દૂધ કહે છે, પછી તે રસને તડકે સુકવે છે, એટલે તે કઠણ અને ઘટ થાય છે તે રબર. એના હડા અને દીંગથીઓ થાય છે, વળી લખેલા ડાઘા કાઢવાના કામમાં આવે છે, વળી સડક ઉપર ચલાવવાની ગાડીઓનાં પૈડાંએ રબરના પાટા ચઢાવવામાં આવે છે. રબરમાં વળી એક ખીન્ને ગુણ છે, તેમાંથી પાણી આરપાર જઈ શકતું નથી, તેથી વરસાદમાં પહેરવાના ડગલા, તંબુ, જોડા, વગેરે ઘણી ચીજો રબરની બનાવે છે.

પ્ર૦ જેનો રસ ઘટ થઈને તેના ખીજ આકાર બનતા નથી તેવાં જાડ અને તેનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉ૦ બાવળ, લીમડો, કાઠી, ખેરડી, ખેર, આંખા, વગેરે જાડોનો રસ થડના છેદમાં ઝરપીને ડરે છે, તે શુદ્ધ છે. તે કાગળો ચોટાડવાના, શાહી બનાવવાના, લુગડાંની ખેજ બનાવવાના કામમાં આવે છે. તેમાં બાવળ અને ખેરનો શુદ્ધ શરીરને મજબુત કરે છે, તેથી તેના લાડ અને પાક બનાવીને ખાઈએ છીએ.

પ્ર૦ જે રસ ઘટ થતો નથી એવા જાડ ક્યાં છે ને તેના રસનો શો

ઉં તાડ ખજૂરી, તાળીઓરી, આ ઝાડોનાં ખંડાંના થડ આગળ છે. પાડી નીચે વાસણ લટકતું બાંધવામાં આવે છે, તેથી તેમાંથી રસ ઝરપીને તે વાસણ બરાબ છે. એ રસને તાડી કે નીરો કહે છે. તે રસ પીવાથી કેફ ચડે છે, ને ગુણમાં ઠડા છે. તેથી બીલ, ડાળી વગેરે જંગલી લોકો તેને પીએ છે, એ સિવાય ચોર, ખરસાણી, આકડો, વડ વગેરે ઝાડોમાંથી રસ (દૂધ) ઝરપે છે તે ઓસડના કામમાં આવે છે.

પ્ર૦ સાયુચોખા એ શું પદાર્થ હશે ?

ઉં સાયુચોખા એ ઝાડનો રસ નથી, પણ થડની માંહેનો ભાગ છે. આપણા દેશના ડુંગરોમાં એ ઝાડો ઉગે છે, એ પુરેપુરાં મોટાં થાય છે, ત્યારે તેને કાપે છે; ઉપલી છાત્ર કાઢી લઈ મહિલો ભાગ ખાંડી ભુકા કરે છે, ને પાણીમાં નાંખી ખૂબ હલાવે છે, પછી તેને થોડી વાર ઠરવા દે છે, એટલે ભુકા બારે હોવાથી તળીએ એસે છે, ને રેસા વગેરે કચરો ઉપર તરી આવે છે, ત્યાર પછી કચરાવાળું પાણી નીતારી લઈ અંદરના ભુકાને સુકવીને ખાંડે છે. સુકા ભુકા વેચવામાં આવે છે. વળી કાષ્ઠ તો એ ભુકાને પાણીમાં ડહોળી ગળણીએ ગળે છે, એટલે તેના દાણા બંધાય છે. તે સુકાય છે ત્યારે સાયુચોખા કહેવાય છે.

પ્ર૦ સાયુચોખાનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉં સાયુચોખા ખાવામાં હલકા છે, તેથી માંદા માણસને તેની ખીર કરી ખવડાવે છે. વળી અપવાસને હઠાડે પણ તેની ખીર કરી ધરાળમાં ખાય છે.

પાઠ ૯ મો. ધઉં તથા ધઉનો લોટ.

પ્ર૦ ધઉનું વાવેતર ક્યારે અને શી રીતે કરવામાં આવે છે ?

ઉ૦ કાળી જમીનમાં ધઉ પાકે છે, તે જમીનમાં પુષ્કળ વરસાદનું પાણી ઉતરેલું હોવું જોઈએ. જ્યારે પાણી સુકાઈ જાય અને જમીન ખેડવા જેવી થાય, ત્યારે જમીનને રાંપીને રોડી પાડે છે, તે આસો મહીનામાં વાવણીઓ જોડી ધઉ વાવે છે.

પ્ર૦ ધઉના છોડનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ ધઉનો છોડ આશરે દોઢેક હાથ જાયો થાય છે, તેનો છોડનો સરીઓ માંહેથી પોલો હોય છે, તેનાં પાંદડાં લાંબાં ને સાંકડાં થાય છે. તે નીચલાય છે ત્યારે ઉપર ઉખી આવે છે તેમાં ધઉનાં દાણા થાય છે. ઉખી ઉપર સોયા જેવો ભાગ નીકળે છે, તેને સુંખળાં કહે છે.

પ્ર૦ ધઉ કયી કયી જાતના થાય છે ?

ઉ૦ ધઉ પાંચ જાતના થાય છે. (૧) દાઉદખાની, તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં થાય છે. (૨) હાંસોટી, તે સુરત અને બરચ જિલ્લામાં થાય છે. આ બન્ને જાતના ધઉ ચળકતા, પીળાશ પડતા, પોચા અને બરાઉ હોય છે. (૩) વાજીઆ એ કાળાશ પડતા રાત્રી અને ઝીણા હોય છે. (૪) કાઠા, તે કાઠીઆવાડમાં થાય છે, તે રાત્રી પુરા પાકેલા નહિ અને સખત હોય છે. (૫) પોદો તેને આપણા લોક મહીઆ કહે છે. તેનો દાણો ટુંકો હોય છે.

પ્ર૦ ધઉનો લોટ કયી કયી રીતે થાય છે ?

ઉ૦ ધઉમાંથી કાંકરા વગેરે કાઢી દુસ્ત કરી ધંટીમાં દળે છે એટલે તેનો લોટ થાય છે. લોટને ચાળણી વડે ચાળવાથી લોટ નીચે

પડી જાય છે અને ઉપર યુલું રહે છે. યુલમાંથી યુલી કાઢે છે વળી ધડને બીના કરી દળે અને લોટને ઝીણી ચાળણીથી ચાળે, તો તેમાંથી જે લોટ નીકળે તેને મેદો કે પરસુદી કહે છે. ચાળણીમાં જે ચાળણુ રહે તેમાંથી લુસું તથા રવો જુદો પાડે છે. વળી ધડને પાણીમાં પલાળી મુક્યા હોય, તે ખુબ પલળ્યા પછી ચોળીને ફાતરાં કાઢી નાંખીએ અને ઠરવા દઇ ઉપલું નીતર્યું પાણી કાઢી નાંખતાં બાકી જે રહે તેને ધડનું સત્વ કહે છે.

પ્ર૦ ધડનો લોટ શા કામમાં આવે છે ?

ઉ૦ સાધારણ લોટમાં જેઘનું પાણી નાંખી પલાળીને ફળવે છે; તેના રોટલા, રોટલી, પુરીઓ, ખાખરા વગેરે બનાવીને તેમાં ધી ગોળ લાખને ખાય છે. વળી તેના લાકુ, કંસાર વગેરે કરે છે. રવાનો શીરો સારો થાય છે. વળી લોટની જેળ બનાવી કાગળો ચોંટાડે છે. વળી તેની પોટીસ કરી ગુમડાં પકવીને ફાડે છે. યુલીને બાપી તેમાં ખાંડ, ધી મેળવીને ખાય છે. પરસુદી અને ધડના સત્વમાં ધી, ખાંડ, બદામ, પીસ્તાં, ચારોળી વગેરે નાંખી ખાવાથી શરીરમાં મજબુતી અને ઠંડક આવે છે.

પ્ર૦ ધડમાં કયો પદાર્થ માલમ પડે છે ?

ઉ૦ ધડનો દાણો ચાખવાથી તેમાં ગળપણુ હોય એમ જણાય છે. કમકે તે ગળ્યો હોય છે, તેથી તેમાં ખાંડનો ભાગ છે. જ્યારે મેદાને પલાળી ઢાંકી રાખીએ ત્યારે તેમાં ખાંડને લીધે આયો ચઢીને ખટાશ આવે છે. તે આયોની જલેથી વગેરે ધણી ચીજો બને છે. ધડ શરીરમાં બળ આપી માણસને મજબુત બનાવે છે.

પાઠ ૧૦ મો. પાંદડાના ઘાટ.

પ્ર૦ વડનાં પાંદડાંનો ઘાટ કેવો હોય છે ?

ઉ૦ વડનું પાંદડું આઠ દશ આંગળાં લાંબુ અને છ સાત આંગળાં પહોળું હોય છે, તે ટાચે અણી પડતું જણાય છે પણ તેનો ઘાટ લગભગ લંબગોળ હોય છે.

પ્ર૦ પીંપળાના પાંદડાંનો ઘાટ કેવો હોય છે ?

ઉ૦ એનો આકાર ગંજીશના પાના માંહેલી લાલ પદ્મમત્રા જેવો છે. કેમકે તેનો નીચલા ભાગમાં ખાંચ છે ને ઉપર લાંબી અણી નીકળેલી હોય છે.

પ્ર૦ લીંમડાના પાંદડાંનો ઘાટ કેવો હોય છે ?

ઉ૦ તેનું પાંદડું ત્રણ ચાર આંગળાં લાંબુ હોય છે, ને એકાદ આંગળાં પહોળું હોય છે તેથી તેને બન્ને ધાર ઉપર કરવતી જેવા દંતા હોય છે.

પ્ર૦ ધાસના પાંદડાંનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉ૦ એનો આકાર તરવાર જેવો હોય છે; કેમકે તે લાંબું ધણુંજ હોય છે ને પહોળું થોડું હોય છે; શેરડી, જાજર, આજરો, મકાઈ, વાંસ વગેરેનાં પાંદડાંનો આકાર તેવો હોય છે.

પ્ર૦ કેળનાં પાંદડાંનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉ૦ કેળનું પાંદડું ઘણું મોટું હોય છે; તે લગભગ ત્રણ ચાર હાથ લાંબું અને વેંત દોઢવેંત પહોળું હોય છે; તેની વચમાં થડ તરફ જાડી ને છેડા તરફ અણી જેવી લાંબી રંગ હોય છે.

પ્ર૦ કેળનું પાંદડું મોટું શા માટે હોય છે ?

ઉં ને કાઠને ધણું પાણી પીવા જોઈએ, તે પોતાનાં પાંદડાં વાટે ધણું પાણી બહાર કાઢી નાંખે છે, ધણું પાણી બહાર કાઢવા માટે પાંદડાં મોટાં જોઈએ. માટે કેળ, કમળ, અળવી વગેરેનાં પાંદડાં ધણાં મોટાં હોય છે.

પ્ર૦ કમળના પાંદડાંનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉં કમળનું પાંદડું લગભગ ગોળ હોય છે; અને તે પત્રાળા જેવડું મોટું હોય છે. કેટલીક જગાએ તેને પત્રાળાના કામમાં વાપરે છે.

પ્ર૦ કુંવારનાં પાંદડાંનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉં કુંવારનું પાંદડું ધણું જડું હોય છે, તે છેડે જતાં અણીવાળું હોય છે. જડું હોવાનું કારણ એટલુંજ કે કુંવાર સુકી જમીનમાં ઉગે છે, તેથી જ્યારે તેને પાણી જોઈએ ત્યારે પાંદડાંના જડા ભાગમાંથી લે છે.

પ્ર૦ કપાસના પાંદડાંનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉં કપાસના પાંદડાંમાં હાથનાં આંગળાંની પેઠે પાંચ ભાગ જણાય છે. એ પાંચ ભાગ નીચે જોડાઈ જઈ એક પાંદડું થયેલું જણાય છે.

પ્ર૦ આંબલીના પાંદડાંનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉં આંબલીના પાંદડાંમાં એવા છુટા ભાગો બેક તરફ ફુટેલા જોવામાં આવે છે, તે ભાગો જડી નસમાં જોડાઈ ગયેલા છે તે નસ જ્યાંથી ફુટે તે પાંદડું કહેવાય છે. પેલા છુટા છુટા ભાગો પાંદડાં કહેવાતાં નથી.

પ્ર૦ આ સિવાય પાંદડાં વિશે બીજાં કંઈ જાણવા જેવું છે ?

ઉં પાંદડાં બધી જાતનાં હોય છે, તેઓના ઘાટમાં પણ ફેર હોય છે; કાંઈ જોળ હોય છે, કાંઈ લંબજોળ હોય છે, કાંઈ તરવાર જેવાં હોય છે, કાંઈ જાડાં, કાંઈ પાતળાં ને કાંઈ કરકરાં હોય છે. બહુકરીને મોટા જાડાનાં પાંદડાં નાનાં હોય છે. પાંદડાંને સ્પર્શનું અનુવાળું જેમ ઓછું વતું લાગે, તેમ તેના ઘાટમાં ફેર પડતો જાય છે.

પ્ર૦ કાગળમાંથી પાંદડાં શી રીતે કાઢી કઢાય ?

ઉં જે પાંદડાંનો આકાર કારવો હોય, તેના ઉપર લીલો, પીળો, રાતો વગેરે કાગળ મૂકી અસલ પાન પ્રમાણે કાતરથી કાપવો, એટલે તે કાગળમાંથી પાંદડાં જેવો આકાર બનશે.

પ્ર૦ પાંદડાં શા કામમાં આવતા હશે ?

ઉં લીમડો, કરીઆતુ, વગેરેના પાંદડાં ઓસડના કામમાં આવે છે, નામરવેલનાં પાન કાથો ચુનો નાંખી ખાવાના કામમાં આવે છે, ને અળવી, અજમે, વગેરેનાં પાંદડાં બજીયાં કરવાના કામમાં આવે છે. વડ, ખાખરા અને મહુડાનાં પાન પડીઆ, પત્રાળાં કરવાના કામમાં આવે છે.

પાઠ ૧૧ મો. જીવજંતુ.

પ્ર૦ જીવ અને જંતુ કયી કયી જાતમાં જુદાં પડે છે ?

ઉં એ બંને એકજ વર્ગનાં પ્રાણી છે. પણ જંતુઓને પાંખો હોય છે, તેમ જીવને પાંખો હોતી નથી. કાંઈ જંતુને એ અને કાંઈને ચાર ચાર પાંખો હોય છે. કેટલાંક જંતુને સુંઠ હોય છે, ને જીવને

સુંદ હોતી નથી. ફેટલાંક જંતુઓને પણ સુંદ હોતી નથી. જંતુને મૂક હોય છે તેમ જીવને હોતી નથી.

પ્ર૦ જીવ અને જંતુ કયી બાબતમાં મળતાં છે ?

ઉ૦ જીવજંતુને માથું, હાતી ને જઠર એવા ત્રણ ભાગ હોય છે. વળી જીવજંતુને ચાર અવસ્થા ભોગવવી પડે છે.

પ્ર૦ જીવજંતુને કયી ચાર અવસ્થા ભોગવવી પડે છે ?

ઉ૦ તેમના જન્મ થાય છે ત્યારે તેમનાં ઇંડાં હોય છે એ પહેલી; ઇંડાં સેવાય છે ને ફુટે છે ત્યારે તેમાંથી ઇયળ નીકળે છે તે બીજી; તે ઇયળ પાકને ઘણું નુકસાન કરે છે. એ ઇયળ પોતાના મોંમાંથી તાર કાઢી પોતાની આસપાસ વીંટાળી કાશેટા બનાવે છે તે ત્રીજી અવસ્થા; પછી કાશેટા બાંગી માંહેથી પતંગીઓ અને કીડી યદને બહાર નીકળે છે તે ચોથા અવસ્થા.

પ્ર૦ જીવ અને જંતુમાં કયાં કયાં પ્રાણી ગણાય છે ?

ઉ૦ જીવમાં કીડી, મંકાડા વીગેરે. જંતુમાં પતંગીઓ, કુદાં વગેરે.

પ્ર૦ કીડીમાં પાંખ કાને આવે છે ?

ઉ૦ નર અને માદાને.

પ્ર૦ કીડીઓ વિષે શું જાણવા જરૂં છે ?

ઉ૦ તેમના ઉપર કાંઈ હુમલો કરે તો બધી કીડીઓ તેની સામે યદ બંડે છે. તેમનામાં નર અને માદા કામ કરતાં નથી, તેઓ પોતાનાં ઇંડાની પણ સાંભાળ લેતાં નથી; તે બધું કામ કીડીઓને જ કરવું પડે છે. માણસોની પેઠે તેઓ કુદુંબ બાંધી રહે છે, ને એક બીજાને મદદ કરે છે. આખો દિવસ તે કામ કરી કરે

છે. તેમનામાં સંપ બહો હોય છે. તેઓ વંદા જેવા મોટા જીવને પણ ખસડીને લઇ જાય છે.

પાઠ ૧૨ મો. સમડી અને ગીધ.

પ્ર૦ સમડી અને ગીધમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ બંને એકજ વર્ગનાં પક્ષી છે. સમડી નાની હોય છે અને ગીધ મોટું હોય છે. બંનેની ચાંચ અણીદાર હોય છે, પણ ગીધની સીધી ને સમડીની જરા વળેલી હોય છે. ગીધને માથે અથવા મરદને પીંછા હોય છે, સમડીને તે નથી હોતાં. બંનેની નજર બણી ઝીણી છે, ગમે તેટલે દૂર પડેલો પ્રાણી તે જોઇ શકે છે. તેમના નહોર અણીદાર હોય છે. સમડીને નાની અને ગીધને મોટી મોટી પાંખો છે. સમડી કરતાં ગીધનું શરીર બહુ ભારે છે. સમડી આકાશમાં બહુ ઉંચે સુધી ઉડે છે ને બહુ વખત ત્યાં ફરતી રહી શકે છે. ગીધનું શરીર ભારે હોવાથી તે આકાશમાં બહુ ઉંચે જઇ શકતી નથી તેમ વધારે વખત ઉડી શકતી પણ નથી.

પ્ર૦ સમડી શું શું કામ કરી શકે છે ?

ઉ૦ તેની નજર બહુ લાંબે સુધી પહોંચે છે, તેથી ભોંય પર પડેલી વસ્તુ તે આકાશમાં બહુ ઉંચે ઉડતી હોય ત્યાંથી જોઇ શકે છે, તેથી જેમ આકાશમાં ખાણ ફેંકે એવી રીતે ખુબ કપટમાં સીધી ને સીધી ભોંયપર આવી કડપ મારી પ્રાણીને લઇ ચાલી જાય છે. તે મોટા સાપને પણ ઉંચડીને લઇ જઇ ખાઇ જાય છે.

પ્ર૦ સમડી ક્યાં રહેતી હશે ?

ઉં માડ પર આળામાં એનો માળો કરાડી, લાકડાં તથા નાની નાની ડાળીઓનાં કકડાનો બાંધેલો હોય છે.

પ્ર૦ ગીધ શું શું કામ કરે છે ?

ઉં જનાવરો મરેલાં પડ્યાં હોય તે કહોવા માંડે ત્યારે તેની દુર્ગંધીથી ગમે ત્યાં હોય તો પણ તે આવે છે ને તે જનવરનું માંસ ફાલી ખાય છે, તેઓ માંસના મોટા મોટા કકડાઓને પણ ગળે છે. તે ખરાબ અને કોડેલું માંસ ખાય છે, તે જોઈ આપણને કમકમાટ ઉપજે છે. તેઓ ઘણાં ખાઉધરાં છે.

પ્ર૦ ગીધ માણુસ ઉપર શો ઉપકાર કરે છે ?

ઉં મરેલાં પ્રાણીને તેઓ ખાઈ જાય છે, તથા દુર્ગંધીના નાશ થાય છે, અને હવા બગડતી નથી.

પાઠ ૧૩ મો. ખીસકોલી ને સસલું.

પ્ર૦ ખીસકોલીના શરીરની રચના કેવી હોય છે ?

ઉં તેને ચાર પગ છે, પગે ઝીણા નહોર છે, આગલા પગ કરતાં પાછલા પગ લાંબા છે, તથા તે થેકડા મારી શકે છે; પીઠ ઉપરનો રંગ ઘોળો ને માંહે કાળા પદ્મ ને કાળી છાંટ છે. તેને એક પુંછડી છે, તેમાં કાબરચીતરા અને ઘણા વાળ છે, તેની ચીતારા લોકો ચીતરવાની પીંછી બનાવે છે. દોડે છે ત્યારે અથવા બોલતી હોય ત્યારે પુંછડી શરીર ઉપર કમાનતી પેઠે વાળે છે. બે ઉભા કાન છે તે વડે તે સાંભળી શકે છે. આંખો ઘણી ચક્રાર છે.

પ્ર૦ ખીસકોલી શું ખાતી હશે ?

ઉં દાણા તથા ગરબવાળાં ફળ, ને કુમળી ટીસીઓ ખાઈ શકે છે. તે માંસ ખાઈ શકતી નથી, કેમકે તેને ખિલાડીના જેવા અણીદાર દાંત નથી.

પ્ર૦ દુસ્મનથી બચવાના એની પાસે શાં સાધન છે ?

ઉં તેનાં કાન તથા આંખ બહુ ચક્રાર છે, તેથી ધણે છેટેથી દુસ્મન-ને જોઈ શકે છે. વળી કાંઈ એવો અવાજ થાય છે કે તેમાં એને નુકસાન થાય એવું હોય તો તે છેટેથી પણ સાંભળી ધણી ઝડપથી જતી રહે છે. તેની ચાલવાની ગતિ પણ ધણી ઉતાવળી છે. વળી ઝાડની પોલાણમાં કે છાપરાની છતમાં બચ્ચાં મૂકે છે.

પ્ર૦ સસલાના શરીરની રચના કેવી હોય છે.

ઉં સસલું વગડામાં જોવામાં આવે છે, તેના ચાર પગમાં આગલા બે પગ કરતાં પાછલા બે પગ ધણા મોટા છે, તેથી તે ઝડપથી દોડી શકે છે. વળી તેના શરીરના પ્રમાણમાં કાન મોટા હોવાથી ધણે છેટેનો જરાતરા થયેલો અવાજ સમજી જાય છે. એની પુંછડી ધણી ટુંકી છે. તેના મોંઢા ઉપર મૂઢ જેવા વાળ છે, તે વતી તેને અંધારામાં પણ રસ્તો જડે છે. શરીરનો રંગ રાખોડી જેવો હોય છે. કેટલાકનો રંગ બદામી પણ હોય છે.

પ્ર૦ સસલાનો ખોરાક શું હશે ?

ઉં તે કુમળી ટીસીઓ તથા નાના કુમળા છોડ ને દાણા ખાય છે. ખેતરમાં ઉભાં અનાજ પણ બહુ ખાય છે; એને ઉગતી શેરડી બહુ ભાવે છે.

પ્ર૦ સસલાના ગુણ કેવા છે ?

ઉં તે બહુ ખીકણુ છે. તેથી માણસોનો સાદ સાંભળે અથવા તેની

પડખે માણસ નીકળ્યો હોય તો જતું રહે છે. ખેતરના પાકને બહુ તુકસાન કરે છે. તે કકડે કકડે દોડતું જણાય છે, ને પાછલા બે પગ માંડીને બેસે છે, તે નાનાં ઝાડની ઝોથમાં અથવા ખેતરમાં કે કોઈ ખાડામાં પડ્યું રહે છે. સસલાં, ખીસકોલી ને ઉંદર એ ત્રણે પ્રાણી કાતરી ખાનારાં જનાવર ગણાય છે.

પાઠ ૧૪ મો. કુતરો.

પ્ર૦ કુતરાના શરીરના કયા કયા ભાગો છે ?

ઉ૦ ચાર પગ, લાંબું અણીવાળું મોઢું, પુંછડી ને બે કાન છે.

પ્ર૦ કુતરાની પુંછડી વિષે શું જણા છે ?

ઉ૦ સઘળા કુતરાની પુંછડી વાંકી હોય છે, તે રાજી હોય ત્યારે હલાવે છે ને ખીએ ત્યારે પાછલા બે પગ વચ્ચે ધાલી દે છે; પુંછડીને ગમે તેટલા ઉપાયો કરી સીધી કરીએ તો પણ વાંકી જ રહે છે.

પ્ર૦ કુતરાના પગનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ પગ ચાર છે તે લાંબા છે તથા તેની છાતી પહોળા છે, માટે તે બહુ દોડી શકે છે, દોડતી વખતે નહોર જમીન જોડે ઘસાવાથી અવાજ થાય છે. તેને આગલે પગે પાંચ પાંચ ને પાછલે પગે ચાર ચાર નહોર છે. તે નહોર વતી જનાવર પકડી શકે છે.

પ્ર૦ કુતરાના મોંઢાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ મોઢું લાંબું છે, તેના ઉપર બે નસકોરાં છે, તે વડે તે પાસ પારખી શકે છે ને મોંમાં બે નીચે મોટા અણીવાળા દાંત છે તેને રાક્ષી કહે છે. ખીજ દાંત અણીવાળા છે પણ દાઢો નથી

તેથી ખોરાક ચલાતો નથી. પણ કકડા કરી બળા ભજ્ય છે. વળા મોઢાં જીભ છે તે સુંવાળી ને ચળકતી છે; કુતરો જ્યારે બેઠો બેઠો હાંરતો હોય ત્યારે એની જીભ બહાર રાખે છે; તે જીભ ઉપરથી પરસેવો નીચે ટપકે છે, પણ આપણી પેઠે ચામડી ઉપર પરસેવો છુટતો નથી.

પ્ર૦ કુતરાના કાનનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ તેને બે કાન છે તે અણીવાળા છે. ને તેમાં મચ્છર વગેરે પેશી ન શકે તેની તે બહુ સંભાળ રાખે છે.

પ્ર૦ કુતરો ખોરાકમાં શું ખાતો હશે ?

ઉ૦ કુતરા રધિલું ધાન્ય તથા માંસ ખાય છે, માંસ ખાનારા કુતરા ધણે ભાગે વગડામાંજ પડ્યા રહે છે. વળી તેમને છાશ, દુધ વગેરે પણ ભાવે છે.

પ્ર૦ કુતરાની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય છે ?

ઉ૦ કુતરામાં નર અને માદા એવી બે જાત છે.

માદાને કુતરી કહે છે. તે વીઆય ત્યારે પાંચ છ બચ્ચાં અવતરે છે, તેને કુરકુરીઆં કહે છે. જન્મે ત્યારે તેની આંખો ખીડા-એણી હોય છે, તે પાંચ સાત દહાડા પછી ઉઘડે છે; તે વખતે કુતરીને બહુ ખોરાક જોઈએ છીએ. કાંઈ કુતરી તો વખતે તેનાં બચ્ચાં મારી નાંખે છે, પણ ખીજાં કુતરાં કે માણસને ત્યાં આવવા દેવી નથી.

પ્ર૦ કુતરામાં કેવાં ગુણ હોય છે ?

ઉ૦ તે શીખવીએ તે શીખે એવા અને માયાવાળા હોય છે. તથા

જેનાં ધરતો રોટલો ખાધો હોય, તેનો ગુણ જવા દેતા નથી, એક શરીરનું કુતરું ખીજી શરીરમાં જાય તો એક ખીજા ઉપર અદેખાઈ કરે છે. રાત્રે તે નિમકહલાલ આકર જેવું કામ કરે છે; અને કાંઈ અજણ્યો માણસ આવે તો શરીરનાં માણસોને જગાડે ને રાડો પાડે છે. કાંઈ વખતે તે રૂએ છે ત્યારે બહુ બચકર જણાય છે.

પાઠ ૧૫ મો. કુતરાની જાતનાં પ્રાણી.

પ્ર૦ કુતરાની જાતનાં પ્રાણી ક્યાં છે ?

ઉ૦ વરૂં એટલે નહાર. શિયાળ અને લોકડી.

પ્ર૦ વરૂના શરીરનો દેખાવ કેવો છે ?

ઉ૦ પગ, મોઢું તથા શરીરનો ઘણો ભાગ કુતરાને મળતો આવે છે, તેના કાન અણીવાળા અને સીધા રહે છે, ડોકે બરછટ વાળ હોય છે; તેથી ગરદન જાડી જણાય છે, તેની પુંછડી સીધી છે.

પ્ર૦ વરૂનું રહેઠાણ ક્યાં હશે ?

ઉ૦ એ પ્રાણી શિકારી છે તેથી ઘણુંખરૂં વગડામાંજ રહે છે. તે પહાડ અને ડુંગરામાં ઘેટાંના ટોળાની પછવાડે ફરતું ફરે છે.

પ્ર૦ વરૂમાં ક્યા ગુણ છે ?

ઉ૦ તે જરા ખીકણુ છે પણ દેખાવમાં મજવાન અને વિકાળ જણાય છે. જ્યારે ખુબ જૂખ લાગી હોય ત્યારે બહુ હિંમત રાખી માણસ ઉપર હુમલો કરે છે. તેને લોહી બહુ ભાવે છે, શિકારે નીકળે ત્યારે તેની નાની નાની દુકડીઓ થઇ નીકળે છે.

પ્ર૦ શિયાળના શરીરનો દેખાવ કેવો છે ?

ઉં તેના શરીરનો ઘણો ભાગ કુતરાને મળતો આવે છે. તેના રંગ કાબરચીત્રો, બદામી અને કાળા રંગનો હોય છે, ડાચું વધારે અણીવાળું છે, પુંછડીએ વાળનો જથ્થો છે, આંખો નાની, ગોળ અને જુરાશ પડતી છે, પશુ હોટે ઉભું હોય તો તે કુતરા જેવું જણાય છે.

પ્ર૦ શિઆળના ગુણ કહો.

ઉં તે સમીસાંજમાં ગામની નજીકમાં આવી રાહો પાડે છે. તે રાત્રે ટોળાં ઘડને શિકારે જાય છે; કોઈ વખતે લાગ ફાવે તો ગામ-માંથી ઘેટાં કે બકરાનાં બચ્ચાં અથવા કુકડાં લઈ જાય છે, તે બહુ પકડું ન લુચ્ચું છે. તે સિંહ ને વાઘની પાછળ બહુ ભમે છે, કેમકે તેમણે ખાઈને પડ્યો મુકેલો શિકાર તેમને ખાવા મળે છે.

પ્ર૦ લોકડીના શરીરનો ઘાટ કેવો છે ?

ઉં એનો ઘાટ કુતરાને મળતો છે, તેના કાન વરના જેવા અણીદાર છે, પગ ટુંકા છે, આંખમાં બિલાડીના જેવી ફાડ છે, માથું જરા ગોળ છે ને પુંછડીએ વાળનો ગુચ્છો છે.

પ્ર૦ લોકડીમાં કયા ગુણ છે ?

ઉં એ રાત્રે એકલું શિકારે નીકળે છે, ને મરઘાં, સસલાં, ઉંદર વગેરેને ખાય છે, તે શિઆળના જેવું લુચ્ચું છે; તેને શેરડી બહુ ભાવે છે, માટે વાડમાં બહુ નુકસાન કરે છે. વળી તેમને દ્રાક્ષનાં ફળ બહુ ભાવે છે, તેથી તે દ્રાક્ષના માંડવામાં ચાહીને જાય છે, ને ધણું નુકસાન કરે છે,

પાઠ ૧૬ મો. બિલાડી.

પ્ર૦ બિલાડીની જાતનાં પ્રાણી કયાં છે ?

ઉ૦ સિંહ, વાઘ અને દીપડો. કેમકે તેમના શરીરનો ઘાટ બિલાડીને મળતો છે, તથા તે બધાને નહોર છે, ને તે હિંસક એટલે શિકારને પકડીને મારી ખાનારાં છે.

પ્ર૦ બિલાડીના શરીરનો રંગ કેવો છે ?

ઉ૦ તેનો રંગ કાળો ભુરાશ પડતો છે, ને તેમાં કાળાં કાળાં ટપકાં છે, તેથી તે કાબરચીત્રી કહેવાય છે. તેની ફંવાટી ઝીણી ને સુંવાળી છે.

પ્ર૦ બિલાડીના મોઢાનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ મોઢા ઉપર માણસની મુઝેના જેવા વાળ છે, તે વાળથી સ્પર્શે-
દ્રિયનું જ્ઞાન થાય છે, એટલે આપણી ચામડીથી જેવું જ્ઞાન થાય
છે, તેવું જ્ઞાન તેની મુઝનું વાળથી તેને થાય છે. જેમ આંધળા
માણસને લાકડી ઉપયોગી છે તેવાજ ઉપયોગનું કામ એ વાળ
કરે છે. તેના મોઢાની અંદર દાંત છે, તેમાં બે ઉપર ને બે નીચે
એમ ચાર મોટી અણીવાળી રાક્ષીઓ છે, તે રાક્ષીની વચ્ચે
ઉપર ને હેઠળ ઝીણા ઝીણા દાંત છે, તે રાક્ષી વડે પક્ષીઓ
પકડીને ચીરે છે. વળી મોંમાં જીભ છે તે કાંટા કાંટા જેવી
કરકરી છે, તે વડે તે ખોરાક છોલી છોલીને ખાય છે.

પ્ર૦ બિલાડીના પગનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ પગ ચાર છે, તે નહોરવાળા છે, આગલે પગે પાંચ પાંચ ને
પાછલા પગે ચાર ચાર નહોર છે, તે નહોર તેની મરજી પ્રમાણે

બહાર કાઢી શકે છે. જેમ મ્યાનમાં તરવાર રહી શકે છે, તેમ તેના પંઝામાં નહોતર રહી શકે છે. વળી નહોતર સંતાડ્યા પછી તે દોડે કે ચાલે તોપણ જરાએ અવાજ ધતો નથી, કેમકે તેનાં પંઝાનાં તળીઆં બહુ પોચાં છે.

પ્ર૦ બિલાડીની આંખનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ આંખમાં પાતળી લીંટી જેવી કાડી હોય છે, તે રાત્રે હીરા જેવી ચળકે છે, ને થોડા અજવાળામાં પણ તે જોઈ શકે છે, તેથી રાત્રે અંધારામાં પણ તે ઉંદરને પકડી શકે છે. પણ એવા થોડા ઘણા અજવાળામાં ઉંદર તેમને જોઈ શકતા નથી.

પ્ર૦ બિલાડીમાં કયા ગુણ હોય છે ?

ઉ૦ તે પોતાનાં બચ્ચાં ઉપર બહુ પ્રીતિ રાખે છે, કોઈ તેનાં બચ્ચાંને કનડે તો તેને તે નહોતર એસાડી દે છે, તેને ધી તથા દુધ બહુ ભાવે છે ને પોતાની અસલ જગ્યા ઉપર બહુ ભાવ રાખે છે, અસલ ઠેકાણું ફરવવા ગમે તેટલી મહેનત કરશે તોપણ તે પાછી ત્યાંની ત્યાં આવીને ઉભી રહે છે.

પ્ર૦ ગામમાં રહેનાર બિલાડી અને જંગલી બિલાડીઓમાં શું તફાવત છે ?

ઉ૦ ગામમાં રહેનાર બિલાડી નાની હોય છે અને જંગલમાં રહેનાર બિલાડાં મોટા હોય છે; જંગલી બિલાડાં મોંસનોજ આહાર કરીને જીવે છે, પણ ઘરમાં રહેનાર બિલાડાં તો શેટલા, શેટલી વગેરે રાંધેલું અનાજ તથા ધી, દુધ, દહીં અને ઉંદર વગેરે પ્રાણીઓને ખાય છે.

પાઠ ૧૭ મો. બિલાડીની જાતનાં પ્રાણી.

પ્ર૦ સિંહના શરીરનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ બિલાડી કરતાં સિંહ ઘણો મોટો હોય છે તે ને ઘણા વિકાસ જણાય છે. તેને બિલાડીના જેવા નહોરવાળા ચાર પગ છે, તેમાં ફક્ત ફેર એટલોજ કે બિલાડીના પમના નહોર નાના અને સિંહના નહોર મોટા હોય છે. આંખમાં બિલાડીના જેવી ફાટ હોય તે, તે અગ્નિના ગોળા જેવી ચળકે છે. ડોકા ઉપર લાંબા વાળનો ગુચ્છો હોય છે તેને અયાળ કહે છે; તે ખોરાક ખાતો હોય અથવા બગાસું ખાતો હોય ત્યારે તેના દાંત, રાક્ષીઓ વગેરે જોયું હોય તો તે બિલાડીના જેવુંજ જણાય છે.

પ્ર૦ સિંહમાં કયા ગુણુ છે ?

ઉ૦ એ હિંસક પ્રાણી છે, તે આપણને ઘણો ભયંકર જણાય છે, તેને જોઈનેજ ઘણો ત્રાસ ઉપજે છે. તે જાનવરોનો અને માણસનો પણ શિકાર કરે છે. તે ધરાધને ખેડો હોય ત્યારે શિકારને અડતો નથી. તેની ચીસ ઘણી કારમી છે. ચોમાસામાં વરસાદની ગર્જના થાય ત્યારે તે ખડખડ રાડો પાડે છે. સઘળાં હિંસક પ્રાણીઓમાં સિંહ ઘણોજ જોરાવર પ્રાણી છે.

પ્ર૦ વાઘના શરીરનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ વાઘ સિંહ કરતાં લાંબો વધારે છે, પણ તે નીચો અને શરીરે જરા પાતળો છે. એના શરીર ઉપર ખડુ શાબિતા વાળ છે. તેમાં કાળા પટ્ટા હોય છે, તેથી તે ખડુ શોભાયમાન જણાય છે. બિલાડીના જેવા તેને નહોરવાળાં ચાર પગ છે પણ તે બિલાડીના કરતાં મોટા હોય છે. તેની પુછડી બિલાડીના જેવીજ હોય છે, તેના મોંમાં ખડુ જખરી ચાર રાક્ષીઓ છે.

પ્ર૦ વાધના ગુણનું વર્ણન કરો.

ઉ૦ તે શિકાર પકડવાને લાંપાતો લાંપાતો ચાલે છે, તે લોહીનો બહુ સવાદીઓ છે, એકવાર લોહી ચાખે તો તે પદાર્થ ખાવાને બહુ મહેનત કરે છે, તેની લાંબી તલપે શિકારને ઝટ પકડી લે છે. એને તૂટી થતી નથી, કારણ કે તે ખાધને એટો હોય તોખણ ને કાઠ શિકાર નજરે પડે તો તેને તે પકડવા તૈયાર થાય છે.

પ્ર૦ દીપડા વિષે જાણવા જેવું શું છે ?

ઉ૦ એ પણ હિંસક પ્રાણી છે. તે ઘણું ચંચળ ને બળવાન છે, તેના ઘણાખરો ઘાટ ખિલાડીના જેવોજ છે, તેના શરીર ઉપરનો રંગ ઝાંખો પીળો તથા તેમાં ધુલના આકારનાં ગોળ અને કાળાં ચાદાં હોય છે, તેઓ જંગલ અને ડુંગરમાં રહે છે, ને ઢોર તથા માણસની આડે આવીને પકડે છે. શિકાર ઉપરજ તેમનું જીવન છે.

પાઠ ૧૮ મો. હાડકાં અને માંસના લોચા.

પ્ર૦ કેટલાંક પ્રાણીનાં શરીર કઠણ હોય છે ને કેટલાંકનાં પોચાં હોય છે તેનું કારણ શું ?

ઉ૦ માણસ, બળદ, કુતરા, ખિલાડાં, સિંહ, વાઘ વગેરે પ્રાણીઓના શરીરમાં હાડકાં હોય છે, તેથી તેમનાં શરીર કઠણ હોય છે, તે બધાં કરોડવાળાં પ્રાણી ગણાય છે. ગોકળ ગાય, કરોળીઆ, પતંગીઆં, ધ્રુવળ વગેરેનાં શરીરમાં હાડકાં હોતાં નથી અને એકલું માંસજ હોય છે, તેથી તેમનાં શરીર પોચાં હોય છે.

પ્ર૦ આપણા શરીરમાં કેટલાં હાડકાં હશે ને તે શી રીતે ગણી શકાય ?

ઉ૦ માણસના શરીરમાં ૨૪૬ હાડકાં છે, જનવરોના શરીરમાં પણ તેજ પ્રમાણે હોય છે. જ્યારે શરીરમાંનું માંસ કાઢી લેવામાં આવે ત્યારેજ હાડકાં ગણી શકાય. માથાનાં, ગરદનનાં, હાથનાં, પગનાં, કરોડનાં, પાંસળીઓ, આંગળીઓ, કાંડાનાં ને બીજાં ઘણાંજે હાડકાં છે, તે બધાં નાના નાના કકડા સંઘાતને એક આખું શરીર બનેલું છે, તે શરીરને હાડપિંજર એટલે હાડકાંનું પાંજરું કહે છે.

પ્ર૦ શરીર શાથી શોભિતું જણાય છે ?

ઉ૦ શરીરમાં માંસ તથા ચરબીનો ભાગ વધારે હોય તો શરીર ભરાઉ લાગે છે; પણ જો તે ન હોય તો એકસો હાડકાંનો માળો હોવાથી શરીર કદરૂપું જણાય છે.

પ્ર૦ શરીરમાં હાડકાંનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉ૦ હાડકાંને લીધે શરીરમાં કૌવત હોય છે. હાડકાંનું ખોખું પેટી જેવું છે; જેમ કીમતી ચીજો સાચવવા માટે તેને આપણે પેટીમાં રાખીએ છીએ તેમ શરીરમાંના અગત્યના અવયવો એ હાડકાંના ખોખામાં ગોઠવેલા છે. ખોપરી નીચે મગજ, આંખ, અને કાન છે; પાંસળાંની અંદર ફેશસાં અને હૃદય, ને થાપાની અંદર ડુકો હોય છે; ખોખામાં આ બધાંનું પેટીમાંની વસ્તુની પેઠે સંરક્ષણ થાય છે.

પ્ર૦ શરીરના સઘળા સાંધા વાળીએ છીએ તેમ વળે છે ને હાલે ચાલે છે તેનું શું કારણ ?

ઉં હાડકાંપર માંસ હોય છે, તે માંસપેશી નામના પદાર્થનું બનેલું હોય છે. માંસપેશી રેસાની બનેલી છે, ને રબર જેવી છે, રબરની પેઠે તે લાંબી ટુંકી યદ્ય શકે છે. હાથ ઉઘો કરીએ ત્યારે માંસપેશી સંકડાય છે ને ગોટલા બાજે છે. માંસપેશીને માંસના લોચા પણ કહે છે. બધાં પ્રાણીઓમાં એજ પ્રમાણે માંસના લોચા લાંબાટુંકા થાય છે.

પાઠ ૧૯ મો. ચામડી.

પ્ર૦ શરીરનું કુદરતી ઢાંકણ કયું છે ?

ઉં કુદરતી ઢાંકણ ચામડી છે. ચામડીને લીધે હાડકાં, માંસ, માંસપેશી, તથા અંદરના બીજાં ભાગોનું રક્ષણ થાય છે; તથા શરીર સુંવાળું લાગે છે.

પ્ર૦ ચામડીનાં કેટલાં પડ હોય છે ?

ઉં બે. એક ઉપલું અને બીજું નીચલું પડ.

પ્ર૦ ઉપલા પડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉં દાઝવાથી ફેલ્લો ઉઠે છે ત્યારે, તથા શરીરે ઢીમણાં ને ફેલ્લા થાય છે અથવા ગોડ નીકળે છે. ત્યારે ઉપલું પડ ઉપસી આવે છે અને ખેંચાય છે; એ પડમાં લોહી હોતું નથી, તેથી તેને ચીરીએ કે કાપીએ તો દુઃખ થતું નથી. ધીમે ધીમે ને કકડે કકડે એ ચામડી ખરી પડે છે, ધા રજાતો જાય છે, ને નવી ચામડી આવે છે. નવી ચામડી શરીરની સાથે એવી મળી જાય છે કે દરદ ક્યાં હતું તેની નિશાની પણ રહેતી નથી.

પ્ર૦ ચામડીના નીચલા પડ વિષે શું જાણો છો ?

ઉં નીચલું પડ થઈ કામળ છે. એમાં અધી બોધાય તો દર થાય છે. ઉપલી ચાંમડી ઉતરી જાય કે કાતરી નાંખીએ, ત્યારે નીચલા પડને અડકીએ તો ખમાતું નથી. એમાં પુષ્કળ લોહી હોવાથી લાલ જણાય છે. તે કામળ હોવાથી તેને ઉપલા પડના ઢાંકણની જરૂર છે.

પ્ર૦ ચામડીની રચના દાખલે લઈ સમજાવો.

ઉં ઓસીકાનો દાખલો લેવાથી ચામડીની રચના ખરાખર સમજાશે. ઓસીકામાં ૩ છે તેમ શરીરમાં માંસ છે. ૩ને એકઠું કરી રાખનાર ખોળાઈ છે તેમ માંસનું રક્ષણ કરનાર ચામડીનું હેઠલું પડ છે, વળી ખોળાઈ મેલું ન થાય માટે ગલેફ ચઢાવીએ છીએ, તેમ એ નીચલા પડને ઇજા ન થાય માટે ચામડીનું ઉપલું પડ છે.

પ્ર૦ શરીર ઉપર બધી ચામડી એક સરખી હશે ?

ઉં ના, હથેળીની તથા પગનાં તળીયાંની ચામડી બધી જડી હોય છે. શરીરનો જે ભાગ હવામાં ખુલ્લો રહે છે, તથા જેને વધારે મહેનત પડે છે, તે લઠુ અને સખત થાય છે. એજ કારણથી મજ્જુરોના હાથપગ ચામડા જેવા સખત હોય છે.

પ્ર૦ ચામડીનો શો ઉપયોગ છે ?

ઉં ચામડી શરીરને શોભીતું કરે છે, તથા શરીરના અવયવોનું રક્ષણ કરે છે, શરીરમાંથી પરશેવો બહાર કાઢે છે, ચામડીમાં જે કાપા ને છિદ્રો હોય છે તેમાં થઈને શરીરનો મેલ પરસેવા રૂપે બહાર નીકળે છે, પરશેવાની સાથે તેજ નીકળે છે તે શરીરને સુંવાળું બનાવે છે વધી ચામડીમાં વાળ ઉગે છે તે તેનું રક્ષણ કરે છે ને ઘરમ રાખે છે.

પ્ર૦ પ્રાણીઓની ચામડી જાડી છે કે પાતળી તે શા ઉપરથી પા-
રખી શકશો ?

ઉ૦ જે પ્રાણીઓના ડીઘપર પુષ્કળ વાળ હોય છે તેની ચામડી
પાતળી હોય છે, અને જે પ્રાણીના ડીઘપર વાળ આછા હોય
છે તેમની ચામડી જાડી હોય છે. હાથીને થોડા વાળ હોય છે
તે ગેંડાને નહિ જેવા હોય છે, તેથી હાથીના કરતાં ગેંડાનું ચા-
મડું ઘણું જાડું હોય છે. ટાઢની ઋતુમાં તેમને ટાઢ વાતી નથી.
બકરાં ઘેટાંને વાળ ઘણા હોય છે, તેમની ચામડી પાતળી હોય છે.

પાઠ ૨૦ મો. ચામડું.

પ્ર૦ જોડા શેના બનતા હશે ?

ઉ૦ ચામડાના.

પ્ર૦ કેવા ચામડાના જોડા બનતા હશે ?

ઉ૦ જોડાનું ચામડું કમાવેલું હોય છે. કમાવ્યા વિનાનું ચામડું
ભેજવાળું ને નરમ હોય છે, ચામડાને ન સૂકવે તો કાઢી જાય,
અને ઘણું સૂકવે તો ખરબચડું થાય છે, તરડે છે, ને ઘડી વા-
ળીએ તો તૂટી જાય છે. કમાવેલું ચામડું સુવાળું ને નરમ થાય
છે ને તૂટતું નથી. વળી હલકું થાય છે ને ટકાઉ થાય છે, તેમાં
પાણી ઉતરી શકતું નથી.

પ્ર૦ ચામડાને શી રીતે કમાવતા હશે ?

ઉ૦ જનવરો મરી જાય તેનું ચામડું ઉતારી લઈ યુનાના પાણીમાં
ખારથી પંદર દહાડા સુધી પગાળી રાખે છે, તેથી ઉપલા વાળ

ખરી પડે છે; પછી એક વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં બાવળની છાશ ને હરડાં બેઠાંનો લુકો નાંખી એક રસ કરી ચામડાં બોળા રાખે છે, તેને દસ પંદર દહાડા કંઠે બહાર કાઢે છે; તેના કાથળા, કાથળીઓ સીવે છે. ૪રી તેમાં ઉપલો મસાલો ભરી સાત આઠ દિવસ સુધી તેને ટાંગી રાખે છે. ત્યાર પછી તેને ઘોઘ તેલ ચોપડી સુકવે છે, સુકવ્યા પછી તેને રાંપીયા સાફ કરે છે, એટલે ચામડું તૈયાર થાય છે.

પ્ર૦ ચામડાની શી શી વસ્તુઓ બનાવે છે ?

ઉ૦ ઘોડાનાં જીન, જોડાં, ચોપડીઓનાં પૂકાં, હાથનાં મોજાં, કાશ, પાણીની પખાલ વગેરે.

પ્ર૦ બધી વસ્તુઓનું ચામડું એકજ જાતનું હશે ?

ઉ૦ ના. હાથનાં મોજાનું ચામડું કુમળું હોય છે, ને જીન, જોડાનું ચામડું સખત હોય છે.

પ્ર૦ કુમળું કે સખત ચામડું શી રીતે કરતા હશે ?

ઉ૦ જુદાં જુદાં પ્રાણીનાં ચામડા કમાવ્યા પછી વધારે ઓછાં કુમળાં થાય છે, ડુકરની ચામડીનાં જીન થાય છે તે સખત હોય છે. બકરાનાં ચામડાંનાં પૂકાં બને છે; બકરીનાં બચ્ચાંનાં ચામડાંનાં હાથનાં મોજાં થાય છે. બુટ તથા જોડા બજાવના ચામડાંના બને છે. બેંસ, પાડા ને ઉટનાં ચામડાંની પાણીની મશકા થાય છે.

પાઠ ૨૧ મો. જિન.

૩૦ જિનને લૂગડાં ગણવા સાચક શ્રી રીતે બનાવે છે ?

ઉ૦ ઘેટાંના શરીર ઉપર જે વાળ હોય છે તેને કહે છે. ઘેટાંના શરીર ઉપરથી વરસમાં જે વાર જિન કાતરી લે છે. કાતરેલું જિન એકઠું કરીને માંસડીમાં બાંધી સાફ થવાને મોકલે છે. તે કાંતવા જેવું સાફ થયા પછી તેનું કાપડ વણાય છે. દરેક ઘેટા ઉપરથી શેરથી બશેર સુધી જિન ઉતરે છે, તેના મણુ એકના ૨. ૧૫) સુધી ઉપજે છે.

૩૦ જિનની કયી કયી જાતો છે ?

ઉ૦ કીણું ને જાડું, ઘેટાંને રહેવાના જુદા જુદા રહેઠાણમાં પડતી ટાઢ અને તડકાથી જિનની જાતમાં ફેર પડે છે, તેમજ એકજ ઘેટાના જુદા જુદા ભાગ ઉપર થતા જિનમાં પણ ફેર પડે છે.

૩૦ જિનના સાધારણ ગુણો કયા છે ?

ઉ૦ (૧) તેને દાખીએ તો દબાય છે ને પાછું હવું તેવું થઈ જાય છે માટે તે સ્થિતિસ્થાપક કહેવાય છે. (૨) રંગે ઘોળું તથા કાળું છે, ઘોળા ઘેટાનું ઘોળું ને કાળા ઘેટાનું કાળું હોય છે. પણ જે જુદા જુદા રંગનું જિન આવે છે તે તો રંગ બદાવેલું હોય છે. (૩) આપણા શરીરની ગરમી બહાર જવા દેતું નથી, તેમ બહારની ગરમી કે ઠંડી શરીરમાં આવવા દેતું નથી, તેથી તે મંદવાહક છે. (૩) વાસ વગરનું. (૫) સુવાળું.

૩૦ જિન મેળવવા માટે ઘેટાંની કેવી સંભાળ રાખવામાં આવે છે ?

ઉ૦ આપણા બરવાડ ઘેટાંની કાંઈ સંભાળ લેતા નથી. ફક્ત બ્યારે

જિન ઉતારવાનું હોય છે ત્યારે ઘેટાંને નવરાવી તડકે ઉમાં રાખી કાતરે છે; તેથી આપણા દેશનાં ઘેટાંનું જિન જાડું ઉતરે છે, પણ વિશ્વાયતમાં તો ટાઢ તડકાથી ઘેટાંનું રક્ષણ કરવા તેમને બંધી-આર જગામાં પુરે છે. તથા તેમને વારંવાર સાંપુ અને ગરમ પાણીથી નવરાવે છે તેથી તેમનું બધું જિન ઉતરે છે; તે જિન ક્રીણું ને સુંવાળું થાય છે, તેથી તેનાં ઊંચી જાતનાં લુગડાં બને છે.

પ્ર૦ ક્રીણું જિન શા કારણથી થાય છે ?

ઉ૦ ઇંગ્લાંડ, કાસ્મિર, ને હિમાલય જેવા ઠંડાં મુલકમાં બહુ ક્રીણું જિન થાય છે, તે ઘેટાં ઉપર પરમેશ્વરની કૃપા જાણવી. કારણ કે જાડા જિન કરતાં ક્રીણું જિન પોતાનામાં ગરમી વધારે રાખી શકે છે. તેથી એવા ઠંડાં મુલકમાં એમને ટાઢ વાતી નથી.

પ્ર૦ ઠંડાં મુલકમાં તથા ટાઢમાં જિનનાં લુગડાં પહેરવાનું શું કારણ ?

ઉ૦ કનનાં લુગડાં પહેરવાથી ટાઢ વાતી નથી. જિન જાતે ગરમ નથી, પણ તેમાં મંદવાહકનો ગુણ છે; એટલે લોહાનો એક સળીઓ એક છેડેથી ઉનો કરીએ તો તેના બીજા છેડામાં પણ ગરમી પ્રસરી જાય છે, તેમ જિનમાં જનતું નથી; પણ જિનનું લુગડું શરીરમાંની ગરમી બહાર નીકળવા દેતું નથી તેમ બહારની ગરમી કે ઠંડી શરીરમાં દાખલ થવા દેતું નથી, તેથી તેવાં લુગડાં પહેરવાથી ટાઢ વાતી નથી.

પ્ર૦ જિનનાં કયી કયી જાતનાં લુગડાં બને છે ?

ઉ૦ આપણા દેશનું જિન જાડું છે તેથી તેના કામળા, કામળી, ધામળા, ધામળીઓ તથા બરવાડ લોકોને પહેરવાનાં લુગડાં તથા ઘોડીઓ બનાવે છે, ને ઇંગ્લાંડ જેવા ઠંડાં મુલકમાં ક્રીણું જિન

કિતરે છે, તેને કાંતીને બનાત, ફલાલીન, શાલ, તથા રંગીત દોરા બનાવે છે. તે ઝીણા બિનનાં લુગડાં દેખાવમાં ઘણાં કુમાશદાર હોય છે, તેથી તેની કીમત પણ ઘણી બેસે છે.

પ્ર૦ બિનનાં લુગડાંની કેવી રીતે સંભાળ રાખવી જોઈએ ?

ઉ૦ બિનનાં લુગડાંની બહુ સંભાળ રાખવી જોઈએ. તેને વખતો-વખત તડકો ખવરાવવો તથા તેને ઘડી વાળીને સુકતી વખતે તેમાં લીંબડાનાં પાંદડાં મુકવાં, તેથી તેમાં જીવ ઉત્પન્ન થશે નહિ. તેમ ન કરવામાં આવે તો તેમાં ઉધમ્મ તથા વાંતરી જેવા જીવ પડીને લુગડાં કાતરી ખાય છે.

પાઠ ૨૨ મો. ધર.

પ્ર૦ ધર બાંધવાનું કારણ શું ?

ઉ૦ ધર એ માણસને વિશ્રાંતીનો આશ્રમ છે. તેથી નિશ્ચિંત થઈને રહેવાય છે. ઉધાડામાં રહેવાથી જીવજંતુની, જંગલી પ્રાણીની, ચોરની, ટાઢ, તડકો, ને વરસાદ વગેરેની ઘણી બીક રહે છે. એ બીકને દૂર કરવા, ને સુખેથી પોતાનો ધંધો કરવા કાંઈ પણ જાતના આશ્રમની જરૂર છે; તે આશ્રમ તેજ ધર, માટે ધર બાંધવું જોઈએ.

પ્ર૦ ધર ક્યાં ક્યાં જાતનાં બાંધવામાં આવે છે ?

ઉ૦ (૧) પથર ને ચુના વડે બાંધેલાં, તથા તેમાં જોડતી સગવડ રાખેલી હોય તેવાં; (૨) માટીથી બાંધેલાં; (૩) લાકડાંથી બાંધેલાં; (૪) પતરાનાં બાંધેલાં; (૫) કોળીલોકોના કુખા જેવાં; (૬) છાજના ઝુપડા બાંધેલાં; (૭) ભોંમરામાં રહેવું; (૮) ચીના લોકોની

પેઠે વહાણમાંજ ધર બાંધીને રહેવું તે (૯) ઠેકાણે ઠેકાણે દેરા-
ત'નુ બાંધી તેમાં વાસ કરીને રહેવું તે; વગેરે ઘણી જાતનાં ધર
બાંધે છે, પણ જેમાં બધી જાતની સમગ્ર રાખવામાં આવે છે,
તે ધર સારાં ગણાય છે.

પ્ર. કેવાં ધર સોધવાળાં ગણાય ?

ઉ. મીઠા પાણીનો વગ પાસે હોય, હાપડ એવું બાંધેલું હોય કે
શરદી કે તાપ લાગે નહિ, ચોખ્ખી હવાની આવજા માટે પુરતાં
બારી બારણાં ને જાળીઓ રાખેલી હોય, ધરનો એકવાડ અને
મેલું પાણી જવા માટે ગટર બાંધેલી હોય, આંગણામાં પુરતી
છુટ રાખેલી હોય, બારણા આગળ નાનો બાગ બનાવેલો હોય,
ઉતરાદા કે કિમણા બારણાનાં ધર બાંધેલાં હોય, જવાનો, સુ-
વાનો, ખેસવા ઉઠવાનો, લખવા વાંચવાનો, વગેરે ઝોરડા જુદા
બાંધેલા હોય, રસોડામાં ઉપર ધુમાડીઈં તથા જાળીઈં રાખેલું
હોય અને અનુકૂળતા ગ્રામણે દરેક માણે ચોકડી તથા જાળનાં
બાંધેલાં હોય.

પ્ર. ધર બાંધવામાં કયી વાત ધ્યાનમાં રાખવી ?

ઉ. ધર ઉંચી જમીન પર બાંધવું, તેથી ચોમાસામાં ભેજ ઘણું
શરદી થાય નહિ; આસપાસ ગંધાર્તા પાણીનાં ખાખોચીયાં તથા
ઊંધરણ અને ગીચ વરતી ન જોઈએ, તેથી હવા ખમડવાની બીક
રહે છે; ધરની ઊંચાણ સાધારણ જમીન કરતાં ઊંચી રાખવી;
તેથી ચોમાસામાં બહારનું પાણી ધરમાં આવી શકે નહિ, બહારનું
પાણી આવવાથી ધરમાં ભેજ થાય ને તેથી સળેખમ, શરદી,
લકવા વગેરે રોગ થાય તે વેદનો પગ ધરમાંથી કાઢ દિવસ

નીકળે નહિ; ખુસ્તી હવાની આવજા થઈ શકે માટે બારીબારણાં
ને જાળીઆં રાખવાં; ધરની આસપાસ ઝાઝાં ઝાડ પણ ન જોઈએ.
પ્ર૦ ઉછરતી પ્રજાના મન પર સારી છાપ પાડવા માટે ધરમાં શું
કરવું જોઈએ ?

ઉ૦ ધરમાં ચોખ્ખાઈ રાખવી; કચરો કે ગંદવાડ થવા દેવો નહિ;
ધરનો તમામ સામાન અને વસ્તુઓ બ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલા
રાખવી; અનેક જાતનાં સારી અસર કરે તેવાં ચિત્રો બીંતો ઉપર
રાખવાં અગર તેવી છબીઓ ટાંગી રાખવી; અનેક જાતનાં પ્રદર્શન
રાખવાં; અને લીંપાવી ધોળાવી ધરની મરામત રાખવી.

પાઠ ૨૩ મો. વખત જાણવાની અસલી રીત.

પ્ર૦ જુના વખતની વખત જાણવાની કયી રીતો છે ?

ઉ૦ ૧ વાડકાથી, ૨ છાયાચંદ્રથી, ૩ કલાકની રેતીની શીશીયા.

પ્ર૦ વાડકાથી વખત શી રીતે જાણતા ?

ઉ૦ વાડકાને તળીએ ઝીણું કાણું પાડેલું હોય છે, તેને પાણી ભરેલા
કુંડામાં કે તપેલામાં મુકતા તેથી કાણા વાટે પાણી વાડ-
કામાં ભરાતું; વાડકો પાણીથી ભરાઈને ડુબી જાય એટલે એક
ઘડી ગણાતી; એવી સાઠ ઘડીનો એક દિવસ થતો.

પ્ર૦ છાયા ચંદ્ર શી રીતે બનાવેલું હશે ?

ઉ૦ એક પતરામાં અગર પાટીઆ ઉપર અર્ધગોળ આકાર કાઢવામાં
આવે છે, તેના મધ્ય બિંદુમાં એક લાંબો ખીસો રાખવામાં આવે
છે, અર્ધ ગોળના પરિઘના બાર સરખા ભાગ કરી ડાબી બાજુ

એથી છેડા ઉપર ૬-૭-૮-૯-૧૦-૧૧-૧૨-૧-૨-૩-૪-૫-૬
એમ અનુક્રમે આંકડા માંડેલા હોય છે; મધ્યબિંદુમાં જે ખીસો
રાપેલો હોય છે તે અવર કાંટા જાણવો; એમાં મિનિટ જાણ-
વાનું સાધન હોતું નથી.

પ્ર૦ છાયામંત્રથી કેટલા વાગ્યા છે તે શી રીતે જાણી શકીએ ?

ઉ૦ આંકડા માંડેલો અર્ધગોળ તડકામાં દક્ષિણ દિશામાં એવી રીતે
ગોઠવવો કે છતો આંકડો બરાબર પૂર્વ પશ્ચિમ સીધી લીટીમાં
આવે, પછી મધ્ય બિંદુમાં રાપેલો ખીલાની છાયા જે આંકડા
ઉપર પડે, તેટલા વાગ્યા છે એમ જાણવું.

પ્ર૦ રેતીની શીશી શી રીતે બનાવી હશે ?

ઉ૦ મલારી લોકોની હુગહુગી જેવો રેતીની શીશીનો ઘાટ છે. તેની
એક બાજુએ રેતી બરેલી હોય છે, એ શીશીઓનાં મોં વળગેલાં
હોય છે ત્યાં ઝીણો વેહ હોય છે, તે વેહ વાટે રેતી ઉપલી શીશી-
માંથી નીચલી શીશીમાં ઉતરે છે. એ રેતી ગળી રહેતાં એક કલાક
લાગે એટલીજ બરેલી હોય છે. જોડેલી શીશીઓ લાકડાના
ચોકડામાં જોડેલી હોય છે.

પ્ર૦ શીશીથી વખત શી રીતે જાણાય ?

ઉ૦ શીશીથી વખત જાણવાનો હોય ત્યાં એક માણસ રાખવો પડે
છે. તે શીશી પૂરી થઈ એટલે જેટલા વાગ્યા હોય તેટલા ટકોરા
ઘડીઆળ (કાંસાનું) માં મારે છે, તે શીશી ફરવે છે. એ પ્રમાણે
ગત ને દિવસ તેના પર ધ્યાન રાખીને શીશી ફરવો જાય છે
તે જેટલા વાગ્યા હોય તેટલા ટકોરા ગવાડે છે.

પાઠ ૨૪ મો. વખત જાણવાની નવી રીત.

પ્ર૦ નવી રીતે વખત જાણવાનાં ધડીઆળ કયી કયી જાતનાં છે ?

ઉ૦ ૧ આખા ગામમાં સાંજની શરૂઆતે તેવાં ટાવરો. ૨ ઓશિસમાં ટાંગવાનાં વાગતાં ધડીઆળ; ૩ ઓશિસમાં ટાંગવાના વાગે નહિ તેવાં ધડીઆળ; ૪ ખીસ્સામાં રાખવાનાં; ૫ હાથને કાંડે બાંધવાના; ૬ વીંટીમાં જડેલા; ૭ ટેબલ પર મુકવાના ડબ્બા.

પ્ર૦ ધડીઆળ કેવી રીતે બનાવેલું હશે ?

ઉ૦ એક દાબડીમાં ચક્રરે જોડેલાં હોય છે, એક કમાન હોય છે. તે એક ખીલા સાથે જોડેલી હોય છે, તેને બહારથી કુંચી આપવાની હોય છે, કુંચી ફરવે એટલે કમાન ખીલાની આસપાસ વીંટાઈ જાય છે. તે ઉઘલી રહે ત્યાં સુધી ધડીઆળ ચાલે છે. કેટલા વાગ્યા તે બતાવવા માટે પતરાનો ગોળ ચઢા કરેલો હોય છે, તેના ઉપર ગોળ લીટીઓ દોરેલી હોય છે, તેના બાર સરખા ભાગ કરી ૧ થી ૧૨ સુધી ઇંગ્રેજી ભાષામાં આંકડા મારેલા હોય છે, તેમાં મધ્યે બાર, પછી જમણી તરફ ૧-૨-૩ એમ બારની સામે છે, પછી ડાબી તરફ ૭-૮-૯ એમ ૧૨ સુધી આંકડા મારેલા હોય છે. મધ્યમાં એક ખીલો હોય છે, તેના માથા ઉપર બે કાંટા જોડેલા હોય છે, એક નાનો તે અવર કાંટો અને બીજો મોટો તે મિનિટ કાંટો કહેવાય છે. બીજું એક નાનું કુંડાળું હોય છે તેમાં સેકન્ડ કાંટો હોય છે.

પ્ર૦ કલાક, મિનિટ અને સેકન્ડ કી રીતે બતાવય ?

ઉ૦ કુંડાળામાં જે એકથી બાર આંક મારેલા છે, તેમાંનો જે આંક ઉપર અવર કાંટો જાય તે કલાક બતાવે છે. અવર કાંટો

એક આંકથી ખીજા આંક ઉપર જાય છે, તેટલામાં મિનિટ કાંટાને કુંડાળાના સાઠે ભાગ શરવા પડે છે, તે દરેક ભાગને મિનિટ કહે છે, અવર કાંટા એક આંક ઉપરથી ખીજા આંક ઉપર જતાં મિનિટ કાંટા જે ભાગ ઉપર ગયો હોય તેટલી મિનિટ ગણેલી ગણાય. મિનિટનો સાઠમો ભાગ સેકન્ડ છે. તેથી નાના કુંડાળાના પણ સાઠ ભાગ પડેલા છે. સેકન્ડ કાંટા આખું કુંડાળું ફરી વળે ત્યારે એક મિનિટ ગણાય છે.

પ્ર૦ કલાક ને મિનિટ કાંટાનો વેગ કયા પ્રમાણમાં છે ?

ઉ૦ મોટા મિનિટ કાંટા જ્યારે ૬૦ ભાગ ફરી રહે; ત્યારે અવર કાંટા ૧૨૦૦ પાંચ ભાગ ફરી એક આંકડા પરથી ખીજા આંકડા પર આવે છે, એથી મોટા મિનિટ કાંટાનો વેગ નાના અવર કાંટાથી બાર ગણો વધારે છે.

પ્ર૦ ધડીઆળોની કીમત કેટલી હશે ?

ઉ૦ સવા અને દોઢ રૂપીઆથી માંડીને ૧૦૦૦ રૂપીઆ સુધીનાં ધડીઆળો આવે છે. જેમ ધડીઆળો નાનાં, તે ચક્રોનાં સારાં તથા ખડખડાં જીણાં સામગ્રી હોય તેમ કીમત વધારે ગણાય છે.

પ્ર૦ ધડીઆળ શા કામનું છે ને તેથી શો ફાયદો ?

ઉ૦ વખત પ્રમાણે કામ કરવાનું સુખમ પડે છે, વળી જે ટાઈમ જે કામ કરવું હોય તે ખરાબર રીતે વ્યવસ્થા છે, ને વખત નક્કી થતો નથી; ટાઈમ પ્રમાણે આવતી માડીઓમાં, કારખાનાંમાં, કચેરીઓમાં, વગેરે જ્યાં જવું હોય ત્યાં ખરાબર વખતસર જઈ શકાય છે.

પાઠ ૨૫ મો. ત્રાજવું.

પ્ર૦ ત્રાજવાં શા માટે રાખતા હશે ?

હિ૦ બ્યવહારમાં વસ્તુઓની લેવડદેવડ કરે છે ત્યારે ગણતરી રાખીને કે તોળીને કરે છે. તોળવાને માટે ત્રાજવાં કે કાંટા રાખે છે.

પ્ર૦ ત્રાજવાંની બનાવટ કેવી છે ?

હિ૦ એક લાકડાની ગોળ દાંડી હોય છે, તેના મધ્ય ભાગમાં કાણું પાડી નાથણું બાંધે છે તે બન્ને છેડે સરખે અંતરે કાણાં પાડી તેમાં પાંગરા બાંધી નીચે લોઢાનાં, પીત્તળનાં કે ચામડાનાં છાબડાં લટકાવે છે, પછી એકમાં વસ્તુ ને બીજામાં વજન મુકી તોળાય છે.

પ્ર૦ સાચાં ત્રાજવાં ક્યારે ગણાય ?

હિ૦ ત્રાજવામાં દાંડી ખરી હોય તે ત્રાજવું સાચું ગણાય છે. દાંડીમાં જ્યાં નાથણું છે ત્યાંથી જતે તરફના ભાગે લંબાઇમાં તથા તોલમાં સરખા હોવા જોઈએ; દાંડીને છેડે જ્યાં પાંગરા બાંધવામાં આવે છે તે ભાગમાં કાણાં પણ નાથણાંથી સરખે અંતરે હોવાં જોઈએ. ઉપર પ્રમાણેની દાંડી સાચી દાંડી કહેવાય છે તે ત્રાજવું પણ સાચું કહેવાય છે.

પ્ર૦ ધડાવાળાં ત્રાજવાં ક્યારે કહેવાય ?

હિ૦ કેટલાક ત્રાજવામાં એક તરફના પલ્લા કરતા બીજા તરફનું પલ્લું નીચું જાય છે તે નીચું પલ્લું સરખું કરવાને બીજા પલ્લામાં જોટલું વજન મુકવું પડે તેટલો ધડો કહેવામાં આવે છે.

એવો ઘડો જેમાં હોય ને ઘડામાં વળત મુક્યું હોય તો દેનાર
 લેનારને ઝોધું વધતું આવે છે. ઘડાવાળા ત્રાજવામાં માલ ભરી
 વેપારી ધરાકને આપે તો ધરાકને વધારે જય ને ઘડાવાળામાં
 કાટલાં મુકી માલ આપે તો લેનાર ધરાકને ઝોધું આવે.

પ્ર૦ દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું કેને કહેવું ?

ઉ૦ કેટલાંક ત્રાજવામાં નાથણાની એક તરફની દાંડી કરતાં ખીજી
 તરફની દાંડી મોટી હોય છે; એવા ત્રાજવાંને દોઢ દાંડીયું એટલે
 યોદું ત્રાજવું કહે છે. હુમ્યા વેપારીઓ એવાં ત્રાજવાં રાખી
 વિશ્વાસુ ધરાકને છેતરે છે. તેઓ પરમેશ્વરના ચોર થાય છે. એવાં
 ત્રાજવાંમાં અરધો માલ એક તરફના ત્રાજવામાં ને બાકીનો
 અરધો ખીજા ત્રાજવામાં જોખીને આપવામાં આવે તો આપ-
 નાર લેનારને ઝોધું વધતું જય નહિ.

પ્ર૦ મોંઘી વસ્તુઓ શેનાથી તોળાય છે ?

ઉ૦ સોનું, રૂપું, કચ્છર, કસ્તુરી, અમ્મર, અત્તર વગેરે ઘણીજ મોંઘી
 વસ્તુઓ તોળવાને નાના પીતળના કે લોહના કાંટા હોય છે,
 તેમાં એક રજ જેટલો બાર ઝોછો વધતો હોય તો જણાઈ
 આવે છે. તો પણ અચ્છાન લોકોને તેમાં સમજ પડે નહિ અને
 વહેમ પડે તો મોટાં શહેરોમાં ધર્માદા કાંટા હોય છે, ત્યાં દસ્તુર
 મુજબ આપીને તોળાવવાથી જરા પણ કસર રહેતી નથી.

પ્ર૦ કંસારા લોકો પોતાનાં ત્રાજવાંમાં શું ખુખી રાખે છે ?

ઉ૦ કંસારા લોકો ત્રાજવાની નીચે દોરાના માળા આવે તેમ કરી
 પાંચરા બાંધે છે. પછી વાસણ તોળતી વખતે જેમાં વાસણ મુ-

કવાના છે તે જાળવાની નીચેની દોરીના ગાળામાં કંઈક કાટલું
ચુકી દે છે, તેથી તે વાસણ કાટલા જેટલું તોડમાં વધારે થઈ
તેની વધારે કીંમત આપણી પાસેથી લે છે. ચાલાક ચાણસોજો
જોના હુન્ન્યાંજોને પકડીને શિક્ષા કરાવવી જોઈએ.

નૃપ સયાજી
સુંદર તન અતિર,
નિર્મળ કાન્તિ અધીક,
મંદહાસ્ય મુખ પદ્મ વિલસતું,
શબ્દ સુધારસ ઝરતા.

નૃપ સયાજી

ઉર વિશાળ કર દીર્ઘ દયાળા,
ભૂપ રૂપ ગુણવંતા ભાળ્યા;
જ્ઞાનરાન મતિમાન મહીપતિ,
દેશ દાઝ દિલ ધરતા.

નૃપ સયાજી :

કર કમલે કમલા હલકાતી,
મુખ કમલ સન્નીતિ ઉભરાતી;
સન્નીતિ ઉર વસતી નિરંશ વાસ,
પર દુઃખ નિત્ય પરહરતા.

નૃપ સયાજી ૩

પ્રજા મણી નિજ પ્રજા જરાખર,
પ્રતિદિન પ્રતિ પાલનમાં તત્પર;
જ્ઞાન દાન દર્શ મુમતિ મુઝાડે,
દીર્ઘ જીવો જશવંતા.

નૃપ સયાજી

1941

140

1963

સાં પુત્રાં.

12-11-52

૧. ગુ. શ્રીમદ ધોરણની નોટ. આ રાજ્યના તમામ ધોરણ પ્રમાણે તમામ વિષયો સાર્થે)
૨. ગુ. શ્રીમદ ધોરણની નોટ.
૩. ગુ. શ્રીમદ ધોરણની નોટ.
૪. ગુ. પાંચમા ધોરણની નોટ.
૫. ગુ. છઠ્ઠી
૬. હિન્દી પ્રાથમિક તથા શિક્ષણની બાબત ૧ શાના અર્થ તરજુમા સહિત.
૭. હિન્દીશિક્ષાવર્ણી બાબત ૨ જાના અર્થ તરજુમા સહિત
૮. પ્રત્યેકવર્ષે સહિતના ધો. ૧ હા. આરંભ ૧ લી
૯. " " " ૨ હા. " ૩ હા
૧૦. " " " ૩ હા. " "
૧૧. " " " ૪ હા. " "
૧૨. " " " ૫ હા. " "
૧૩. " " " ૬ હા. " ૨
૧૪. " " " ૭ હા. " ૧ લી
૧૫. પ્રત્યેકવર્ષે તરજુમા રાજ્યના સરળ ઇતિહાસ.
૧૬. બરતખ્તનો પ્રત્યેકવર્ષે સરળ ઇતિહાસ ધો. ૫ માટે
૧૭. " " " ધો. ૬ માટે
૧૮. પ્રત્યેકવર્ષે તરજુમા " ધો. ૧ માટે

મણીલાલ મુળજીભાઈ ઉપાધ્યાય

पुनर्जागरण-वि-३ पुनर्जागरण.

पु. १२६१६-११५१ अक्षरों

